

TARTU ÜLIKOOL
FILOSOOFIATEADUSKOND
EESTI KEELE ÕPPETOOL

Kadri Kõpp

**RELATIIVLAUSETE PÕHIJONED EESTI VANEMAS
KIRJAKEELES**

Magistritöö

Juhendaja Külli Habicht

TARTU 2004

SISUKORD

SISUKORD.....	2
0. SISSEJUHATUS.....	4
0.1. Materjali allikad	7
1. ÜLEVAADE TÜPOLOOGIAST.....	8
1.1. Definiitsioon.....	8
1.2. Ülevaade tüpologia ajaloost	8
1.3. Tüpoloogia põhjooned	10
1.3.1. Keeleuniversaalide liigid.....	10
1.3.2. Tüpoloogiline uurimismeetod – keeleuniversaalide määramine.....	12
1.3.3. Keeleuniversaalide selgitamine.....	14
1.3.4. Markeeritus.....	16
1.3.5. Keeletüübid	16
1.3.6. Morfoloogiline tüpologia	17
1.3.7. Sõnajärjetüpoloogia.....	18
2. Relatiivlausete tüpoloogiast	19
2.1. Relatiivlausete tüübid.....	19
2.1.1. Välispõhjaga relatiivlauseid	20
2.1.2. Sisepõhjaga relatiivlauseid	23
2.2. Millises asendis nimisõna(fraasi) saab relativeerida?	23
2.3. Relatiivse kõrvallause vorm	24
2.4. Korrelatiivid	25
2.5. Muud relatiivlausetega sarnanevad konstruktsioonid	26
3. PERSONAALPRONOOMENI KORDUSEGA RELATIIVLAUSED EESTI VANEMAS KIRJAKEELES	28
3.1. Edward Keenani personaalpronoomeni strateegia relatiivlausete moodustamisel	28
3.2. Pronoomenikordusega relatiivlauseid eesti vanemas kirjakeeles.....	31
4. PRENOMINAALSED RELATIIVLAUSED EESTI VANEMAS KIRJAKEELES ...	40
5. EESTI VANEMA KIRJAKEELE RELATIIVLAUSETE SÕNAJÄRG	53
5.1. Eesti keele sõnajärjest	53
5.2. Sagedasemad relatiivlausete sõnajärjemallid eesti vanemas kirjakeeles	57

5.3. Verbilõpulised relatiivlaused eesti vanemas kirjakeeles	66
5.4. Vana kirjakeele relatiivlausete sõnajärje saksapärasusest.....	70
6. PRONOOMENIT <i>KUMB</i> SISALDAVAD EESTI VANEMA KIRJAKEELE	
RELATIIVLAUSED.....	73
6.1. Relatiivlause sidendi <i>kumb</i> morfoloogia eesti vanemas kirjakeeles	74
6.2. Sidendit <i>kumb</i> sisaldavate relatiivlausete süntaktiline ülesehitus eesti vanemas kirjakeeles.....	84
Kokkuvõte	96
Lühendid.....	102
Kirjandus	103
<i>Summary: Main Features of Relative Clauses in the Old Literary Estonian</i>	106
Lisa 1. Erinevate kesksõnade ja <i>mata</i> -vormi kasutussagedus eesti vana kirjakeele prenominaalsetes relatiivlausetes	108
Lisa 2. Georg Mülleri jutlustes pronoomeniga <i>kumb</i> vormistatud relatiivlausete sõnajärjemallide esinemissagedus.....	108
Lisa 3. Heinrich Stahli “Käsi- ja koduraamatus” pronoomeniga <i>kumb</i> vormistatud relatiivlausete sõnajärjemallide esinemissagedus	109
Lisa 4. Joachim Rossihniuse kirikukäsiraamatutes pronoomeniga <i>kumb</i> vormistatud relatiivlausete sõnajärjemallide esinemissagedus	110
Lisa 5. Relatiivpronoomeni <i>kumb</i> käändevormistik eesti vanemas kirjakeeles	111
Lisa 6. Pronoomeni <i>kumb</i> süntaktilised funktsioonid eesti vanemas kirjakeeles.....	114

0. SISSEJUHATUS

Siinses magistritöös vaadeldakse 17. sajandi eesti kirjakeele relatiivlauseid. Käsitleva teema on välja kasvanud 2001. aastal kirjutatud bakalaureusetööst “Interrogatiiv-relatiivpronoomenid eesti vanemas kirjakeeles”, kus anti ülevaade eesti vanemas kirjakeeles interrogatiiv-relatiivpronoomenitega vormistatud lausetüüpidest, mille hulka kuulusid ka relatiivlauseid, ning kirjeldati üksikasjalikult nimetatud pronoomenite morfoloogilisi paradigmasid.

Magistritöö kuulub süntaktilise tüpologia valdkonda ning selle ülesandeks on kirjeldada eesti vanema kirjakeele relatiivlauseite põhijooni ning leida põhjendusi, miks üks või teine nähtus esineb just sellisel kujul. Samuti on eesmärgiks anda statistiline ülevaade eri tüüpi relatiivlauseite ja nende sõnajärgemallide esinemissagedusest ning võrrelda kolme erineva 17. sajandi autori tekstidest registreeritud relatiivlauseite kasutust.

Relatiivlauseite uurimiseks on väga palju erinevaid võimalusi, seetõttu on siinses töös valitud analüüsiks üksnes iseloomulikud kasutusjuhud, et näidata vana kirjakeele relatiivlauseite saksapärasust ja vaagida selle säilimist ajas.

Magistritöö hõlmab perioodi 1600. kuni 1638. aastani ning vaatluse all on kolm teksti: aastatest 1600–1606 pärinevad Georg Mülleri jutlused, 1632. aastal ilmunud Joachim Rossihniuse kaks kirikukäsiraamatut ning 1632. kuni 1638. aastani ilmunud Heinrich Stahli “Käsi- ja koduraamatu” neli osa.

Töö põhilise teoreetilise alusmaterjalina olen kasutanud “Eesti keele grammatika” esimest (1995) ja teist (1993) osa, M. Ereli artiklit “Relative Words in Estonian Relative Clauses” (1996) ja E. Keenani kirjutist “Relative Clauses” (1985). Ülevaade keeletüpoloogiast põhineb peamiselt L. Whaley raamatul “Introduction to Typology: The Unity and Diversity of Language” (1997).

Magistritöö koosneb kuuest peatükist. Esimesed kaks peatükki on teoreetilised. Ühes neist antakse ülevaade tüpologiast kui keeleuurimissuunast ning muuhulgas käsitletakse tüpologia ajalugu ja põhijooni. Teises peatükis tutvustatakse relatiivlauseite tüpoloogiat: käsitletakse relatiivlauseite tüüpe, relativeeritava nimisõna asendit, relatiivse kõrvallause vormi ning relatiivlauseitega sarnanevaid keelekonstruktsioone.

Kolmas peatükk jaguneb kaheks alapeatükiks ning seal käsitletakse eesti vanemas kirjakeeles esinevaid personaalpronoomeni kordusega relatiivlauseid. Esimeses alapeatükis tutvustatakse E. Keenani personaalpronoomeni strateegiat relatiivlausete moodustamisel ning püütakse jõuda selgusele, kas samasugust strateegiat kasutatakse ka eesti keeles. Teises alapeatükis antakse ülevaade eesti vanemas kirjakeeles esinevatest personaalpronoomeni kordusega relatiivlausetest.

Neljandas peatükis käsitletakse eesti vanema kirjakeele prenominaalseid relatiivlauseid, muuhulgas antakse statistiline ülevaade selliste lausete esinemissagedusest ja kirjeldatakse nende moodustusvõimalusi vanas kirjakeeles.

Neljaks alapeatükiks jagunevas viiendas põhipeatükis, mis on statistilise iseloomuga, tuleb juttu eesti vanema kirjakeele relatiivlausete sõnajärjest. Esimeses alapeatükis antakse ülevaade eesti keele sõnajärjest ja selle uurimisest, teises aga esitatakse eesti vanema kirjakeele relatiivlausete sagedasemad sõnajärjemallid. Kolmandas alapeatükis käsitletakse verbilõpulisid relatiivlauseid eesti vanemas kirjakeeles ja neljandas vana kirjakeele relatiivlausete sõnajärje saksapärasust.

Viimases, kuuendas peatükis, mis jaguneb kaheks alapeatükiks, tulevad vaatluse alla eesti vanema kirjakeele relatiivlauseid, mis on vormistatud pronoomeniga *kumb*. Esimeses alapeatükis käsitletakse pronoomeni *kumb* morfoloogiat ja teises selle pronoomeniga vormistatud relatiivlausete süntaktilist ülesehitust.

Magistritöö lõpus on kuus lisa, millest esimeses on toodud tabel andmetega vana kirjakeele prenominaalsetes relatiivlausetes kasutatud erinevate kesksõnade ja *mata*-vormi esinemissageduse kohta. Teine, kolmas ja neljas lisa annavad täpse ülevaate kõigi kolme autori tekstidest registreeritud relatiivlausete sõnajärjemallide kohta. Viies lisa sisaldab pronoomeni *kumb* käändevormide loendeid: esiteks on vormid reastatud allika (autori) järgi, teiseks alfabeetiliselt ja kolmandaks käänete kaupa. Allika järgi reastatud loend sisaldab ka andmeid pronoomeni *kumb* kasutussageduse kohta. Viimases, kuuendas lisas on esitatud tabel relatiivpronoomeniga *kumb* vormistatud lausete süntaktilistest omadustest.

Eesti vanemale kirjakeelele on iseloomulik kirjaviisi ebahühtlus, seetõttu esineb rohkelt varieerumisi ka sõnakujudes. Siinkohal toon välja töös kasutatud arusaamatuks jääda võivad tähemärgid koos tänapäevaste vastetega: $\dot{y} = ij$, $v = ü$, $\alpha = ä$. Mülleri jutluste

puhul võivad erineda ka näitematerjalis ning töö tekstis esinevad tähemärgid. Seda tingib asjaolu, et näitelauseid on kopeeritud otse vana kirjakeele korpuse andmebaasist ning seal on need märgendatud vastavalt korpuse tehnilistele vajadustele. Tekstis kasutasin lihtsamaid märke, nt andmebaasi y\l asemel j̄ (vrd *mey\l:e – mej̄e*).

Stahli "Käsi- ja koduraamatust" registreeritud näitelausetes aeg-ajalt esinev märk # mingi sõna taga tähendab, et märgitud sõnas esineb Stahli originaaltekstis trüki- vm viga.

Siinkohal toon ka näidete lõpus olevate viidete seletuse. Lühendid Mü, Ros ja St märgivad vastavalt Mülleri, Rossihniuse ja Stahli teksti, kust näide pärineb, ning numbrid näitavad lause täpse asukoha. Näiteks näitelause lõpus olev viide St HH-I, lk 40 tähendab, et lause on pärit Stahli "Käsi- ja koduraamatu" esimese osa neljakümnendalt leheküljelt.

Tahaksin tänada oma alati vastutulelikku ja abivalmis juhendajat, dotsent Külli Habichtit lahke toetuse eest. Selle magistritöö kirjutamisel on mind palju aidanud ka professor Mati Ereht ning sõnajärje teema puhul andis hüva nõu Liina Lindström – suur tänu neile!

0.1. Materjali allikad

Keelematerjali allikana kasutasin Tartu Ülikooli eesti keele õppetooli vana kirjakeele korpust.

Järgnevas tutvustan oma magistritöö alliktekste ning iga tutvustuse alguses esitan ühtlasi ka lühendid, mis edaspidises töös vastavat teksti märgivad.

Mü, Müller = *Georg Mülleri jutluste käsikiri*, mille kohta sain materjali eesti keele õppetooli vana kirjakeele korpusest. Mülleri jutluste käsikiri, mis pärineb 17. sajandi algusest, on pikemaks tänapäevani säilinud vanemaks eestikeelseks tekstiks ning see avastati juba 1884. aastal Tallinna linnaarhiivist. Jutluste käsikirja kogumaht on u 400 lehekülge ning see sisaldab 39 jutlust, mis on peetud ajavahemikus 1600–1606. Väärtuslikud on jutlused selle poolest, et need ei ole tõlked, vaid algupärandid. Nendes Müller mitte ainult ei manitse oma kogudust, vaid kujutab ühtlasi ka tolle aja elu. Seega on jutlustel ka kirjanduslik ja ajalooline väärtus. Keeleliselt on Mülleri tekst huvitavam ja sõnarikkam kui ta eelkäijate omad, toetudes mingil määral tolleaegsele Tallinna keelepruugile, kuid sisaldades siiski väga palju võõrapärast. Müller kasutab oma jutluste käsikirjas osalt alamsaksa, osalt aga juba ülemsaksa ortograafiat. (Kask 1970: 34)

Ros, Rossihnius = *Joachim Rossihniuse kaks kirikukäsiraamatut*, mis trükiti 1632. aastal Riias. Esimene neist oli lühem ja sisaldas 88 kvartformaadis lehekülge, kus oli toodud kahes veerus paralleeltekst saksa ja tartueesti keeles. Teine, pikem kirikukäsiraamat koosnes 200 kvartformaadis leheküljest, mis sisaldavad tartueestikeelset teksti, saksakeelseid pealkirju ja sissejuhatust. (Kingisepp jt 2002: 16) Rossihniuse teos oli mõeldud abimaterjaliks Lõuna-Eesti umbkeelsetele pastoritele ning see meenutab suures osas Heinrich Stahli samal ajal ilmunud käsi- ja koduraamatut. Kirikukäsiraamatute kirjutamisel on Rossihnius võtnud eeskuju põhja-eesti käsikirjalistest tekstidest. (Kask 1970: 60)

Ka Rossihniuse raamatute kohta sain materjali vana kirjakeele korpusest.

St HH, Stahl = *Heinrich Stahli "Käsi- ja koduraamat"*. Neljas osas ilmunud kiriklik raamat, mille originaalpealkiri on "*Hand- vnd Haußbuches Für die Pfarherren vnd Haußväter Ehstnischen Fürstenthumbs...*", on Stahli kõige tähtsamaks tööks. "Käsi- ja koduraamat" on ilmunud aastatel 1632–1638 (I osa 1632, II osa 1637, III ja IV osa 1638). Raamat sisaldab katekismust, kirikulauluraamatut, evangeeliume ning kiriklikke talitusi ja palveid, kokku ligi tuhat lehekülge saksa-eestikeelset teksti. "Käsi- ja koduraamat" on mõeldud puudulikult eesti keelt oskavatele saksa vaimulikele käsiraamatuks ning on sellepärast kirjutatud kahes keeles. (Kask 1970: 38)

1. ÜLEVAADE TÜPOLOOGIAST

1.1. Definiitsioon

Keeleteaduses tähendab tüpologia kõige üldisemas mõttes keelte või keelenähtuste klassifitseerimist ühiste vormijoonte põhjal. Tüpoloogia on uurimissuund, mitte grammatikateooria, sest erinevalt paljudest sellistest teooriatest on tüpologia eesmärk teha kindlaks keelte ühiseid omadusi ning viimaste omavahelisi seoseid. Seetõttu sobivad tüpoloogiliste uurimuste tulemused ja meetod mis tahes grammatilise teooria puhul kasutamiseks. (Whaley 1997: 7)

William Crofti järgi võib tüpoloogiat defineerida kolmel viisil. Esiteks tüpoloogilise klassifikatsioonina, mis tähendab keelte struktuurilist klassifitseerimist – keeled loetakse mingisse tüüpi kuuluvaks ning tüpoloogilise uurimuse käigus tehakse kindlaks, kui palju ja missuguseid keeli mingi tüübi alla kuulub.

Teiseks võib tüpoloogiat defineerida tüpoloogilise üldistusena, mille käigus otsitakse ja uuritakse erinevates keeltes esinevaid sarnaseid mudeleid, mida nimetatakse universaalideks. Selle uurimissuunaga tegi algust Joseph Greenberg, kellest tuleb pikemalt juttu edaspidi.

Kolmandaks saab tüpoloogiat käsitleda teoreetilise keeleuurimisvõimalusena, mis vastandub muudele tähtsamatele uurimissuundadele, näiteks strukturalismile ja generatiivsele grammatikale. Selles osas on tüpologia tihedalt seotud funktsionalismiga, mille kohaselt peaks keele struktuuri selgitama peamiselt keele funktsioonide kaudu. Niisuguses kontekstis võib tüpoloogilisi uuringuid nimetada funktsionaaltüpoloogilisteks. (Croft 2003: 1–2)

1.2. Ülevaade tüpologia ajaloost

Tüpoloogilised uuringud said alguse juba 19. sajandil Friedrich von Schlegeli ja Wilhelm von Humboldti töödes, kuid 19. sajandil jäid need ajaloolise keeleuurimise kõrval siiski vähem tähtsaks. 20. sajandil kerkis tüpologia taas esile, sel ajal pöörduti holistilise ehk

terviktüpoloogia juurest osa- ehk klassifikatoorse tüpoloogia poole, st et ei uuritud enam keeli tervikuna, vaid teatud keelekomponente. Tähtsamad uurijad selles valdkonnas olid Sapir, Skalička, Jakobson. Viimased kaks kuulusid Praha koolkonda. Üldiselt oldi arvamusel, et teatud keelejooned on omavahel seotud. Jakobson tuli välja mitmete absoluutsete väidetega, näiteks: kui keeles on nasaalsed vokaalid, on seal ka nasaalsed konsonandid. Skaličkase vastuarvas, et paljud keelekomponendid on pigem tõenäolised kui absoluutselt kindlad.

Tüpoloogiat märkimisväärselt mõjutanud ameeriklane Joseph Greenbergi olulisemad tööd on pärit 1960–1970ndate aastatest. Greenberg tõi keeleteadusse kvantitatiivse lähenemise ning vajaduse teistsuguse keelematerjali järele. Tolle ajani oli tüpoloogia olnud subjektiivne ning uuringud põhinesid keeleuurijate arvamusel ja intuitsioonil. Greenberg töötas välja meetodi, mille kohaselt tuleb keelte morfoloogilisi tüüpe jms esitada kvantitatiivselt. Tänu sellisele lähenemisviisile selgus, et keeled ei pruugi üheselt jaguneda morfoloogilisteks tüüpideks. Veel on oluline, et Greenbergi arvates ei olnud tüpoloogia tegelik eesmärk mitte keelte kui selliste võrdlemine, vaid keelekonstruktsioonide võrdlus. Selle väite on aluseks võtnud ka paljud tänapäeva keeleteadlased. Lisaks iseloomustas Greenbergi teatud diakrooniline lähenemine, mis on omane ka tänapäeva tüpoloogidele. Nimelt püüdis Greenberg selgitada universaale keele muutumisega. Ta leidis, et mingil hetkel keelde juurdunud omadus tuleneb eelmises arengustaadiumis saadud mõjutustest ning seetõttu tuleb universaalide selgitusi otsida keele muutumise protsessist. (Whaley 1997: 19–27)

Tänapäeva tüpoloogidest on tuntumad nt Bernard Comrie, William Croft jt. Eestis tüpoloogilisi uurimusi eriti tehtud ei ole. Siiski on Valter Tauli kirjutanud uurimuse “Structural Tendencies in Uralic Languages” (Tauli 1966) ja morfoloogilist tüpoloogiat on uurinud Tiit-Rein Viitso (Viitso 1990).

1.3. Tüpoloogia põhijooned

Lindsay Whaley järgi on keeletüpoloogial kolm olulist omadust: 1) tüpoloogias kasutatakse keeltevahelise võrdluse meetodit, 2) tüpoloogia klassifitseerib keeli või keelenähtusi ja 3) tüpoloogia uurib keele vormilisi omadusi. (Whaley 1997: 3–17)

Kõigi tüpoloogiliste uurimuste lähtepunkt on eeldus, et keeltes leidub korduvaid struktuurielemente, mis ei ole juhuslikud, ning et on olemas mudeleid, mis kehtivad kõigis keeltes. Niisuguseid korduvaid struktuurielemente ja mudeleid nimetatakse **keeleuniversaalideks**, mis on tüpoloogias kesksed ning mille kohta peaks keeleteadlastel tekkima terve rida mitmesuguseid küsimusi, millest tähtsaimad on järgmised: millised universaalid on olemas, kuidas neid määrata, kuidas universaalide olemasolu selgitada. (Whaley 1997: 28, Croft 2003: 4)

Keeleuniversaalid kujutavad endast keele põhiomadusi, kirjeldavaid väiteid. Kuid et keeleuniversaalid on ainult kirjeldava iseloomuga, ei ole nende põhjal võimalik selgitada, miks keelenähtus esineb just niisugusel kujul.

1.3.1. Keeleuniversaalide liigid

Keeleuniversaalid jagunevad **absoluutseteks** ja **mitteabsoluutseteks**. Esimesed neist kehtivad kõigis keeltes, näiteks: 1) kõikides keeltes on konsonandid ja vokaalid, 2) kõigis keeltes tehakse vahet nimi- ja tegusõnal. Absoluutsete universaalidega väljendatakse keelte põhiolemust ning need peaksid kehtima igal ajal kõigis keeltes, isegi sellistes, mille kohta pole kirjalikke allikaid või mis on juba ammu välja surnud. Teoreetiliselt peaks olema lihtne absoluutseid keeleuniversaale ümber lükata – tuleb lihtsalt leida kas või üks keel, kus universaal ei kehti. Enamasti on absoluutsed universaalid siiski väga põhjalikult välja töötatud, nii et need osutuvad harva valedeks.

Mitteabsoluutsete keeleuniversaalide puhul on lubatud mõningad erandid ning need ei pruugi alati kehtida. Mitteabsoluutsed universaalid võivad küll peegeldada mõnda üldlevinud keelenähtust, kuid enamasti kirjeldavad need mingit tõenäolist tendentsi.

Viimase ulatus sõltub universaali eranditest. Mitteabsoluutseteks keeleuniversalideks on näiteks järgmised: 1) enamikus keeltes on vokaal *i*, 2) enamikus keeltes on omadussõnad. Mõlemate eeltoodud universalide kehtivus on üsna tõenäoline, näiteks teine neist peab paika üle 90% keelte puhul. (Whaley 1997: 31–32)

Lisaks võib keeleuniverse liigitada **implikatsioonilisteks** ja **mitteimplikatsioonilisteks**. Implikatsioonilistel keeleuniversalidel on eeltingimus: *kui X on ..., siis Y on ...*. Näiteks on selline universal järgmine: keeled, milles domineerib VSO-sõnajärg, on alati prepositsionaalsed.

Implikatsioonilistel keeleuniversalidel on mitmeid olulisi omadusi. Esiteks võivad need olla absoluutsed või mitteabsoluutsed. Teiseks on implikatsioonilised universalid ühesuunalised, st eeltingimus ja universalne väide ei saa omavahel kohti ära vahetada – siis muutuks väide valeks. Näiteks ei saa väita, et kui keel on prepositsionaalne, on selle domineeriv sõnajärg VSO, sest maailmas on mitmeid prepositsionaalseid keeli, mille sõnajärg ei ole selline.

Kolmandaks on implikatsioonilised universalid neljaosalised, st need sisaldavad kahte eri varianti (nt VSO-sõnajärg ja prepositsionaalsus), millest võib teha alltoodud tabelis esitatud neli loogilist järeldust:

	<i>Prepositsioonid</i>	<i>Postpositsioonid</i>
VSO	Jah	Ei
–VSO	?	?

Lisaks on olemas **komplekssed implikatsioonilised universalid**, mis sisaldavad kahte või rohkemat eeltingimust: *kui X on ... ja Y on ..., siis Z on ...*. Näiteks kui keele domineeriv sõnajärg on SOV ja genitiiv järgneb põhiniimisõnale, siis järgneb samal viisil nimisõnale ka omadussõna.

Komplekssete implikatsiooniliste universalide hea omadus on see, et nad välistavad erandid, seepärast võib neid sageli pidada absoluutseteks universalideks.

Samas on kompleksseid implikatsioonilisi universe keerulisem moodustada, sest nende puhul tuleb seostada kahe väiteosa asemel kolme või rohkemat.

Enamik keeleuniverse on pigem tõenäolised kui absoluutsed, sest sageli on need püstitatud väga vähesee keelematerjali põhjal, nt vaid mõne keele alusel. Kui valitud

keelte hulka kuuluvad omavahel sarnased keeled, siis võib nende kohta leida mitmeid absoluutseid universaale, mis aga ei pruugi kehtida ülejäänud, vaatluse alt välja jäänud keeltes. (Whaley 1997: 32–36)

1.3.2. Tüpoloogiline uurimismeetod – keeleuniversaalide määramine

Tüpoloogilise uurimuse puhul on väga oluline keelematerjal ja selle kogumise meetod. Kui palju peaks keeleuniversaali leidmiseks keeli läbi uurima? Kuigi võiks arvata, et kõige parem oleks aluseks võtta kõik maailma keeled, oleks nendest koostatud andmebaas siiski ebapraktiline. Esiteks seetõttu, et paljud keeled on juba välja surnud, ilma et neist oleks jäänud alles mingeid kirjalikke allikaid. Selliseid keeli ei saa aga kasutada tüpoloogilises uuringus. Isegi kõigi praegu kasutusel olevate keelte kohta oleks võimatu saada kogu tarvilikku teavet, sest mõningatel juhtudel on andmed nende kohta võrdlevaks uuringuks ebasobivad.

Lisaks on kõigist maailma keeltest andmebaasi koostada tehniliselt võimatu, sest mõningaid keeli ei ole võib-olla veel isegi olemas. Keeled muutuvad ning selle tulemusena tekib pidevalt juurde uusi dialekte. Aja jooksul muutuvad ühe keele dialektid sedavõrd erinevaks, et nende kõnelejad ei saa enam üksteisest aru ja nii hakatakse mõnikord dialekte pidama erinevateks keelteks. Sellise dünaamilisuse tõttu ei olegi võimalik kõiki keeli võrrelda.

Eeltoodud põhjustel tuleb keeltevaheliste sarnasuste leidmiseks valida välja mingid kindlad keeled. Tihtipeale saab valikukriteeriumiks mugavus: keeleteadlane võib valida uurimisaluseks keeled, mida ta tunneb või mis on talle hõlpsasti kättesaadavad. Sellise uurimismeetodi nõrgaks kohaks on see, et niisuguse keelematerjali alusel ei saa tõest ülevaadet maailma keelte jagunemise kohta. Hoolimata mõningasest sobimatuses, on nn mugavusmeetod jäänud siiski tüpoloogias kõige tavapärasemaks keeleandmete kogumise viisiks.

Lisaks on keeleandmete kogumiseks pakutud välja kolm lahendust. Esimene neist (Belli (1978) ja Tomlini (1986) lahendus) põhineb keeleperede sagedusel. St et iga keeleperet esindab vastav arv keeli. Väljavalitud keelte hulk oleneb keeleperesse

kuuluvate keelte arvust. Kui uurimus otsustatakse läbi viia 10% maailma keelte alusel, siis valitakse igast uuritavast keeleperest 10% sinna kuuluvatest keeltest. Niisuguse meetodi tugevaks küljeks on see, et selle abil saab proportsionaalse ülevaate maailmas olemasolevatest keeltest, kus uuritavat omadust leidub.

Teine võimalus ülevaatliku keelematerjali saamiseks on koguda andmeid keeltest, mis ei ole omavahel tihedalt või üldse mitte geneetiliselt seotud ega kuulu ühte kultuuripiirkonda (Bybee (1985) ja Perkinsi (1980, 1989) lahendus). Sel viisil kogutakse materjal iseseisvatest keeltest ning hõlmatud on umbes 50 keelt. Selle meetodi puhul ei pöörata tähelepanu keelte sagedusele keeleperekonnas: pole oluline, kas peresse kuulub 30 või 100 keelt, igast perest valitakse uuritava materjali hulka vaid üks keel. Üks selle meetodi tugevaid külgi eelmisega võrreldes on asjaolu, et selle abil saab parema ülevaate puhtkeelelistest omadustest. Lisaks on keelematerjal töötlemiseks paraja mahuga, st üks teadlane saab hõlpsasti koostada 50-keelelise andmebaasi.

Üks negatiivne külg eelkirjeldatud meetodi puhul on see, et mõningatel juhtudel ei ole võimalik koostada andmebaasi 50 keelest, mis on üksteisest geograafiliselt piisavalt eraldatavad. Mõnes maailma piirkonnas on sarnaste lingvistiliste joontega keeli. Sellised keelealad tekivad pideva kestva keeltevahelise kontakti tulemusel. Keelealad võivad olla väga suured ning seetõttu ei ole vahel võimalik koostada 50-keelelist andmebaasi, kus ei oleks kaht ühelt keelealalt pärinevat keelt.

Kolmanda materjalikogumise meetodi (Dryeri (1992) lahendus) puhul on püütud parandada eelmises kahes esinenud vigu. Selle meetodi puhul koostatakse suur (Dryeril näiteks 625 keelest koosnev) andmebaas, kuhu kuuluvad keeled jagatakse esmalt geneetilise kuuluvuse ja paiknemise järgi perekondadeks ning sel viisil saadud grupid (*genera* – perekonnad) jaotatakse omakorda kuue suure geograafilise piirkonna järgi. Uuritav keelenähtus on statistiliselt oluline, st seda võiks lugeda universaaliks, kui seda leidub kõigi kuue piirkonna keelegruppides.

Eelkirjeldatud meetodil on samuti kaks negatiivset külge. Esiteks tuleb keeled jagada perekondadeks, kuid see ei ole sageli lihtne, sest paljude keelte geneetilised seosed võivad olla vastakad. Teiseks tuleb koguda materjali väga paljudest keeltest ning see võib üksikuurijatele raskusi tekitada.

Kõigi eeltoodud andmekogumise meetodite puhul on vaja keeleuurijatel materjali paljude keelte kohta, mida nad ise ei tunne. Kõige tavalisem viis sellise materjali kättesaamiseks on uurida avaldatud kirjutisi ja erinevaid grammatikaid. Samas saab viimastest väga piiratud hulgal andmeid, sest neis kajastatakse vaid mõne uurija keelenägemust. Samas on võimalik paljude keelte kohta materjali koguda ühele keelenähtusele keskenduvate küsimustikega, mis saadetakse vastava keele spetsialistile. (Whaley 1997: 36–43)

1.3.3. Keeleuniversaalide selgitamine

Kõigil kolmel universaalide määramise ja keelematerjali kogumise meetodil on oma tugevad ja nõrgad küljed: kõigil on veidi erinev funktsioon ning kõigi kasutamisel tuleb ette mõningaid raskusi. Kui keeleuniversaal on siiski leitud, tuleb asuda otsima selgitust, mispärast vastav keelenähtus on olemas just sellisena ja miks keeleuniversaal kehtib.

Keeleuniversaalide selgitused võivad olla **sisemised** ehk keelesüsteemil endal põhinevad või **välised** ehk keelesüsteemi välistel asjaoludel põhinevad. Keeleteadlased on eri arvamusel, kas eelistada üht või teist liiki selgitusi.

Niisiis on nn välised selgitused tingitud keelevälistest teguritest, mis mõjutavad keele grammatikat. Samas on oluline, et need välised tegurid ei määra otseselt kindlaks keele struktuuri, sest nad ei kujuta endast grammatikareegleid, mille järgi teatud vorme moodustatakse. Sellised tegurid mõjutavad hoopis keelekasutust, nii et selle tulemusena saavutab keele grammatika teatud vormi.

Üks sellistest keelevälistest mõjuritest on **diskursus**. Inimesed struktureerivad oma kõnet, st keele kaudu teavet edasi andes püüavad nad moodustada arusaadavaid lauseid ning rõhutada edasiantava teate teatud aspekte. See kõik võib aga mõjutada lausete ja fraaside vormi.

Järgmine keeleväline mõjur on **struktuuri ümbertöötamine**, mille puhul kõnelejad muudavad näiteks endale arusaamatuna tunduvaid konstruktsioone lihtsamaks ja arusaadavamaks. Keerulised ja kahemõttelised laused takistavad tekstist arusaamist ja vähendavad lugemis- või suhtlemiskiirust. Seetõttu püütaksegi ümbertöötamise teel

vältida raskesti mõistetavaid konstruktsioone ning kasutada lauseid, millest on lihtne kiiresti aru saada. Kui keerulisi konstruktsioone püütakse sageli asendada lihtsamatega, hakkavad esimesed keelest vähehaaval kaduma, sest keele kõnelejad peavad neid grammatiliselt valeks. Siit ilmnebki, kuidas keeleväline tegur mõjutab keele grammatilist ülesehitust.

Veel üheks keeleväliseks teguriks, mis mõjutab keele struktuuri, on **ökonoomsus**. See väljendub näiteks selles, et sageli püütakse välja jätta lauseelemente, mis on konteksti järgi ennustatavad. Näiteks keeltes, kus subjekt ühildub verbiga, jäetakse subjektina funktsioneeriv personaalpronoomen sageli lausest välja, sest selle kohta saab infot ka verbi järgi.

Lisaks võib ökonoomsus olla põhjustatud sõnavormi sagedusest. Näiteks inglise keeles lühendatakse sõnaühendeid “*want to*” ja “*going to*” vastavalt “*wanna*” ja “*gonna*”, eesti keeles on näiteks sõnaühend “*kes see*” sageli muutunud sõnaks “*kesse*”. Need sõnaühendid on niisuguse lühenenud vormi saanud oma kasutussageduse tõttu ning kõnelejad edastavad sama infot lihtsalt lühema vormi abil, mis on muutunud keeles täiesti tavaliseks ja arusaadavaks.

Ökonoomsust võib pidada keeles teatud muutuste toimumise põhjuseks, seetõttu saab sellega selgitada ka keeltevahelisi sarnasusi. Näiteks on subjektile osutavad liited maailma keeltes enamasti ühesilbilised. Seda võib pidada ökonoomia mõju näiteks: et teatud keeltes esineb subjekti ühildumist väga sageli, muutuvad sellele viitavad vormid aja jooksul üha lühemaks.

Inimese **taju ja tunnetuse** mõju on teadlased märganud eriti leksikaalse semantika valdkonnas. Näiteks keeltes esinevate põhivärvvisõnade hierarhia on selline:

valge-must > punane > roheline-kollane > sinine > pruun

Põhivärvvisõnad kujutavad endast sõnu, mis on keelekollektiivis üldtuntud ning mida ei saa jagada väiksemateks keelelisteks üksusteks. Näiteks on olemas ka liitsõnad *helepruun* või *veripunane*, neid aga ei saa pidada põhivärvvisõnadeks, sest lisaks värvvisõnale sisaldavad need täiendosa.

Eelnimetatud põhivärvvisõnad on paigutatud implikatsioonilisse hierarhiasse. Sümbolist “>” vasakul olevat sõna eelistatakse sümbolist “>” paremal paiknevale värvvisõnale. See tähendab, et parempoolsele värvvisõnale peab kindlasti eelnema vasakul

pool sümbolit “>” olev sõna. Seega keeles, kus on ainult kolm põhivärvisõna, on nendeks *valge, must* ja *punane*. Kui on olemas ka neljas põhivärvisõna, siis see on *roheline* või *kollane* jne.

Keeleteadlased leiavad, et see hierarhia põhineb inimanatoomial. Nägemismeele eripära tõttu eristab inimene kõige paremini musta ja valget. Ülejäänud värvidest eristab inimene kõige paremini punast, rohelist jne. Seega võib järeldada, et maailma keelte värvisõnu mõjutab lihtsalt inimese nägemismeel.

Veel üks keelevälistest mõjuritest on **ikoonilisus**, mis väljendub näiteks kordustes, nt *Nad astusid ikka edasi ja edasi*. Sellega väljendatakse lauses olukorra või tegevuse korduvust. (Whaley 1997: 46–51)

1.3.4. Markeeritus

Markeeritus ja implikatsioonilised universaalid on omavahel tihedalt seotud. Need on sageli asümmeetrilises e privatiivses opositsioonis – üks liige on markeeritud ja teine ei ole, nt mitmus ja ainsus. Crofti järgi avaldub markeerimata ja markeeritud kategooria vastandus järgmistes asjaoludes, mida ühtlasi peetakse ka markeerituse kriteeriumiteks: 1) vorm, 2) käitumine, 3) esinemissagedus ja 4) sisu. Erinevalt Praha lingvistide (kes markeerituse mõiste lingvistikasse tõid) käsitlusest nähakse tänapäeval markeeritust relatiivsena, st üks liige võib olla teise liikme suhtes markeeritud, kuid kolmanda suhtes markeerimata. See võimaldab kirjeldada ka kahe- ja enamaliikmelisi kategooriaid. Viimaste suhtes kehtib markeeritushierarhia, nt arvukategooria hierarhia: singular < pluural < duaal < triaal. Sellised hierarhiad kujutavad endast implikatsiooniliste universaalide ahelat. (Croft 2003: 87–91)

1.3.5. Keeletüübid

Keeletüpoloogia põhieesmärk on liigitada keeled neis esinevate nähtuste põhjal tüüpideks. Seda nimetatakse osa- e klassifikatoorseks tüpoloogiaks. Samuti on olemas

holistiline e terviktüpoloogia. Liigituse aluseks võetakse selline omadus, mis määrab nii paljud teised struktuuri omadused, et võib rääkida keele kui terviku tüüpidest. Klassifikatoorselt võib keel kuuluda ühte tüüpi, holistiliselt teise. Näiteks eesti keele valitsevaks sõnajärjeks on SVO, samas leidub siin palju selliseid omadusi, mis iseloomustavad hoopis SOV põhisõnajärga keeli. (Croft 2003: 42–44)

1.3.6. Morfoloogiline tüpoloogia

Keeli klassifitseeritakse erinevalt. Esmalt jagas F. Schlegel keeled kaheks: afiksaalseteks ja flekteerivateks. Esimesel juhul on tegemist keeltega, kus sõnade muutmiseks lisatakse tüvele afikseid, teisel juhul sulanduvad liited tüvedega ega ole neist eraldatavad.

Kuid näiteks Sapiri järgi klassifitseeritakse keeli järgmiselt: 1) morfoloogilise sünteesi astme järgi on olemas analüütilised (seoste väljendamiseks kasutatakse sõnajärge, abisõnu vms, mitte sõnasisesid vahendeid), sünteetilised (vähesel määral kasutatakse sõnasisesid vahendeid), polüsünteetilised (sõna sees leidub palju morfeeme, tüvi kannab tähendust) keeled; 2) kasutatava morfoloogilise tehnika järgi on aga isoleerivad (sõna ei muudeta), aglutineerivad (muutevormide saamiseks lisatakse tüvele afikseid), fusiivsed (tüvesid teisendatakse fonoloogiliselt) ja sümboolsed keeled (tüvi varieerub ilma afikseid kasutamata).

Skaličkakeeleliigituskuulubagaholistilisetüpoloogiaalanningtemajärgiõndemas viis keeletüüpi: 1) aglutinatiivsed keeled, kus leidub palju afikseid, kuid pole sõnaklasse, arenenud on sõnatuletus, puudub sünonüümia ja homonüümia, samuti kongruents ja kõrvallauseid, viimaseid asendavad verbi käändelised vormid; 2) flekteerivad keeled, kus igal leksikaalsel sõnal on ainult üks grammatiline lõpp, samuti kasutatakse selgelt eristuvaid muute- ja tuletuslõppe, eristatakse sõnaklasse, sõnajärg on vaba, kasutatakse kõrvallauseid; 3) isoleerivad ehk analüütilised keeled, kus afikseid asendavad sõnad, puuduvad sõnaklassid, kasutatakse abisõnu, sõnajärg ei ole vaba, palju on kõrvallauseid; 4) polüsünteetilised keeled, kus leksikaalsed ja grammatilised tunnused ei eristu, puuduvad sõnaklassid, uusi sõnu moodustatakse sõnade liitmise teel, sõnajärg on fikseeritud, kõrvallauseid asemel kasutatakse sõnade liitmist; 5) introflektiivsed keeled,

kus on tüvevaheldus ja vaba sõnajärg ning kasutatakse kõrvallauseid. Eeltoodud on ideaalsed keeletüübid, mida ei ole tegelikkuses olemas. (Croft 2003: 45–48)

Keeli arvatakse arenevat isoleerivalt tüübilt aglutineeriva ja fusiivse suunas, hiljem on sellist arengut hakatud nimetama tüpoloogiliseks ringiks ehk spiraaliks. Selle põhjuseks on grammatikalisatsioon: sõnatüved muutuvad selgepiirilisteks grammatilisteks morfeemideks, mille piirid hiljem ähmastuvad. Kui fusioon on juba väga ebaselge, hakatakse otsima selgemaid analüütilisi väljendusvahendeid. (Whaley 1997: 136–139) Eesti keel on arenenud aglutineerivast fusiivse suunas. Näiteks T.-R. Viitso määrab keeletüübi kindlaks keeles esineva keerukaima muuttüübi alusel ning tema sõnul on eesti keel fusiivne. Samas võib keele areng sõltuda lisaks keelesisestele põhjustele ka näiteks keelekorraldusest, mis võib arengu vastupidiseks muuta. Eesti keele arengus ongi analüütilised vahendid asendunud sünteetilisestega sageli keelekorralduse mõjul, nt *oleksin olnud* > *olnuksin*. (Viitso 1990)

1.3.7. Sõnajärjetüpoloogia

Sõnajärjetüpoloogia on holistlik uurimissuund, mille puhul võetakse liigituse aluseks pealause põhisõnajärg. Verbi, subjekti ja objekti järjestusena on olemas kuus põhisõnajärje tüüpi: SOV, SVO, VSO, VOS, OVS, (OSV). Paljudes keeltes saab neid kõiki kasutada, kuid tavaliselt on keeles siiski üks eelistatav sõnajärg ehk põhisõnajärg, mis on iseloomulik jaatavale, eitavale ja pragmaatiliselt neutraalsele iseseisvale lausele. Enamasti asub subjekt enne objekti, seega on põhisõnajärjeks harilikult SOV, SVO või VSO.

Variantide hulk määrab kindlaks sõnajärje vabadusastme. Maailmas on jäiga, piiratult varieeruva, varieeruva, paindliku ja väga paindliku sõnajärjega keeli. Jäik sõnajärg seostub ühildumise ja käänete kasutamise puudumisega, paindlik aga nende olemasoluga. (Whaley 1997: 80–105)

Eesti keeles on võimalik kasutada kõiki kuut võimalikku sõnajärjetüüpi, kuid valdavaks on SVO ning tugev on V2 (verb teisel kohal) tendents (Tael 1988).

2. RELATIIVLAUSETE TÜPOLOOGIAST

Relatiivlauseid on kõrvallauseid, mille pronoomenist või adverbist sidend on korrelaadi vahendusel või ilma selleta viiteseoses 1) pealause nimisõna(fraasi)ga või kvantorifraasiga või 2) substantsiaalselt mõtestatud pealausega tervikuna. (EKG II 1993: 311)

Christian Lehmanni järgi nimetatakse relatiivseks sellist konstruktsiooni, mis koosneb nimisõna(fraasi)st (ehk üldnimest) ja alistuvast kõrvallausest, mis täiendina määratleb nimisõna. Nimisõna nimetatakse relatiivlause põhisõnaks ja alistuvat kõrvallauseid relatiivseks kõrvallauseks. (Lehmann 1986: 664)

2.1. Relatiivlause tüübid

Relatiivlauseid jagunevad restriktiivseteks ja mitterestriktiivseteks. Restriktiivsed on sellised relatiivlauseid, milles kõrvallausega klassifitseeritakse või identifitseeritakse põhisõna. Mitterestriktiivsetes relatiivlauseid kõrvallausega üksnes väidetakse midagi viidatava kohta. (EKG II 1993: 312–313)

Sel viisil on relatiivlauseid eristanud ka mitmed maailma tuntud tüpoloogiuurijad: Comrie (1993), Keenan (1985), Whaley (1997). Soome keele relatiivlauseid restriktiivsust ja mitterestriktiivsust on uurinud Marja-Liisa Helasvuo, kelle sõnul hakati soome keeles sel viisil relatiivlauseid üksteisest eristama alles alates 1950ndate aastatest. Sarnaselt eesti keelega, kuid erinevalt inglise keelest ei erine restriktiivsed ja mitterestriktiivsed laused soome keeles vormi poolest: mõlema tüübi puhul eraldab koma kõrvallauseid pealausest. Kuigi on arvatud, et restriktiivseid relatiivlauseid kasutatakse enam kirjakeeles, on Helasvuo järgi soome keeles vastupidi: siin tundub just see tüüp tänu oma hõlpsale moodustusvõimalusele (põhisõnale tuleb lihtsalt lisada täpsustav kõrvallause) olevat ka kõnekeeles väga sagedane. (Helasvuo 1993: 164–167; vt ka Pääkkönen 1988: 74–78)

Et restriktiivseid relatiivlauseid esineb tavaliselt mitterestriktiivsetest sagedamini ning uurijad on neid enam käsitlenud, tuleb see tüüp ka siin lähema vaatluse alla.

Edward Keenani käsitluses on restriktiivsete relatiivlauseteh puhul oluline kõrvallause asend põhisõna suhtes. Relatiivsest kõrvallausest väljaspool asuva põhisõnaga lauseid (nt inglise ja eesti keeles) nimetatakse välispõhjaga relatiivlauseteks. Kui sellistes lausetes asub relatiivne kõrvallause põhisõnast paremal ehk järgneb põhisõnale, on tegemist postnominaalse välispõhjalise relatiivlausega (eesti keeles nt *Kass, kes kõndis omapead*). Kui kõrvallause asub põhisõnast vasakul ehk eelneb sellele, nimetatakse konstruktsiooni prenominaalseks välispõhjaliseks relatiivlauseks (eesti keeles nt *Omapead kõndiv kass*).

Välispõhjaga relatiivlauseteh vastanduvad sellised laused, kus põhisõna asub relatiivse kõrvallause sees. Niisuguseid laused nimetatakse sisepõhjaga relatiivlauseteks ning need on maailma keeltes suhteliselt haruldased. (Keenan 1985: 142–143)

2.1.1. Välispõhjaga relatiivlauseid

Nagu öeldud, jagunevad välispõhjaga relatiivlauseid postnominaalseteks ja prenominaalseteks. Enamasti kipub olema nii, et keeles domineerivad kas esimest või teist tüüpi laused. Postnominaalsed relatiivlauseid on näiteks levinud V1 (verb lauses esimesel kohal) sõnajärgiga keeltes, olles seal domineeriv relatiivlause tüüp. SVO keeltes (verb teisel kohal subjekti ja objekti vahel) on relatiivlauseid enamasti postnominaalsed, kuid verbialguliste keeltega võrreldes on SVO keeltes üsna tavaline postnominaalsete relatiivlauseteh kõrval ka prenominaalsete kasutamine. Sellisteks keelteks on näiteks soome ja saksa keel. Postnominaalsete vormidega võib SVO keeltes relativeerida ükskõik millist pealause nimisõna, prenominaalsete relatiivlauseteh puhul on võimalused märksa piiratumad. Saksa keeles näiteks saab prenominaalses relatiivlauseis relativeerida üksnes subjekti.

Sellised keeled, kus kasutatakse (peaaegu) ainult prenominaalsete relatiivlauseteh, on verbilõpulised, näiteks jaapani, korea ja tiibeti keel. (Keenan 1985: 144–145)

Välispõhjaliste relatiivlauseteh puhul on väga oluline ka määratleva asesõna ehk determinatiivi asukoht lauses. Keenani järgi võib see asuda kas relatiivse kõrvallause lõpus või põhisõna ja kõrvallause vahel ning nii post- kui ka prenominaalsetes relatiivlausetes kõikvõimalikes positsioonides. Postnominaalsetes relatiivlausetes on

kõige levinum tüüp D (determinatiiv) + PS (põhisõna) + RL (relatiivne kõrvallause), lisaks on võimalikud ka järgmised kombinatsioonid: PS+D+RL, PS+RL+D (urhobo ja joruba keeles), D+RL+PS (saksa keeles), RL+D+PS (korea keeles), RL+PS+D (baski keeles). (Keenan 1985: 145–146)

Väga oluline on Keenani käsitluses põhisõna asendusvorm relatiivses kõrvallauses. Keenani järgi on põhisõna esindamiseks kõrvallauses neli võimalust: see võib esineda 1) personaalpronoomenina, 2) eripronoomeni ehk relatiivpronoomenina, 3) nimisõna(fraasi)na või 4) nullvormina.

1) *Põhisõna asendamine personaalpronoomeniga* on üsna tavaline postnominaalsetes relatiivlausetes. Sellist asendusvormi esineb ka verbi lõpulistes keeltes, nt türgi ja pärsia keeles, kus kasutatakse postnominaalset strateegiat.

Kas põhisõna asendatakse personaalpronoomeniga, sõltub sellest, millise lauseliikmena see funktsioneerib. Näiteks kui põhisõna on subjekt, siis tavaliselt ei kasutata tema asendusvormina personaalpronoomenit. Palju suurem personaalpronoomenist asendaja esinemise tõenäosus on siis, kui põhisõna on otsesihitis, näiteks heebrea keeles. Veelgi suurem tõenäosus selleks on juhul, kui põhisõna funktsioneerib kaudsihitise või obliikvana, näiteks pärsia keeles. Kui põhisõna esineb lauses possessiivtribuudina, on veelgi kindlam, et seda asendab kõrvallauses personaalpronoomen. (Keenan 1985: 146–149)

2) *Põhisõna asendusvorm on relatiivpronoomen*. Relatiivpronoomeniks nimetatakse relatiivses kõrvallauses funktsioneerivat pronominaalset elementi, mis erineb tavalisest, enamasti väitlauses esinevast definiitsest personaalpronoomenist. Relatiivpronoomenid on nominaalsed, sest kannavad soo-, arvu- ja käändetunnuseid. Pronominaalsed on need aga selle poolest, et moodustavad väikese suletud klassi ning sarnanevad demonstratiiv- või interrogatiivpronoomenitega.

Relatiivpronoomeneid kasutatakse ainult postnominaalsetes relatiivlausetes. Harilikult on relatiivpronoomen põhisõnaga samas käändes ning ühildub sellega arvus ja soos. Selline ühildumine on relatiivpronoomeni puhul väga tüüpiline.

Relatiivpronoomenid langevad enamasti kokku demonstratiiv- või interrogatiivpronoomenite või mõlematega. Näiteks saksa keeles kattuvad need määrava artikliga, mis omakorda funktsioneerib demonstratiivpronoomenina.

Interrogatiivpronoomeneid kasutatakse relatiivpronoomenitena prantsuse, inglise ja ka eesti keeles. Mõningates keeltes moodustatakse relatiivpronoomen demonstratiiv- ja interrogatiivpronoomeni kombinatsioonina, näiteks gruusia keeles.

Kui relatiivpronoomen figureerib iseseisvalt interrogatiivpronoomeni kujul, siis asub see alati vasakul, pool relatiivse kõrvallause alguses. Kui relatiivpronoomen on mõnel muul kujul, ei pruugi see asukoht alati kehtida.

Relatiivlused, kus põhisõna asendab kõrvallauses personaal- või relatiivpronoomen, sarnanevad omavahel ühe asjaolu poolest: nimelt on need enamasti postnominaalsed (relatiivpronoomeniga vormistataksegi tegelikult ainult selliseid relatiivlauseid). Seoses sellega ei ole eriti üllatav, et leidub keeli, kus on esindatud mõlemat tüüpi relatiivlused, näiteks on sellisteks tšehhi, kreeka ja sloveenia keel. (Keenan 1985: 149–152)

3) *Põhisõna võib asendada kõrvallauses nimisõna(fraas)*, kui põhisõna ei funktsioneeri põhielemendina, st subjekti ega objektina. Keenani sõnul leidub postnominaalsete relatiivlause hulgast sellise struktuuriga konstruktsioone väga vähesel määral, seega võib siin esile tõsta pre- ja postnominaalsete lausete vahelise püsiva erinevuse. Siiski esineb postnominaalsete relatiivlause hulgast selliseid, mille puhul põhisõna korratakse kõrvallauses. Samuti on leitud selliseid juhtumeid, kus põhisõna (peaaegu) kordub kõrvallauses, kuid relatiivlause ise tundub olevat restriktiivse asemel mitterestriktiivne, st kõrvallausel ei ole põhisõna piiravat ega täpsustavat funktsiooni, see hoopis kirjeldab. (Keenan 1985: 152–153)

4) *Põhisõna asendab nullvorm*, st põhisõna ei ole kõrvallauses üldse esindatud, nt inglise keeles *two students I saw*. Sellisel juhul võib relatiivne kõrvallause alata ühendava sõnaga, mis ei kujuta endast nominaalset ega pronominaalset elementi. Kui kõrvallauses ei ole ühtegi põhisõna asendavat liiget, siis tähendab see, et põhisõna on ära jäetud. Ärajätmise ehk nullvormi strateegiat kasutatakse nii pre- kui ka postnominaalsetes relatiivlausestes, kuid see domineerib siiski prenominaalsetes lausetes, kus ei kasutata kunagi relatiivpronoomeneid ning ainult harva kasutatakse personaalpronoomeneid ja nimisõna(fraasi). Samas on personaal- ja relatiivpronoomenite kasutamine sagedane nähtus postnominaalsete relatiivlauseste puhul.

Nullvormi strateegia kasutamine sõltub põhisõna funktsioonist. Kõige tõenäolisemalt jäetakse põhisõna kõrvallausest ära juhul, kui see on subjekt, seejärel siis, kui see

funktioneerib otsesihitisena. Possessiivatribuute relativeeritakse selle strateegia abil väga harva. (Keenan 1985: 153–155)

2.1.2. Sisepõhjaga relatiivlaused

Sisepõhjaga relatiivlausetes asub põhisõna kõrvallause sees. Keenani sõnul võiks selliseid relatiivlauseid tegelikult pidada nimisõnafraasideks, kuid mõnikord ei ole see võimalik, sest põhisõna asub kõrvallause sees ja seega võib kõrvallauseks olla ka täiesti tavaline põimlause, mitte nimisõnafraas. Keenani käsitlusest selgub siiski, et relatiivset kõrvallauset saab võtta tavalise kõrvallausena, mis on nominaliseeritud ja sisaldab määratlevaid sõnu, käändetunnuseid jm nimisõnafraasile omaseid tunnuseid.

Sisepõhjaga relatiivlausete kohta ei ole väga palju andmeid. Selge on see, et kindlaid näiteid nende esinemise kohta on leitud ainult SOV sõnajärgja keeltest. Mitmetes sellistes keeltes leidub ka prenominaalseid relatiivlauseid.

Üheks erinevuseks välispõhjaga relatiivlausetest on see, et sisepõhjaga relatiivlausete põhisõna ei ole enamasti selgelt eristatav. Lisaks võib sisepõhjaga relatiivne kõrvallause esineda sellisel kujul, nagu see oleks pealause, või saada endale kõrvallause tunnuseid. (Keenan 1985: 161–163)

2.2. Millises asendis nimisõna(fraasi) saab relativeerida?

Keenani järgi sõltub eri asendis nimisõna(fraasi)de relativeerimise võimalikkus sellest, millist relatiivlause moodustamise strateegiat kasutatakse. Rohkem eri asendis nimisõnu saab relativeerida juhul, kui põhisõna asendab kõrvallauses personaalpronoomen, vähim aga juhul, kui tegemist on relatiivpronoomenite või nullvormiga. Eri strateegiatest hoolimata esineb veelgi rohkem keeltevahelisi erinevusi. Näiteks Keenani uuritud 12 personaalpronoomeni strateegiat kasutavast keelest ei saanud mitmetes relativeerida liitnimisõnafraase.

Ühtedes keeltes on relatiivlausete moodustamise võimalusi palju, teistes on need aga väga piiratud. Näiteks Malagassi ja Filipiini keeltes saab relativeerida ainult pealause subjekti. Sellistes keeltes saab relativeerimise aseainena harilikult kasutada tegumoodide süsteemi, st isikulise tegumoe asemel kasutatakse vajadusel umbisikulist.

Üldiselt kehtib eri asendis nimisõnade relativeerimise puhul reegel, mille kohaselt piiratud relativeerimisvõimalustega keeltes saab siiski alati relativeerida subjekti. Kui see ongi ainuke relativeeritav lauseliige, siis on keeles enamasti olemas võimalused esitada muid lauseliikmeid subjektina, et neid saaks relativeerida. Keenani sõnul on subjekti tõenäoliselt võimalik relativeerida kõigis keeltes, kuid siiski ei ole kõik subjektid alati võrdselt relativeeritavad. Nimelt on sihitute verbide juurde kuuluvaid subjekte hõlpsam relativeerida kui sihiliste juurde kuuluvaid. Samas on vastavates keeltes olemas võimalus muuta sihiline verb sihituks, et ka subjekt muutuks sihituks ja seda oleks võimalik relativeerida. (Keenan 1985: 155–159)

2.3. Relatiivse kõrvallause vorm

Relatiivne kõrvallause erineb pealauseks olevast väitlausest mitmete omaduste poolest.

Postnominaalseis relatiivlausetes võib kõrvallause alata ühendava sõnaga, prenominaalsed relatiivlauseid võivad aga sellise sõnaga lõppeda. Ühendava sõna kasutamine prenominaalse relatiivlause lõpus ei ole aga nii tavaline kui postnominaalse alguses.

Lisaks võib erineda kõrvallause verbivorm. Prenominaalsetes relatiivlausetes kasutatakse peaaegu alati infiniitset verbivormi, mis ei kattu sellega, mida oleks kasutatud tavalises väitlause. Sellisteks infiniitseteks verbivormideks on sageli partitsiibid. Seevastu postnominaalsetes relatiivlausetes on verb enamasti samas vormis nagu väitlause põhiverb. (Keenan 1985: 160–161)

2.4. Korrelatiivid

Lisaks välis- ja sisepõhjaga relatiivlausetele räägitakse relatiivlausetega puhul sageli ka korrelatiividest. Keenani sõnul ei kujuta korrelatiivkonstruktsioon endast nimisõna(fraasi) ega ka relatiivlauset, kuid paljudes keeltes on sellel relatiivlausetega sarnane funktsioon. Korrelatiivi kasutamise puhul ei moodusta põhisõna relatiivlausega ühte nimisõnafraasi, eesti keeles nt *Missugust* (korrelatiiv) *tööd sa tahtsid, sellise töö sa said*. Valitseb ainult viiteseos – kõrvallauses asuv korrelatiiv (*missugust*) viitab pealause põhisõnale (*töö*), millega kõrvallauses koos korrelatiiviga esinev nimisõna on samaviiteline. Seega sisaldub korrelatiiv relatiivses kõrvallauses. Kõrvallauses on esindatud ka põhisõna ja korrelatiiv kuulubki selle juurde. Korrelatiivi olemasolu ongi tavaliselt ainuke põhjus, miks relatiivsed kõrvallaused on sellistes konstruktsioonides alistuvad, sest ilma selleta sarnaneksid need kõrvallaused pealausega. Põhimõtteliselt annab relatiivlause sisalduv korrelatiiv märku asjaolust, et nimisõnale, mille juurde see kuulub, viitab mõnes järgnevas osalauses asuv nimisõna, mida nimetatakse anafoorseks nimisõna(fraasi)ks.

Oluline on ka see, et nii mõneski keeles kasutatakse eelkirjeldatud juhtudel sõnu, mis on just selliste konstruktsioonide puhul spetsiifilised. Näiteks hindi keeles funktsioneerib sõna *jis* vaid korrelatiivina ega esine iseseisvalt interrogatiivpronoomenina.

Korrelatiive leidub verbilõpulistest keeltes, eriti sellistes, kus nimisõna võib siiski ilma eriliste tingimusteta esineda ka verbi järel. Korrelatiive ei kasutata aga ‘rangelt’ verbilõpulistest keeltes, nt jaapani ja türgi keeles. Samuti ei esine neid SVO ehk verbialgulistes keeltes. Samas leidub korrelatiive vaba sõnajärgjega keeltes.

Keenani järgi esinevad korrelatiivid üldiselt täislausetena ning ta ei ole leidnud näiteid selle kohta, et need oleksid nominaliseeritud ning seotud ütlemis- või mõtlemisverbidega. (Keenan 1985: 163–167)

2.5. Muud relatiivlausetega sarnanevad konstruktsioonid

Keenani järgi leidub lisaks korrelatiividele muidki relatiivlausetega sarnanevaid konstruktsioone.

1) Mitterestriktiivsetes relatiivlausetes (mida on mainitud ka käesoleva peatüki alguses) põhisõna mitte ei klassifitseerita ega piirata, vaid pigem kirjeldatakse. Inglise keeles ja ka mõnedes teistes keeltes eristuvad mitterestriktiivsed relatiivlauseid restriktiivsetest selle poolest, et neis kasutatakse koma. Lisaks eristab neid intonatsioon, mille abil eraldatakse relatiivne kõrvallause põhisõnast ja seega kogu ülejäänud lausest. Üldiselt on restriktiivsed ja mitterestriktiivsed relatiivlauseid omavahel sarnased, kuid siiski esineb ka mõningaid struktuurierinevusi, näiteks ei kasutata inglise keele mitterestriktiivsetes lausetes sõna *that*.

2) Lisaks nimetab Keenan relatiivlausetega sarnasteks ka infinitiivseid relatiivlauseid, näiteks inglise keeles *the man to see is Fred*. Sellistel konstruktsioonidel on inglise keeles teatud modaalne tähendus ja nende moodustamise võimalused on suhteliselt piiratud. (Keenan 1985: 168–170)

Nagu eelnevas selgus, on relatiivlauset tüpoloogial mitmeid huvipakkuvaid aspekte, mille põhjal neid lauseid saab uurida.

Relatiivlauseid koosnevad põhisõnast ja selle juurde kuuluvast relatiivsest kõrvallausest, ning neid klassifitseeritakse põhisõna asukoha järgi sise- ja välispõhjaga relatiivlauseteks. Esimene liik on maailma keeltes suhteliselt haruldane, seepärast on paljud keeleuurijad, sealhulgas ka Edward Keenan, kelle käsitlusele toetun oma töös, jätanud need tagaplaanile ning keskendunud just välispõhjaga relatiivlausetele.

Keenani käsitlusest selgus, et välispõhjaga relatiivlauseid jagunevad omakorda kaheks: pre- ja postnominaalseteks lauseteks, mille moodustamiseks on olemas mitmeid erinevaid strateegiaid, nt personaal- ja relatiivpronoomeni ning nimisõna(fraasi)ga asendamise ja nullvormi strateegia.

Lisaks leiab Keenan, et väga oluline aspekt relatiivlauset uurimisel on see, millises asendis nimisõna(fraasi) saab relativeerida. Ta toob välja, et kõige enam erinevaid nimisõna asendeid saab relativeerida personaalpronoomeni strateegia korral, kõige vähem

aga relatiivpronoomeni ja nullvormi kasutamisel. Lisaks selgus, et eri keeltes on erinevad relativeerimisvõimalused, kuid kõigis keeltes on enamasti võimalik relativeerida subjekti.

Keenani järgi võib relatiivlausetes uurimisel pöörata tähelepanu ka relatiivse kõrvallause vormile, mis sageli erineb mitmete omaduste poolest tavalisest väitlausest. Näiteks kasutatakse prenominaalsetes relatiivlausetes infiniitseid verbivorme.

Oluliste relatiivlausetega sarnanevate konstruktsioonidena on Keenan välja toonud korrelatiivid, milles põhisõna ei moodusta koos relatiivlausega üht nimisõnafraasi, vaid kus valitseb ainult viiteseos. Lisaks mainib Keenan relatiivlausetega sarnanevate konstruktsioonidena ka mitterestriktiivseid relatiivlauseid ja infiniitseid relatiivlauseid, mida aga ei kirjeldata pikemalt.

3. PERSONAALPRONOOMENI KORDUSEGA RELATIIVLAUSED EESTI VANEMAS KIRJAKEELES

Käesolevas peatükis tuleb vaatluse alla üks eesti keeles levinud relatiivlause tüüp. Selle puhul on tegemist lausetega, kus relatiivne kõrvallause kuulub harilikult personaalpronoomeni juurde, relatiivpronoomen on relatiivse kõrvallause subjekt ning tavaliselt järgneb relatiivpronoomenile laiendatav personaalpronoomen nominatiivis, nt *mina, kes ma elan siin*. Sellise isikuühildumisega lauseid on varasemates grammatikates peetud tarbetuteks germanismideks. Mati Ereli sõnul on tänapäeva keeles ühildumine pealause personaalpronoomeniga valdav (Erelt 1996: 15–19). Siinse uurimuse raames läbi töötatud materjali põhjal võin öelda, et seda tüüpi relatiivlauseid on ka eesti vanemas kirjakeeles väga tavalised.

Eesmärk on võrrelda vanas kirjakeeles esinevaid seda tüüpi lauseid tänapäeva keele omadega, samuti püüan välja selgitada, millistel tingimustel on selliseid lauseid vanas kirjakeeles kasutatud.

3.1. Edward Keenani personaalpronoomeni strateegia relatiivlausete moodustamisel

Enne vana kirjakeele näidete juurde asumist tutvustan Edward Keenani artikli "Relative clauses" (1985) põhjal teistes maailma keeltes relatiivlausete moodustamiseks kasutatavat nn personaalpronoomeni strateegiat ning uurin, kas ja kuidas seda rakendatakse eesti keeles.

E. Keenani järgi kasutatakse maailma keeltes relatiivlausete moodustamiseks nelja strateegiat: personaalpronoomeni, relatiivpronoomeni, nimisõna(fraasi)ga asendamise või nullvormi strateegiat.

Nende strateegiate puhul on oluline põhisõna esindatus relatiivlause. Ann Pikver leiab, et relatiivlause hõlmab ka oma põhja tähendust, seetõttu oleks loogiline arvata, et relatiivlause põhjaks olev mõiste peab olema mõlemas osaluses mingi leksikaalse vormiga esindatud. (Pikver 1988: 486)

Maailmas on keeli, 1) kus relatiivlause põhi on tervikuna ära toodud nii pea- kui ka kõrvallauses (Keenani järgi nimisõna(fraasi)ga asendamise strateegia), 2) kus ühes osalause esindab põhisõna mingi substituutvorm (personaal- ja relatiivpronoomeni strateegia) ja 3) milles põhisõna ühest osalausest puudub (nullvormi strateegia). (Keenan 1985: 146)

Strateegia, mille puhul põhisõna on relatiivlause esindatud personaalpronoomeniga, on Keenani sõnul üsna tavaline postnominaalsetes relatiivlausestes, kus relatiivne kõrvallause asub viidatava põhisõna järel. Nt uusheebrea keeles:

<i>ha-sarim</i>	<i>she-ha-nasi</i>	<i>shalax otam la-mistram</i>
the-ministers	that-the-President sent	them to Egypt
'ministrid, keda president saatis Egiptusse'		

Kirjeldatavat strateegiat kasutavate keelte hulgas on ka sellised verbilõpuliste lausetega keeled nagu türgi ja pärsia keel, milles kasutatakse samuti postnominaalseid relatiivlauseid.

See, kas põhisõna on kõrvallauses esindatud personaalpronoomeniga, sõltub sellest, millises funktsioonis on põhisõna esindav vorm kõrvallauses. Näiteks kui asendusvorm on subjekt, siis ei ole see kuigi sageli personaalpronoomen. Ainukesed keeled, mille puhul subjekti funktsioonis põhisõna asendusvorm esineb tavaliselt personaalpronoomenina, on Keenani sõnul urhobo ja jidiš. Nt urhobo keeles:

John mle aye	l-o	vbere
John saw woman	that-she	sleep
'John nägi naist, kes magas'		

Asendusvorm on Keenani järgi aga palju sagedamini personaalpronoomen juhul, kui see esineb otsesihitisena (vt heebrea keele näidet eespool). Näiteid selle kohta leidub lisaks heebrea keelele ka näiteks tšehhi ja pärsia keeles. Tavaliselt on personaalpronoomeni kasutamine nende keelte vastavates lausetes siiski fakultatiivne. Niisiis võib eeltoodud heebrea keele näitest otsesihitisena funktsioneeriva personaalpronoomeni *otam* ära võtta ja lause jääb endiselt grammatiliselt korrektseks (vt näidet eespool).

Kui kõrvallauses põhisõna esindav vorm on kaudsihitis või obliikva, on veelgi tavalisem, et see on personaalpronoomen. Kõige enam levinud on maailma keeltes personaalpronoomeni strateegia juhul, kui kõrvallauses põhisõna esindav vorm on possessiivtribuudi funktsioonis. Nt indoneesia keeles kasutataksegi seda strateegiat ainult siis, kui asendusvorm on possessiivtribuut.

Eelnevalt kirjeldatud tingimused on E. Keenan ja B. Comrie (1977) võtnud kokku nn relativeerimise hõlpsuse skaalal, mis on järgmine:

alus > otsesihitis > kaudsihitis > obliikva > possessiivtribuut.

Personaalpronoomeniga asendamise strateegia puhul kehtib skaala kohta Keenani sõnul kolm reeglit. Esimene neist ütleb, et mida ettepoole skaalal relatiivlause esinev asendusvorm paigutub, seda sagedamini kasutatakse sellena personaalpronoomenit.

Teine reegel on järgmine: kui keeles kasutatakse mingile skaala astmele kuuluva asendusvormina personaalpronoomenit, siis tehakse seda ka kõigi vastavast astmest ettepoole jäävate astmete puhul.

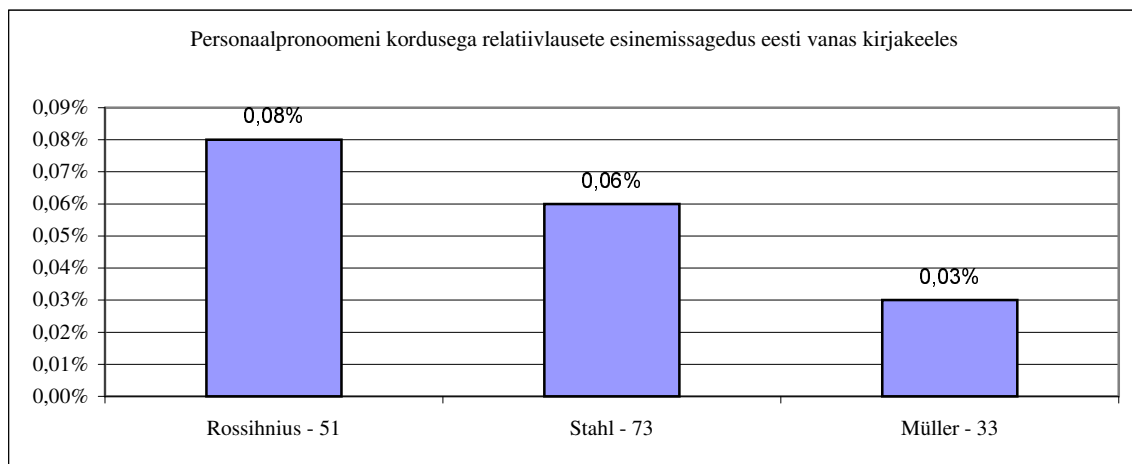
Relativeerimise hõlpsuse skaala kolmanda reegli kohaselt võib personaalpronoomeni strateegia abil moodustatud relatiivlause põhisõna asendusvorm olla rohkemates funktsioonides kui teiste strateegiate abil moodustatud relatiivlause (isegi kui selleks teiseks strateegiaks on relatiivpronoomeni strateegia). Mõnedes keeltes, nt baski keeles, ei saa muude moodustusstrateegiate puhul kõrvallauses esinev asendusvorm olla possessiivtribuudi funktsioonis. Personaalpronoomeni strateegia abil on see siiski võimalik. (Keenan 1985: 146–149)

Kas eesti keele personaalpronoomeni kordusega relatiivlause moodustamisel kehtib samuti eelkirjeldatud strateegia? Uuritud materjali põhjal julgen väita, et ilmselt siiski mitte. Pronoomenikordusega relatiivlause (nt *mina, kes ma elan siin*) on kõrvallauses lisaks relatiivpronoomenile küll ka põhisõna kordav personaalpronoomen, kuid sellest hoolimata on siiski tegemist relatiivpronoomeni strateegiaga. Seda põhjusel, et personaalpronoomeni funktsiooniks kõrvallauses pole põhisõna **asendamine**, vaid pelgalt selle **kordamine**. Samuti ei allu need laused eespool kirjeldatud relativeerimise hõlpsuse skaalale, mille järgi on maailma keeltes võimalik kasutada personaalpronoomeniga asendamise strateegiat kõige harvem juhul, kui relatiivses kõrvallauses esinev asendusvorm on subjekti funktsioonis ning kõige sagedamini siis, kui asendusvorm on

possessiivatribuut. Eesti keeles on pronoomenikordusega relatiivlauses nii relatiivpronoomen kui ka korduv personaalpronoomen tavaliselt just nimelt subjekt. Seega hõlpsusskaala siin ei kehti ning personaalpronoomeni kordusega relatiivlausete näol on ilmselt tegemist relatiivpronoomeni strateegia ühe variandiga, mida võib pidada omaette nähtuseks.

3.2. Pronoomenikordusega relatiivlaused eesti vanemas kirjakeeles

Nagu juba öeldud, on sellised pronoomenikordusega laused eesti vanemas kirjakeeles niisama tavalised kui tänapäeva keeles ning neid on oma tekstides sageli kasutanud kõik kolm vaatluse all olevat 17. sajandi autorit. Arvestades teksti pikkust, leidub kõige enam personaalpronoomeni kordusega relatiivlauseid J. Rossihniuse teostes, vastavalt 51, võrreldes teksti 63 245-sõnalise kogupikkusega (0,08%), ning H. Stahlil 73 korda, võrreldes teksti 115 200-sõnalise kogupikkusega (0,06%). G. Mülleri jutlustes esineb selliseid lauseid mõnevõrra harvem: 33 korda, võrreldes teksti 99 450-sõnalise kogupikkusega (0,03%).

Kirjeldatavat lausetüüpi on kõigis tekstides vormistatud nominatiivse relatiivpronoomeniga *kes*, millel võib olla erinevaid ortograafilisi kujusid.

Kolmest vaadeldavast autorist on Stahl kõne all olevates lausetes ainukesena kasutanud ainult ühte asesõna *kes* kirjakuju: *ke*. Nt

Jssa meddi / ke sinna ollet Taiwas . (St HH-I, lk 16)

Nii Müller kui ka Rossihnius on kasutanud erinevaid pronoomenikujusid – Müller kumbagi nominatiivivormi *ke* ja *ka=e* (näited 1 ja 2), Rossihnius aga *ken* ja *ke* (näited 3 ja 4), mis on samuti mõlemad nominatiivis. Nt

- 1) Eth **mey\:**e nu\:\ith N : **ke mey\:**e Risti Inimes=zet olleme , sy\:\s=z pidda mey\:\e sedda parrembasti moistma , kust keick se hedda ninck willetzus Sinu ninck Minu , ia meddy\:\ keickede Kay\:\la pa=e ele tulleb . (Mü tekst 24, lk 6)
- 2) Se eike walgkus , on I=h=-u=s C=h=-ru=s Iumala Poick is=ze , ta=ema walgkustab **meile Sogkeda Inimes=zelle** , **ka=e mey\:**e se\~ /.../ (Mü tekst 4, lk 10)
- 3) Ei mitte enge nemmat , enge **meye** kahn essi , **ken meye** se kihke ehs=zmatze waimust sahnut olleme , himmotzeme hendas kahn hennesest essi ja latzeliko kochto perra , ninck othame omma ihu erra+ +pa\:\stmisse pa\:\hle . (Ros lk 125)
- 4) **Mu\:\nno Issand Iesus Christus** , **ke sinna** ni kannatalikult ollet mu\:\nno ehst se risti pehle kohlnut ninck mu\:\nnul se Onne sahnut meil kikile u\:\ttelisse se iggawetze tajwa rikus=z (Ros lk 250–251)

Mülleri tekstis on enam levinud pronoomenivorm *ke*, Rossihnius on seda harvem kasutanud, rohkem leidub tema tekstis ortograafilist kuju *ken*.

Rossihnius on vaadeldavatest autoritest ainuke, kes on kasutanud eelnimetatud pronoomeni kõrval ka asesõna *kumb*. Nt

Sest sedda u\:\tleme meye teile , kui u\:\tte so\:\nna sest Issandast , et **meye** , **kumbat meye** ellame , ninck u\:\lle+ +ja\:\hme , se jelle+ +tullemissse sissen sest Issandast , ei sah mitte neine ette tullema , kumbat sa\:\hl maggawat . (Ros lk 149)

Pronoomenit *kumb* esineb kirjeldatavates lausetes viiel korral. Märkimist väärrib arvu ühildumine, st mitmusliku põhisõna puhul kasutab Rossihnius pronoomeni *kumb* mitmuse nominatiivi, ainsusliku põhisõnaga aga ainsuse vormi. Nt

- 1) Se Iummal enge kikest armust , kumb teit kutznut om omma iggawetze auwustusse mannu , Christusse IEsusse sissen , se+ +samma sahb **teit** , **kumbat teye** u\:\tz wa\:\iti aicka kannatate , teutelikult walmistama , kinnitama , weggi andma , ninck pohjandama . (Ros lk 122)
- 2) Sest sa\:\hl saisab kirjutut : Olle ro\:\mus , **sinna ilma+ +suggulick** , **kumb sinna** ei mitte ilmale tho , ninck murra ette , ninck heicka , kumb sinna ei mitte hendas olle : Sest selle jelle+ +jettetul om palju ennamb latzi , kui selle , kell se mehs om . (Ros lk 100)

Pronoomeni *kes* mitmuse vormi ükski vaadeldavatest autoritest kasutanud ei ole, seega selle asesõna puhul eelkirjeldatud ühildumist ei toimu.

M. Ereli järgi kuuluvad kõne all olevad isikuhildumisega relatiivsed kõrvallaused tavaliselt personaalpronoomeni juurde, kuid personaalpronoomeni esinemine pärast relatiivpronoomenit võib olla tingitud ka üttest, refleksiivpronoomenist või mõnel juhul täistähenduslikust substantiivist (Erelt 1996:16–17). Kõiki neid võimalusi on kasutatud ka eesti vanema kirjakeele pronoomenikordusega relatiivlausetes. Kõige sagedamini kuulub kirjeldatavat tüüpi relatiivlause ütte ja personaalpronoomeni, harvem täistähendusliku substantiivi juurde, ning kahel korral on seda registreeritud ka refleksiivpronoomeni juurde kuuluvana – Stahli "Käsi- ja koduraamatust" ning Rossihniuse kirikukäsiraamatust. Nt

Hehl meelel tahax se ilm kahs önnis olla / kus ep ollex se rasck rist ninck hedda / kumba keick risti innimesset kannatawat / sihs ep woip se muiito mitte olla / sem+perrast anna **issi hend** sinna alla / **ke sa** tahat iggawessest wallust erra+pehstma . (St HH-II, lk 102)

Kui tänapäeva keeles on valdavaks personaalpronoomeniga variant, siis vanas kirjakeeles on kasutatud kõige rohkem üttega seotud relatiivset kõrvallauset. Siin tulevad esile autoritevahelised erinevused: Stahli ja Rossihniuse tekstides leidubki kirjeldatavate lausete hulgas kõige rohkem neid, mis kuuluvad ütte juurde (näide 1) – vastavalt 81% ja 66% kõigist kirjeldatavatest lausetest –, Müller seevastu on oma lausetes viidanud peamiselt personaalpronoomenile (2) – 75%. Ütte juurde kuuluvaid relatiivlauseid on viimase autori tekstis vaid üks, substantiivile viitavaid (3) aga kümme. Nt

1) **Mu\ːnno Issand Iesus Christus , ke sinna** ni kannatalikult ollet mu\ːnno ehst se risti pehle kohlnut ninck mu\ːnnul se Onne sathnut meil kikile u\ːttelisse se iggawetze tajwa rikus=z (Ros lk 250–251)

2) Minck+ +p/-r : nedt Surnuth eb pidda Psal : 115 . Iumala mitte ky\ːthma , eb kz mitte nedt , ke se waigkedus=ze , se on : se Po\ːrgku+ +hauwa sis=ze men\~ewat , muiito **mey\ːe , ke mey\ːe** ellame , ky\ːtame sen Issanda , nu\ːith sest Ay\ːast , ninck em\~is igkewest . (Mü tekst 21, lk 7)

3) Eb se sy\ːs=z armas R . v\ːx suhr he\ːe\ː* tegkomene olle , et Iumal sen Ilma , se on se Inimes=ze Suggu , ninda on armastanut , et ta=ema **meddy\ː way\ːste Pattuste** eddest , **ka=e mey\ːe** tuchk ninck Po\ːrm olleme , oma Aino Poy\ːa ohn andnut , se\~+ +sama he\ːe\ː*+ +teggomes=ze eddest ky\ːtwat neet Po\ːhad Englit Iumala igka ay\ːal , ninck nente Englide kaas neet Onsat Innilmes=zett Tay\ːwa siddes ninck Ma\ːa\ː*+ +peel . (Mü tekst 2, lk 10–11)

Rossihniuse teksti pronoomeniga *kumb* vormistatud lausetes viidatakse ainult personaalpronoomenile. Nt

Sest sedda u\ːtleme meye teile , kui u\ːtte so\ːnna sest Issandast , et **meye , kumbat meye** ellame , ninck u\ːlle+ +ja\ːhme , se jelle+ +tullemissse sissen sest Issandast , ei sah mitte neine ette tullema , kumbat sa\ːhl maggawat . (Ros lk 149)

Kõigi vaadeldavate autorite tekstides leidub muuhulgas ka selliseid isikuuhindumise ja relatiivlauseid, kus kõrvallause kuulub mitmete laienditega ütte juurde ning viidatavaks pealause elemendiks on terve sõnaloend. Nimetatud täiendite hulka kuulub sageli ka personaalpronoomen, mida korratatakse relatiivses kõrvallauses. Nt

Kike+ +weggiwene , Eucke , Po\halick ninck Armoline Iummal , ken sinna meit kike+ +suggutze Risti kahn se pattu perrast , koddo otzit , et meije ei mitte se Iumala+ +wallalisse Ilma kahn erra+ +kaddonut sahme , Meije palleme sinno so\amest , sinna tachtsit meile armo anda , te meije ni+ +suggutze Issaliko nuchtlusse sissen ei mitte hendas heititame , a\chk ilma+ +kannatalikut sahme , et meije kahn omma hedda sissen ei kencki muine , kui u\azines sinnu man abbi ninck Armo otzime ; lebbi IESum Christum , sinnu aino Poja , meije Issanda , Amen . (Ros lk 62)

Kõige rohkem esineb selliseid lauseid Stahli "Käsi- ja koduraamatus" ning Rossihniuse kirikukäsiraamatus. Ka Mülleri tekstis leidub mitmest osisest koosneva viidatavaid fraase, kuid need ei funktsioneerid ütena, vaid on täistähenduslikud substantiivid.

Üttega relatiivlause adressaadiks on enamasti jumal, kelle poole pöördutakse palvega või keda tänatakse. Üte koosneb kas ainult nimest ja nimetusest (nt Jeesus Kristus, Issand, Jumal) või on neile lisatud mitmeid laiendeid. Nt

- 1) **CHriste/ ke sinna** ollet pehw / ninck walgus / sünni eddes ep olle Jssand erra+peetut sinna Jssalick selgke paistus / oppe meid se tee sest töddest öigkest . (St HH-II, lk 179–180)
- 2) **Kike+ +weggiwene , Armolinne , Taiwane Issa , ken sinna** po\ha Mo\tte , ha\ Newo ninck eucke to\ Tallitat , anna sinu sullastelle Rawo /.../ (Ros lk 63)

Viidatava personaalpronoomenina esineb kirjeldatavates vana kirjakeele lausetes kõige sagedamini *meie*, sellele järgnevad kasutusageduselt *sina* ja *teie*, kahel korral on viidatud ka asesõnale *mina* ja ühel korral pronoomenile *nemad*. Nt

- 1) KEicke+wegkiwenne Jssand Jummal / anna **meile / ke meije** usckume / eth sünni ainus poick / meije önnis+teggija taiwa on minnenut / eth kaks meije waimolickul kombel / öhe waimolicko ello sees temma kaks keime / ninck ellame / Lebbi | se+samma / . (St HH-II, lk 203–204)
- 2) Ninck O o\nnis ollet **sinna , ken sinna** uscknut ollet . (Ros lk 169)

Stahli "Käsi- ja koduraamatus" leidub mõningaid selliseid relatiivlauseid, kus kõrvallause personaalpronoomeni korduse on tinginud determinatiivpronoomen *kõik*. Sellistes lausetes saab põhisõna *kõik* juurde mõelda personaalpronoomeni, mis esineb ka kõrvallauses. Selleks personaalpronoomeniks võib olla *meie* (näide 1) või *teie* (näide 2). Nt

- 1) EPs teije tehte / eth (**meie**) **keick / ke meije** Iesusse Christusse sisse ristitut olleme / needt om~at tem~a surma sisse ristitut ? (St HH-III, lk 18)

2) TVlcket münno jure / pajatap Jum\~ala poick / **(teie) keick ke teije** ollete waiwatut / pattude kahs rassedaste kohrmatut / teije nohret / wannat / naiset / ninck meehet / minna tahan teile andma / mea münnull on / tahan parrandama teije wigga . (St HH-II, lk 102)

M. Erelti sõnul võib ütte puhul viimase ees alati olla oletatav teise isiku personaalpronoomen (nt *(Teie,) lugupeetud veteranid, kes te...*) (Erelt 1996: 17). Ka vanas kirjakeeles on see enamasti nii, kuid mõnikord on pronoomen ka välja kirjutatud.
Nt

Kihtket sedda Jssanda teije temma Englit / **teije wegkiwat södda+meehet / ke teije** temma kescko tehte / eth se hehl temma sannast kuhltaxe .
Lobet den HERRN jhr seine Engel / **jhr starcken Helde / die jhr** seine Befehl aus=zrichtet / das=z man höre die Stim\~e seines Worts . (St HH-IV, 14)

Et kõik siin käsitletavat laused on saksamõjulised, siis on ka see nähtus ilmselt võetud üle otse saksa keelest.

Üldiselt võib järeldada, et eesti vanemas kirjakeeles tingib relatiivlause põhisõnana funktsioneeriv üte alati personaalpronoomenist asendusvormi kõrvallauses. Samuti on see relatiivlause põhisõnana esinevate personaalpronoomenitega, mis ei pruugi alati üttena funktsioneerida. Vaadeldavate vana kirjakeele relatiivlausete hulgas ei leidu ühtegi sellist, kus personaalpronoomeni või ütte juurde kuuluv relatiivlause ei sisaldaks personaalpronoomenist asendusvormi.

Tänapäeva eesti keele kohta võib ilmselt öelda, et personaalpronoomeni kordus on sellistes lausetes fakultatiivne (nt esineb vähesel määral selliseid lauseid nagu ...*kuidas siis sina, kes oled eestlane...*). Vanas kirjakeeles paistab see eeltoodud arvestades olevat obligatoorne.

M. Erelti järgi võib tänapäeva keeles relatiivpronoomenile järgneda ainult personaalpronoomeni lühivorm, nt *meie, kes me siin elame* (Erelt 1996: 16). Eesti kirjakeele korpuse materjali järgi otsustades see nii ka on. Vastupidiselt tänapäeva eesti keelele korratakse vana kirjakeele relatiivsetes kõrvallausetes personaalpronoomenite pikki vorme, nt *sinna, meije, teye* jne. Nt

IESus enge kostis neine wasto : To\~telikult , minna u\~tle teile , et **teye , ken teye** minnu perran ollete keunut se jelle+ +su\~ndmisse sissen , kun se Inimesse Poick istma sahb se jergi pa\~hl ommast auwustussest , sahte teye kahn istma katte+ teist+ +ku\~mne jergi pa\~hl , ninck sundma need katz+ teist+ +ku\~mne suggu Israel . (Ros lk 158)

Vaid Stahli "Käsi- ja koduraamatus" leidub üks lause, kus relatiivpronoomenile järgneb personaalpronoomeni lühivorm. Nt

Hehl meelel tahax se ilm kahs önnis olla / kus ep ollex se rasck rist ninck hedda / kumba keick risti innimesset kannatawat / sihs ep woip se muto mitte olla / sem+perrast **anna issi** hend sinna alla / **ke sa** tahat iggawessest wallust erra+pehstma .

<s> Gern wolt die Welt auch selig seyn / wenn nur nicht wer die schwere pein / die alle Christen leiden / so mag es anders nicht geseyn / darumb ergib dich nur darein / der ewig Pein wil meiden .
</s> (St HH-II, lk 102)

Ainult pikkade pronoomenivormide kasutamise põhjuseks on oletatavasti asjaolu, et lühivormid pole sel ajal tõenäoliselt kuulunud kirjakeele traditsiooni. Vaid Rossihniuse kirikukäsiraamatus on registreeritud paaril korral vormi *ma* ning Stahli "Käsi- ja koduraamatus" mõnel korral lühivormi *sa*. Samuti ei leidu selliseid lühivorme tolleaegsetes grammatikates.

Personaalpronoomeni kordusega relatiivlauseid on varem peetud tarbetuteks germanismideks (Erelt 1996: 16). Juba Johannes Aavik oma "Eesti õigekeelsuse õpikus ja grammatikas" näitas selliste lausete suhtes üles negatiivset suhtumist ning arvas, et pronoomeni *kes* järel ei tohiks isikulist asesõna kasutada. Viimane polevat tähtis, sest isikule osutab pealause asuv personaalpronoomen ja kõrvallause isikuline asesõna on vaid kordav element. (Aavik 1936: 87) Samal seisukohal oli ka E. Riikoja oma 1972. aasta artiklis. Tema järgi ei ole korduv personaalpronoomen kõrvallauses oluline komponent, sest isikut näitab pealause isikuline asesõna ja kõrvallause personaalpronoomen on vaid kordav element. (Riikoja 1972: 102) Korratava personaalpronoomeni tarbetuses olid veendunud ka 1974. aastal ilmunud raamatu "Eesti keele lauseõpetuse põhijooned" koostajad (Mihkla jt 1974: 281). Valter Tauli suhtub seevastu oma "Eesti grammatikas" (1980) personaalpronoomeni kordusega relatiivlausemesse juba märksa leebemalt ning esitab reegli, mille kohaselt esineb subjektist relatiivpronoomeni järel tavaliselt samas isikus nominatiivi vormis personaalpronoomen kui põhisõna. Samas lubab Tauli selliseid lauseid kasutada ka ilma korratava personaalpronoomenita. (Tauli 1980: 247) Ka 1993. aasta "Eesti keele grammatika" II osa kohaselt ei ole personaalpronoomeni kordusega relatiivlause te näol tegemist taunimisväärse keelenähtusega, siin esitatakse Tauliga sarnane definitsioon ega soovitata isegi pronoomenikordusest loobuda. (EKG II 1993: 314)

Nagu öeldud, peeti personaalpronoomeni kordusega relatiivlauseid vanemates eesti keele grammatikates germanismideks. Saksamõjulised need laused ka on. Saksa keeles kordub juhul, kui põhisõna on 1. või 2. isiku personaalpronoomen, pärast kõrvallause relatiivpronoomenit seesama põhisõnaks olev personaalpronoomen. Kõrvallause verb ühildub sellistes lausetes korratava personaalpronoomeni isikuga. (Helbig 1988: 678). Kui personaalpronoomenit ei korrata, siis isikuühildumist ei toimu (Lederer 1969: 247). Tänapäeva eesti keeles on sellised isikuühildumiseta laused harvad (nt ..*kuidas siis sina, kes oled eestlane...*) ja 17. sajandi tekstides ei esine neid üldse.

Hoolimata J. Aaviku ja mõningate teiste keeleteadlaste vastuseisust, on personaalpronoomeni kordusega relatiivlauseid jäänud siiski tänapäevani kasutusele ning vana kirjakeele andmete põhjal otsustades on need eesti keelde juurdunud juba väga ammu. Selle lausetüübi kõrge vanus ja taunitud saksapärasus saab kinnitust, kui võrrelda näiteks Stahli teksti eestikeelseid lauseid saksakeelsete vastetega. On ilmselge, et enamikul juhtudest on eestikeelne lause saksakeelse sõnasõnaline tõlge. Nt

JSsa meddi ke sinna ollet Taiwas / Pöhitzetut sakut sün\~o Nim\~i / tulckut meile sünno Rickus / sün\~o Tach*minne sündkut / kui Taiwas ninda kahs mah pehl .

VAter vnser / der du bist im Him\~el / geheiliget werde dein Nahme / zukomme dein Reich / dein Wille geschehe wie im Himmel / also auch auff Erden . (St HH-I, lk 4–5)

Pea kõigis näidetes on eestikeelse lause ülesehitus täpselt samasugune kui saksa keeles, st kõrvallause algab mõlemas relatiivpronoomeniga (ee *ke* – sks *der, die*), millele järgneb personaalpronoomen. Vaid kahel korral oli saksakeelne lause erineva ülesehitusega: puudus kas relatiivpronoomen (1) või nii relatiiv- kui ka sellele järgnev personaalpronoomen (2). Nt

1) **armas lapsokenne Jesu Christ / ke sinna** meije önnis+teggija ollet / sünd pallume meije süddame põhjast / seisa meije jures iggal tundil / hoja södda / exitusse ninck kahjo ehs / anna meil keickel üchtlesse / öhe röhmolicko önsa uhe ahsta .

O hertzes kindlein JesuChrist / du vnser Heyland bist / dich bitten wir von hertzen grund / steh vns bey zu aller stund / behü* für Krieg / J**thumb vnd gefahr / gib vns allen mit einander gar / ein frölich seligs neues Jahr . (St HH-II, lk 21)

2) Kihitus / auw / ninck tenno olckut **sünnulle / Christe / ke sinna** sündinut sest puchtast neitzist / se Jssa / ninck se Pöha waimo kahs / ammo nüdt emmis iggawest .

Lob / Ehr vnd Danck sey **dir** gesagt / **Christ geborn** von der reinen Magd / mit Vater vnd dem H . Geist / von nun an dis=z in Ewigkeit . (St HH-II, lk 6)

Mõlemal juhul on tegemist laulutekstiga, kus saksakeelse teksti autor on püüdnud jälgida rütmi- ja riimitaotlust. Eestikeelsete vastete kohta võib siit taas järeldada seda, et

personaalpronoomeni kordamine sellistes relatiivlausetes oli vähemalt 17. sajandil obligatoorne, sest seda on üttele ja personaalpronoomenile viidates alati tehtud. Isegi sellistes lausetes (vt eelmisi näiteid), mille saksakeelne vaste on teistsuguse konstruktsiooniga, on kasutatud personaalpronoomenist asendusvormi.

Personaalpronoomeni kordusega relatiivlausetes saksamõjulisust kinnitab ka see, et nt sugulaskeeles soome keeles puudub selline konstruktsioon (Remes 1992: 49).

Üldistus

Nagu eelnevast selgus, on personaalpronoomeniga relatiivlauseid eesti vanemas kirjakeeles niisama tavalised kui tänapäeva keeles ning kõik kolm vaadeldavat autorit on neid üsna sageli kasutanud.

Kirjeldatavat lausetüüpi on kõigis tekstides vormistatud nominatiivse relatiivpronoomeniga *kes*, millel võib olla erinevaid ortograafilisi kujusid. Stahl on ainukesena kasutanud vaid üht asesõna *kes* kirjakuju (*ke*), Mülleri ja Rossihniuse tekstides leidub sellistes lausetes ka erinevaid pronoomenikujusid (*ke*, *ka=e*, *ken*). Rossihnius on ainuke, kes on eelnimetatud pronoomeni kõrval kasutanud ka asesõna *kumb* ja seda viiel korral.

Vana kirjakeele pronoomenikordusega relatiivsed kõrvallused võivad kuuluda nii personaalpronoomeni, üttele, refleksiivpronoomeni kui ka täistähendusliku substantiivi juurde. Kõige sagedamini kuuluvad sellist tüüpi relatiivlauseid üttele ja personaalpronoomeni, mõnikord täistähendusliku substantiivi ja hoopis harva refleksiivpronoomeni juurde. Kõigi vaadeldavate autorite tekstides leidub muuhulgas ka selliseid isikuühildumisega relatiivlauseid, kus kõrvallause kuulub mitmete laienditega üttele juurde ning viidatavaks pealause elemendiks on tervikfraas. Nimetatud täiendite hulka kuulub sageli ka personaalpronoomen, mida korratakse relatiivses kõrvalluses.

Viidatava personaalpronoomenina esineb kirjeldatavates vana kirjakeele lausetes kõige sagedamini *meie*, sellele järgnevad kasutussageduselt *sina* ja *teie*, kahel korral on viidatud ka asesõnale *mina* ja ühel korral pronoomenile *nemad*. Stahli "Käsi- ja

koduraamatus" leidub ka mõningaid selliseid relatiivlauseid, kus kõrvallauses on personaalpronoomeni korduse tinginud determinatiivpronoomen *kõik*.

Kui tänapäeva keeles järgneb relatiivpronoomenile ainult personaalpronoomeni lühivorm, siis vanas kirjakeeles on kasutatud vaid pikki vorme (*sinna, meije, teye* jne).

Varasemates eesti keele grammatikates on personaalpronoomeni kordusega relatiivlauseid peetud tarbetuteks germanismideks. Käesoleva uurimuse materjali põhjal võib väita, et sellised laused on tõepoolest saksamõjulised, sest näiteks kui võrrelda Stahli teksti eestikeelseid lauseid saksakeelsete vastetega, on ilmselge, et enamikul juhtudest on eestikeelne lause saksakeelse sõnasõnaline tõlge.

4. PRENOMINAALSED RELATIIVLAUSED EESTI VANEMAS KIRJAKEELES

Relatiivlauseid võib rühmitada selle järgi, milline on nende asend põhisõna suhtes. E. Keenan jagab relatiivlauseid välis- ja sisepõhjaga lauseteks. Esimesed neist on sellised, kus põhisõna asub väljaspool relatiivset kõrvallause. Teistes, sisepõhjaga lauses, paikneb põhisõna relatiivse kõrvallause sees. Sellised laused on maailma keeltes üsna haruldased. Välispõhjaga relatiivlauseid on levinumad ning need jaotuvad Keenani järgi omakorda kahte rühma: postnominaalsed ja prenominaalsed. Postnominaalsed laused on sellised, kus relatiivne kõrvallause paikneb põhisõna järel, prenominaalsed aga sellised, kus kõrvallause eelneb põhisõnale. (Keenan 1985: 143) Viimast tüüpi lauseid selles peatükis kirjeldatakse.

Verbialguliste lausetega keeltes on postnominaalsed relatiivlauseid enamasti ainuke relatiivlause tüüp, mida kasutatakse. Erandiks on siin ainult mõned Filipiini keeled, kus esineb nii post- kui ka prenominaalseid relatiivlauseid.

Postnominaalsed relatiivlauseid domineerivad ka keeltes, kus verb paikneb lauses aluse ja sihitise vahel (SVO). Siiski, võrreldes verbialguliste keeltega, on SVO-keeltes üsna tavaliseks nähtuseks ka prenominaalsed relatiivlauseid. Näiteks kasutatakse neid soome ja saksa keeles. (Keenan 1985: 144; Itkonen 2001: 324; vt ka Pääkkönen 1988: 42–44)

Keenani järgi saab postnominaalses relatiivlauseis relativeerida ükskõik millist pealause nimisõnafraasi, prenominaalsetes lauses on relativeerimisvõimalused märgatavalt piiratumad. Näiteks saksa keeles saab prenominaalse strateegia abil relativeerida vaid pealause subjekti. Selliste piirangute pärast peetaksegi postnominaalset strateegiat sagedamini kasutatavaks ja produktiivsemaks.

Vaid verbilõpulistes keeltes (SOV), nt jaapani, korea ja tiibeti keeles, kasutatakse prenominaalseid relatiivlauseid postnominaalsetest enam. Samas võivad nii mõneski verbilõpulisel keeles domineerida postnominaalsed relatiivlauseid. (Keenan 1985: 144–145)

Eesti keeles on tavalisemad postnominaalsed relatiivlauseid, kuid rohkesti esineb ka prenominaalseid lauseid, mida eesti tavagrammatikas nimetatakse eesasendis

kesksõnaliseks atribuutarindiks (nt *terve pärastlõuna auto all maganud koer*). Selliste lausete moodustamise võimalus tuleneb mitmest asjaolust: 1) eesti keelele on omane küllaltki paindlik sõnajärg, st sõnajärje korraldamine lauserõhu ja -rütmi ning lauseliikmete funktsionaalse koormuse järgi; 2) eesti keele neutraalses stiilis valitseb tendents paigutada verb lauses määruse või sihitise järel teisele kohale. (Pikver 1988a: 394–396)

A. Pikveri sõnul on küsitav, kas eesti prenominaalset partitsiiptarindit saab pidada relatiivlause positsiooniliseks variandiks. Tema sõnul ei saa tavagrammatika seisukohast seda teha, sest vormiõpetuse osas on nende kahe konstruktsiooni vahel olulisi erinevusi. Tegevussubjekti väljendav sõna on umbisikulise kesksõna puhul genitiivis, s.o käändes, mida eesti grammatikates ei peeta aluse käändeks. Ka ei ole partitsiibi abil võimalik otseselt edasi anda kõiki süntaktilise modaalsuse aspekte, nt ei ole võimalik vahendada kõneviisi kategooriat. Teisest küljest võib keeletüpoloogias üldtunnustatud relatiivlause kontseptsioonist lähtudes eestikeelset prenominaalset partitsiiptarindit pidada relatiivlause variandiks täpselt samuti nagu selle saksa ja soome paralleele. Sellisel juhul on tegu nn relatiivlause moodustamise kõrval- ehk lisastrateegiaga. Pikveri sõnul on eesti keeles inglise keelega võrreldes selle konstruktsiooni lauseline iseloom hästi märgatav. (Pikver 1988a: 395) Seega võib vähemalt keeletüpoloogilisest seisukohast eesti eesasendis kesksõnalisi atribuutarindeid pidada relatiivlause alltüübiks, millena neid konstruktsioone siinses magistritöös ka käsitletakse.

Käesolevas uurimuses vaadeldud keelematerjali põhjal võib öelda, et prenominaalsed relatiivlused ehk eesasendis kesksõnalised atribuutarindid on eesti keeles juurdunud ammu ning neid leidub juba 17. sajandi autorite teostes. Selliseid konstruktsioone on kasutanud oma tekstides nii Müller (näide 1), Rossihnius (näide 2) kui ka Stahl (näide 3).
Nt

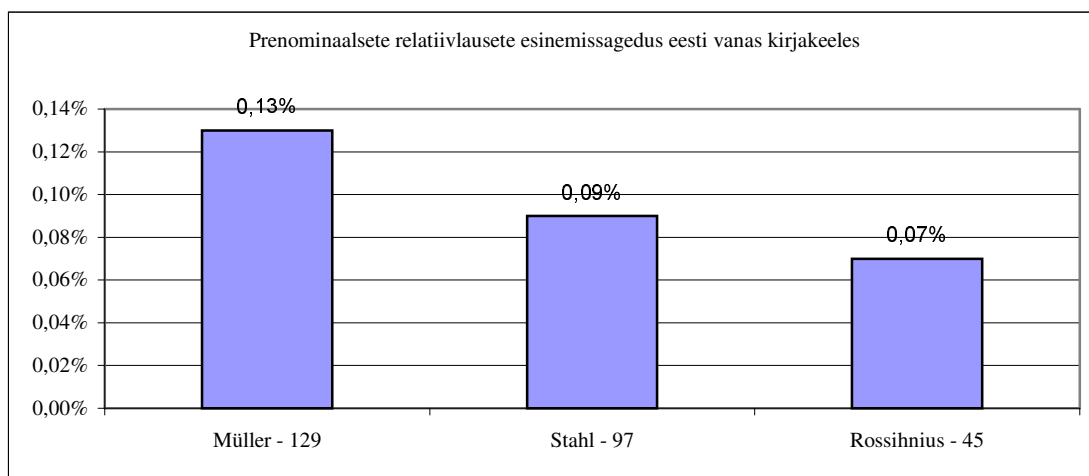
1) Eth se Prophet v\che kauni Historia /.../ neist Kuiwade Surnu Luist , mea v\che suhre ninck Lay\ a welia pa=el omat la=es=zinuth , waidt lebby\ sen keicke Korgkemba Iumala Wa=ee , omat **nedt erra+ +kuiwatuth ninck erra+ +kullututh Luhd** ielles ellawax Inimes=zex sanuth . (Mü tekst 31, lk 1)

2) Sihs anna nu\ d se ha\ selle , ken sa\ hl palleb ; ninck awa u\lles se Vsse selle , ken sa\ hl kolkustab , et tema se iggawetze O\ n\ -e se+ +sinatzest Taiwaliko Mo\ sckmissesest sahkut , ninck **se towotut rickusse** sinnu andest wo\ tkut , lebbi Christum , meije Issanda , Amen . (Ros lk 1)

3) Ommal Jüngrit kesckis se Jssand Christ / Mincket / keicke ilma oppema / eth nemmat pattude sees erra+kaddunut ommat / hendes peawat parrandusse pohle kehndma / ke uskup / ninck sahp ristitut / se peap önsax sahma / **üx uhs sündinut innimenne** temma on / kumb ep woip ennamb erra+surra / se taiwa rickusse peap temma perrandama .

<s> Sein Jünger heist der HERre Christ / geht hin all Welt zu lehren : Das=z sie verlorn in Sünden ist / sich soll zur Busse kehren . Wer gläubet vnd sich tauffen läst / soll da*durch selig werden / ein newgeborner Mensch er heist / der nicht mehr könne sterben / das Himmelreich soll erben . </s> (St HH-II, lk 59)

Postnominaalsete relatiivlausetega võrreldes on autorid prenominaalseid konstruktsioone kasutanud harvem: kui postnominaalsed laused moodustavad kolme teksti sõnade koguarvust (277 895) 1,51%, siis prenominaalsete relatiivlausetega kasutusprotsent kolmel autoril kokku on 0,1%. Kõige rohkem on prenominaalseid relatiivlauseid kasutanud Müller (129 korda), kelle jutlustes moodustavad need 0,13%, võrreldes tekstisõnade koguarvuga. Stahli "Käsi- ja koduraamatus" leidub selliseid konstruktsioone mõnevõrra vähem (97 korda ehk 0,09%), Rossihniuse tekstis on prenominaalseid relatiivlauseid registreeritud Müllerist koguni poole harvem (45 korda ehk 0,07%).

Prenominaalsete relatiivlausetega vormistamiseks kasutatakse erinevaid partitsiipitarindeid, mille peasõnaks on isikulise tegumoe oleviku partitsiip ehk *v*-kesksõna, umbisikulise tegumoe oleviku partitsiip ehk *tav*-kesksõna, isikulise tegumoe mineviku partitsiip ehk *nud*-kesksõna ning umbisikulise tegumoe mineviku partitsiip ehk *tud*-kesksõna. (EKG II 1993: 265) Partitsiipitarindid kuuluvad EKG kohaselt sekundaartarindite, täpsemalt infiniititarindite hulka. Sekundaartarindid on sekundaarsed sündmuse väljendamise vahendid, mis pole laused, kuid millel on lausega ühisjooni aktantse koosseisu, aktantide vormi ja lause grammatiliste kategooriate osas. Infiniititarindid on sekundaartarindid, mille peasõnaks on infiniitne verbivorm.

Kõnealused partitsiiparandid esinevad lauses kas adjektiivatribuudina, predikatiivina või seisundiadverbiaalina. (EKG II 1993: 232–234) Prenominaalsetes konstruktsioonides funktsioneerivad need adjektiivatribuudina. Atributiivsed partitsiiparandid on harilikult asendatavad relatiivlausetega, nt *Umbsest bussist väljunud mees hingab täie rinnaga jahedat ööõhku. – Mees, kes on väljunud umbsest bussist, hingab täie rinnaga jahedat ööõhku.* (EKG II 1993: 266). Eesti vanema kirjakeele prenominaalsete relatiivlausetega on samuti – neidki saab asendada postnominaalsete lausetega. Nt

Neet Offrit mea Iumala meele ninck tachtmes=ze perrast on , ohn v\ :x **kurb ninck waiwatuth Su\ :dda** , kumb Iumal eb mitte taha erra+ +polgketa . (Mü tekst 38, lk 8)

Selle lause atributiivset partitsiiparandit *üks kurb ning vaevatud süda* on võimalik asendada relatiivse konstruktsiooniga *süda, mis on kurb ning vaevatud*. Seejuures muutub vaid põhisoona *süda* asukoht, ülejäänud komponentide järjekord jääb samaks.

Eesti vanema kirjakeele prenominaalsed relatiivlauseid on kõige sagedamini vormistatud *tud*-kesksõnaga, mida Müller (näide 1) ja Rossihnius (näide 2) on kasutanud rohkem kui pooltes nende tekstidest registreeritud prenominaalsetes konstruktsioonides (Müller 72 korda ehk 55% ja Rossihnius 22 korda ehk 54%) ning Stahl (näide 3) veidi vähem kui poolel juhtudel (42 korda ehk 43%). Nt

- 1) Ta=elma iohatab ninck satab **ned way\ :set erra+ +exituth Inilmes=zet** sen eike teh pa=ele . (Mü tekst 10, lk 6)
- 2) Minne sinna , sest se+ +sinane om minnul **v\ :tz erra+ +wallituth annum** , et temma minnu nimme kandko neine paganeite ette , ninck neine kunnigatte ette , ninck neine Israelli latzede ette . (Ros lk 1)
- 3) Kus agkas **se sowatuth tund** tulli / rõhmustas temma keick kurbat süddamet .
<s> Als aber die gewünschte stund kam / erfrewete er die betrübete Herten . </s> (St HH-IV, lk 142)

Sageduselt järgmine on autorite kasutuses *mata*-vorm, mis esineb sellistes konstruktsioonides partitsiiparandi eitava vastena. Sellega vormistatud prenominaalseid relatiivlauseid esineb kõige sagedamini Stahli "Käsi- ja koduraamatus" (näide 1) – 33 korda ehk 34%. Mülleri jutlustes (näide 2) ja Rossihniuse kirikukäsiraamatus (näide 3) leidub *mata*-vormiga prenominaalseid konstruktsioone veidi harvem – Mülleri 28 korda ehk 22%, Rossihniusel 9 korda ehk samuti 22%. Nt

- 1) Sinna om\~a **kangke ninck parrandamatta süddame kahs** kogkut hennessel issi se weeha sel pehwal sest weehast / ninck nõitusest õigkest kochtust Jum\~alast / ke andma sahp õhel igkalickul temma tegkode perrast / nim\~eta kihtusse ninck auwo / ninck **hucka+minnematta ello** / ke kan\~atusse kahs heh tegkode sees nouwat se igkawesse ello :

<s> Du nach deinem verstockten vn\~ vnbus=zfertigen Hertzen häuffest dir selbst den Zorn auff den Tag des=z Zorn / vnd der Offenbarung des=z gerechten Gerichts Gottes / welcher geben wird einem jeglichem nach seine\~ Wercken / nemblich / preis=z vnd ehre / vnd vnvergänglichs wesen / denen die mit gedult trachten in guten Wercken nach dem ewigen Leben . </s> (St HH-IV, lk 288)

2) On nu\it se+ +sinane Lapsulken\~e meddy\ wahe+ +mees , Iumala iures , sy\ :s=z on se Tos=zi , et mey\ :e **Pattus=zett ninck erra+ +kaddomatta Inimes=zett** olleme , ninck eb woy\ :me omast wa=eest mitte eikex echk onsax salda , minck+ +p/-rast v\ :xkit Inimene eb woy\ : Iumala wiha waikistada , kudt v\ :x+ +peines se+ +sinane Lapsulken\~e lebb\ : ta=ema kalli Punnas=ze werre . (Mü tekst 2, lk 8)

3) Sest kahn se lohtut assi wabba sahma sahb se thenitzusse sissest **sest erra+ +lep matta ollemissest** , se ausaliko wabbadusse mannu neist Iummala latzist , sest meye tyame , et kihck lohtut assi himmotzeb hendas meye kahn , ninck himmotzeb hendas ickes wehl . (Ros lk 1)

Tähelepanu väärrib asjaolu, et nii Mülleri kui ka Rossihniuse tekstis esineb *mata*-vorm sellistes konstruktsioonides enamasti koos eessõnaga *ilma*. Nt

Ninck laulab se Po\ :ha Risti Kirck : Gelobet seistu Ihes=z zu Chr : se on : mey\ :e ky\ :tame , auwustame ninck ta=enname sind igka ay\ :al , sina meddy\ : Armas On\~is+ +tegia ninck Awitay\ :a , **sinu suhre ilma erra+ +pay\ :atamata armu** ninck he*e* tegkomes=ze eddest . (Mü tekst 4, lk 3)

Stahli "Käsi- ja koduraamatus" esineb selliseid konstruktsioone harvem, vähem kui pooltes *mata*-vormiga prenominaalsetes relatiivlausetes.

Veel on oluline, et mõnikord kasutatakse koos eessõnaga *ilma* esinevat *mata*-vormi juhtudel, mil tänapäeva keeles oleks ootuspärane *tud*-vorm. Nt

Nedt+ +lsarnset ilma ta=en\~amatta Inimes=zett erro+ +mottelke mitte , eth Iumal neile se+ +sama tahab andex anda . (Mü tekst 30, lk 5)

Väljend *ilma tänamata inimesed* on arhailine ja tänapäeva keeles asendab seda *tänamatud inimesed*.

nud-kesksõna on Rossihnius prenominaalsetes relatiivlausetes kasutanud niisama sageli kui *mata*-vormi – 9 korda ehk 22%. Nt

KVi IEsus su\ :ndinut olli Bethlehemmi lihnan , Iuda mah sissen , sel ajal sest kunnigast Herodessest , kaje , sihs tullit need tarckat homoko mah sissest , Ierusalemmi lihna , ninck u\ :tlesit : kun om **se wastne su\ :ndinut kunnigas** sest Iuda raghwast ? (Ros lk 1)

Müller ja Stahl on *nud*-kesksõna, võrreldes *tud*-partitsiibi ja *mata*-vormiga, kasutanud mõnevõrra vähem, kuid tekstisõnade koguarvu arvestades Rossihniusega umbes sama palju – Müller 20 korda ehk 15% (näide 1) ja Stahl 21 korda ehk 21% (näide 2). Nt

1) Minck+ +p/-rast eb peax ta=emall sy\ :s=z se wa=egki mitte ollema , eth ta=ema **meddy\ : erra+ +ma=eddanuth Hiwudt** sest Maa+ +lmullast woib v\ :lles+ +errata , meddy\ : Silmادت v\ :lles+

+lawada , sest , eth ta=ema nedt Tay\wa Ku\y\lat keick meyl\ e ha=ex on lohnut , (Mü tekst 31, lk 6)

2) Sest ninda on Jummal se Ilma armastanut / eth temma **omma aino sündinut poja** andis / eth keick / ke temma sisse ussuwat / mitte erra+kadduwat / erranis se igkawesse ello sawat .

<s> Denn also hat Gott die Welt geliebet / das er seinen Eingebornen Sohn gab / auff das alle / die an jhn glauben / nicht verloren werden / sondern das ewige Leben haben . </s> (St HH-IV, lk 232)

Kõige vähem on vaadeldavad autorid prenominaalsetes relatiivlausetes kasutanud *v*-kesksõna: Rossihnius 5 korda ehk 11% (näide 1), Müller 10 korda ehk 8% (näide 2) ja Stahl 2 korda ehk 2% kõigist tekstis registreeritud prenominaalsetest relatiivlausetest (näide 3). Nt

1) Sest kike+ +ko\rgembast u\ :tz ande kallis=z u\ :tz wajmaliko salbe meije ha\ :s=z tulli **u\ :tz ella\ :w , lette** , armo ninck tulli . (Ros lk 210)

2) Neliandel , saab se Surm v\ :chex Vn\ -ex nim\ -etuth , Eike ninda kuy\ : **v\ :x magkaw Inimene** , v\ :chestekit as=ziast eb mitte ta=e , Waidt kum\ -ateckit saab **se magkaw Inimene** leby\ : **v\ :che ellawa Inimes=ze** ha=ele sest Vnnest v\ :lles=z+ +erratuth : Eike ninda tahab Jumala Poick , needt+ +samat ke Maa siddes la=es=ziwat ni\ -ck magkawat , oma ha=ele kz v\ :lles=z+ +erratada , ia weel paliu pigkedamasti , kuy\ : **v\ :x magkaw Inimene** sest Vnnest saab v\ :lles=z+ +erratuth , Ninda kudt C=-h=-ru=s se Iairy\ : Tu\ :ttar v\ :che Sana kz v\ :lles=z+ +erratis . (Mü tekst 14, lk 4)

3) Walla süggawest münno süddame sisse / sinna selgke Jaspis ninck Rubin / se tulle sünnust armust / ninck rõhmusta münd eth minna jehn / *ünno erra+wallitzetut iho siddes / **üx ellaw külgk+witz** / <s> Geus=z sehr tieff in mein Hertz hinein / du heller Jaspis vnd Rubin / die Flamme deiner Liebe : Vnd erfrew mich das=z ich doch bleib / an deinem aus=zerwehl*en Leib / ein lebe\ -dige Rippe . </s> (St HH-II, lk 107)

Üldse ei ole vaadeldavate tekstide prenominaalsetes relatiivlausetes registreeritud umbisikulise tegumoe partitsiipi *-tav*.

Eeltoodut arvestades võib öelda, et 17. sajandi autorid on prenominaalsetes konstruktsioonides eelistanud kasutada mineviku partitsiipe ning väljendanud seega põhilause sündmusele eelnenud sündmust. Nt lauses

Sel kombel eb tulle **se vws su\ :ndinut Lapsukene** mitte , erralnes ta=ema tulleb v\ :che armulikus=ze ninck helde pis=zokes=ze Lapsukes=ze kombel meyl\ : eddy\ : iure (Mü tekst 2, lk 4)

tähendab väljend *see uus sündinud lapsuke*, et laps on sündinud juba enne põhilauses väljendatud sündmust, mitte selle ajal. Seevastu lauses

Sihs kostis Simon Petrus , ninck laus : Sinna ollet Christus , **se ellawa Jummal** Poick . (Ros lk 167)

on kasutatud oleviku kesksõna *elav* väljendamaks, et jumal elab praegu, põhilause sündmuse väljendamise ajal.

Prenominaalsel partitsiipatribuudil on A. Pikveri sõnul eesti keeles tihti keeruline mitmesõnaline väljendusvorm, sest kesksõnale võib lisada erinevaid loogilis-süntaktilisi

rolle täitvaid laiendsõnu (Pikver 1988a: 394). Kesk sõnadel võivad olla verbile omased laiendid. Adjektiivina kasutatud *v-* ja *tav-*kesksõna laiendiks saab olla määrus (nt ***Linnast saabuv rong viis mehed alevikku***), isikulisel *v-*kesksõnal võib määruse kõrval laiendiks olla ka sihitis (nt *See oli suurt ettevaatust nõudev töö*). Mineviku partitsiipide juurde võivad sageli kuuluda määruslikud laiendid, mis annavad täiendina esineva kesksõna tähendusele resultatiivsuse varjundi (nt ***Praegu alles siia jõudnud võõrad sõidavad ära***). (Mihkla jt 1974: 287, 292) Pikveri sõnul võib eesti prenominaalne atribuuttarind olla pikk ja keeruline (nt *alles paar päeva tagasi igasuguse kirjatöö vastu võitmatut vastikust tundnud poiss*) (Pikver 1988a: 395).

Eesti vanemas kirjakeeles ei ole prenominaalsed konstruktsioonid tavaliselt kuigi pikad, enamasti ei ole kesksõnal üldse laiendeid või esineb see koos asesõnaga *see, need* või *üks*, mis siin funktsioneerivad ilmselt artikli, mitte laiendina. Nt

ARmat weljet , minna u\ :tle teile , ni kauwa , kui se perrandaja u\ :tz latz om , sihs ei olle temma ninck u\ :tte sullasse wayel u\ :tteki erra+ +lahutust , et temma ku\ :ll u\ :tz Issand om kikest hu\ :west , enge temma om neine vo\ :rmu\ :ndride ninck helitzeide all , ammo **se sa\ :tut aja** pa\ :hle sest Issast . (Ros lk 80)

Rossihniuse kirikukäsiraamatust ongi registreeritud enamasti ainult selliseid lühikesi partitsiipitarindeid. Müller ja Stahl on prenominaalsetes relatiivlausetes mõnikord kasutanud ka rohkem laiendeid. Nt

1) Na=ed Ar : R : **ned+ +sarnset ilma ta=edtmatta way\ :set rumalat Pagkalnat** olleme mey\ :e olnuth , (Mü tekst 18, lk 1)
 2) /.../ kus nühd awwalickult nõitetut sahp Iesus Christus / kumba teije mitte nehnut ollete / ninck kumbatakut armsast piddate / ninck nühd temma sisse ussute / eth teije küll temma mitte nehnut ollete / sihs sahte teije hend rõhmustama **ilma+welja+pajatamatta / ninck suhre auwsa rõhmo** kaks / ninck se otza ommast ussust sahma / nimmita / se hinge õnnistusse . (St HH-III, lk 201)

Esimeses näites on tähelepanuväärne asjaolu, et laiendid ei paikne mitte kesksõna ees nagu tavaliselt, vaid selle järel, kuid siiski enne põhisõna. EKG järgi paiknevad tänapäeva keeles kõik partitsiibi laiendid alati partitsiibi ees (EKG II 1993: 266).

Eeltoodud näidetes esitatud kahe-kolme laiendiga prenominaalsed konstruktsioonid on vanas kirjakeeles üsna haruldased ja neid leidub ainult *mata-*vormiga konstruktsioonides.

Väga harva esineb vanas kirjakeeles prenominaalseid partitsiipitarindeid, kus kesksõnal on ainult üks laiend, mis ei ole artikkel, või kus kesksõnal ei ole üldse laiendit. Selliseid

lauseid leidub kahel korral Mülleri jutlustes (näide 1) ja Stahli "Käsi- ja koduraamatus (näide 2) ning ühel korral Rossihniuse kirikukäsiraamatus (näide 3). Nt

- 1) Po\ha R : vssust : eth **meddy\:** **erra ma=eddanuth Hiwudt** lebb\I=-h=-m C=-h=-rm am lungsten tage sollen erwecket werden , ninck piddawat ninda Hiwo ni\~ck Heng ielles v\chte tullemä , Wie wir solchs in de\~ abgelelenen worten aus dem Iob geho\ret haben . (Mü tekst 31, lk 2)
- 2) Se Jssand on ligki nende jures / ke murdtust süddamest om\~at / ninck aitap neile / kelle **katki+pextut meel** on .
<s> Der Herr ist nahe bey denen / die zubrochens Hertzens sind / vnd hilfft denen die zuschlagen gemüht haben . </s> (St HH-IV, lk 122)
- 3) Sest minna olle kinnitut , et se surm ninck ello a\chk Engel ninck wallitzemine , a\chk weggi , a\chk mea silmade ehn om , a\chk mea tullewelick om , a\chk ko\rgen a\chk su\geff , a\chk **lohtut assi** , ei woi meit mitte erra+ +lahuta sest armust Iummalast , kumb om Christusse Iesusse meye Issanda sissen . (Ros lk 172)

Enamasti eelneb kesksõnale alati kas ainult artikkel (kõige sagedamini) või harvematel juhtudel pärast artiklit laiend(id), milleks on tavaliselt määrus (näide 1) või kuuluvust näitav asesõna (personaal- või possessiivpronoomen) (näited 2 ja 3). Nt

- 1) KVs Iesus sündinut olli Bethlehemis / Iuda mah siddes / se Kunninga Herodesse ajal / wata / sihs tullit needt tarckat sest hohmicko mahst Ierusalemma / ninck pajatasit / kussa on **se uhs sündinut Kunningas** neist Iudalissest ?
<s> DA Iesus geboren war zu Bethlehem im Iüdischen Lande / zur zeit des Königes Herodis / Sihe / da kamen die Weisen vom Morgenland gen Ierusalem / vnd sprachen / Wo ist der New geborne König der Iüden ? </s> (St HH-III, lk 20)
- 2) Ninck laulab se Po\ha Risti Kirck : Gelobet seistu Ihes=zu Chr : se on : mey\~e ky\tame , auwustame ninck ta=enname sind igka ay\al , sina meddy\: Armas On\~is+ +tegia ninck Awitay\~a , **sinu suhre ilma erra+ +pay\~:atamata armu** ninck he*e* tegkomes=ze eddest . (Mü tekst 4, lk 3)
- 3) Sest ninda on Jummal se Ilma armastanut / eth temma **omma aino sündinut poja** andis / eth keick / ke temma sisse ussuwat / mitte erra+kadduwat / erranis se igkawesse ello sahwat .
<s> Denn also hat Gott die Welt geliebet / das er seinen Eingebornen Sohn gab / auff das alle / die an jhn glauben / nicht verloren werden / sondern das ewige Leben haben . </s> (St HH-IV, lk 232)

Laiendina esinevad kõigi autorite tekstides kõige sagedamini omadussõnad *uus* (näide 1) ja *ainus (aino)* (näited 2 ja 3), mida kasutatakse kindlaks kujunenud väljendites, mis märgivad jumala poega. Need laiendid esinevad alati koos *nud*-kesksõnaga. Nt

- 1) Sel kombel eb tulle **se vws su\ndinut Lapsukene** mitte , erralnes ta=ema tulleb v\che armulik=ze ninck helde pis=zokes=ze Lapsukes=ze kombel mey\~eddy\~: iure (Mü tekst 2, lk 4)
- 2) Ninda on Jummal se Ilma armastanut / eth temma **omma ainus sündinut Poja** andis / eth keick ke temma sisse ussuwat / mitte peawat erra+kadduma / erranis se igkawesse ello sahma / ninck majal / ke sehl ussup / ninck sahp ristitit / se peap önsax sahma .
<s> Also hat GOtt die Welt geliebet / das er seinen eingebornen Sohn gab / auff das alle / die an jhn glauben / nicht verlohren werden / sondern das ewige Leben haben / vnd anderswo / wer da glaubet / vnd getauffet wird / der soll selig werden . </s> (St HH-IV, lk 208)
- 3) Ninck meye neggime temma auwustusse , u\~tte auwustusse , kui **se aino su\ndinut Poja** sest Issast , teus armu ninck to\~tte . (Ros lk 80)

Teistest sagedamini on kasutatud omadussõnu *suur* (Mülleril ja Stahlil) (näited 1 ja 2) ning *vana* (Stahlil) (näide 3), Mülleri tekstis leidus mõnel korral kesksõna laiendina funktsioneerivat arvsõna *kolm* (näide 4). Nt

1) Ninck laulab se Po\ha Risti Kirck : Gelobet seistu Ihes=zu Chr : se on : mey\ :e ky\ :tame , auwustame ninck ta=enname sind igka ay\ :al , sina meddy\ : Armas On\~is+ +tegia ninck Awitay\ :a , **sinu suhre ilma erra+ +pay\ :atamata armu** ninck he*e* tegkomes=ze eddest . (Mü tekst 4, lk 3)

2) Ninck tem~a sahp teile **öhe suhre ehhitut tubba** nõitma / sehl+sam~as walmistaket sedda .
<s> Vnd er wird euch einen grossen gepflasterten Saal zeigen / daselbst bereitet es . </s> (St HH-III, lk 205)

3) Wata **nende wannade sündinut asjade** pehle / ninck panne needt tehalle / kes on eales hebbedax sahnut / ke temma pehle lohtnut on ?

<s> Sihe an die Exempel der alten / vnd mercke sie / wer ist jemals zu schanden worden / der auff jhn gehoffet hat ? </s> (St HH-IV, lk 142)

4) Muito se on meddy\ : vsck , eth mey\ :e keicke Ilma Inimeste eddes tunnistama , eth sa=el v\ :x Ainus keicke wa=egkewene ninck ilma+ erra+ +lachkumatta Iumal on , ninck sen v\ :che Aino Iumala ollemes=ze siddes omat **kolmet erra+ +iaetuth Waimuth** , (Mü tekst 12, lk 8)

Vanas kirjakeeles esineb harva ka selliseid prenominaalseid relatiivlauseid, kus ühe põhisõna juurde kuulub mitu kesksõnavormi, viimastel aga ei ole ühtegi laiendit. Nt

Klhtetut olcko Ium~al / ninck se Issa meije Issandast Iesussest Christussest / ke meid omma suhre armo perrast uhest+sündinut on õhex ellawax lotussex / lebbi IEsusse Christusse ülles+tousmisse neist surnust / **õhex ilma+lõpmatta / ilma+rojatta / ninck ilma+mertzimatta perrandussex** / kumb on talle pandut taiwa siddes /.../ (St HH-III, lk 201)

Stahli "Käsi- ja koduraamatust" on registreeritud üks prenominaalne relatiivlause, kus partitsiibi eitav vaste, *mata*-vorm, käändub vastavalt oma põhisõnale (näide 1). Selline käändumine on vana kirjakeele kõne all olevates konstruktsioonides väga haruldane. Sama kehtib ka tänapäeva eesti keele kohta, sest "mineviku kesksõnad eesasendis atribuudina ei käändu" (Mihkla jt 1974: 293). Vaadeldud materjalis esineb selline juhus ainult ühe korra, ülejäänud *mata*-vormid põhisõnaga käändes ei ühildu (näide 2). Nt

1) Õhex Jssax / sest **ilma erra mõhtmattast suhrest auwust** .

<s> Einen Vater der vngemessenen Majestäten . </s> (St HH-II, lk 88)

2) O Jssand aita / eth minna lebbi se+sinnase õnsa rohka ninck joto **sünno ilma+welja+pajatamatta armust** hend trõhstin / münno nõddrusse sees kinnitan / sünno tachtmisse perrast kannatalickult kannatan / kuhlelickult ellan / ninck wihselt õnsast surren / sünno Põha nimmi auwo perrast . AMEN .

<s> O HERR hilf / das ich durch diese heilsame Speise vnd Tranck deiner vnaus=zsprechlichen Liebe mich tröste / in meiner Schwachheit stärke / nach deinem willen gedultig leide / gehorsamlich lebe / vnd endlich sälig sterbe / vmb deines heiligen Namens Ehre willen / AMEN . </s> (St HH-IV, lk 235)

Mülleri ja Stahli tekstis on kummaski ühel korral registreeritud prenominaalsed relatiivlauseid, kus kesksõna kuulub mitme põhisõna juurde. Nt

Waidt kui tulleb se syl:s=z , et eþ mey\ :e se+ +sinatze Ilma erlra+ pay\ :atamatta+ Ha=e\ :+ +tegkomes=ze ninck Auwo , mea meddy\ : Issandt I=-h=-u=s C=-h=-ru=s meile on neuthnut , hend ep mitte peaxime ro\ :imustama ? (Mü tekst 4, lk 14)

Pikveri sõnul võivad kõik neli partitsiibivormi funktsioneerida nimisõnafraasis nii ees- kui ka järelasendi täiendina. Prenominaalne partitsiipatribuut on postnominaalsest siiski tunduvalt sagedasem: esimene on üldjuhtum, teine aga erandlik ja tunderõhuline. (Pikver 1988a: 394) Ka eesti vanemast kirjakeelest on registreeritud mõningad sellised laused, kus partitsiipatribuudi laiendid ei paikne mitte kesksõna ees, vaid selle taga. Eesasendi partitsiipatribuudiga võrreldes on sellised konstruktsioonid väga harvad, neid esineb Stahli "Käsi- ja koduraamatus" seitsmel (näide 1) ja Rossihniuse kirikukäsiraamatus kahel korral (näide 2). Nt

- 1) **Se Jnnimenne naisest ilmale sündinut** / ellap ürrikesse aja / ninck on töis willitzus .
<s> Der Mensch vom Weibe geboren / lebt kurtze zeit / vnd ist vol vnruhe : </s> (St HH-IV, lk 145)
- 2) Tulcket tenna , **teye o\ :nnistut minnust Issast** , perrandaket se rickusse , mea teile walmistut om alekmissesst ilmast . (Ros lk 151)

Kui selliste lausete põhisõna on substantiiv (vt eeltoodud näidet 1), on neid hõlpsasti võimalik asendada ka prenominaalse konstruktsiooniga või postnominaalse relatiivlausega. Kui aga põhisõnaks on personaalpronoomen (vt eeltoodud näidet 2), oleks tänapäeva keeles ootuspärane hoopis personaalpronoomeni kordusega postnominaalne relatiivlause. Sellisel juhul asendaks väljendit *teie õnnistatud minu Isast* lause *teie, kes te olete minu isa poolt õnnistatud*. Prenominaalset konstruktsiooni sellisel juhul kasutada ei saaks (**minu isast õnnistatud teie*).

Eelkirjeldatud konstruktsioon, kus kesksõna koos oma laienditega asub pärast põhisõna, on ilmselt saksamõjuline. See selgub, kui võrrelda Stahli "Käsi- ja koduraamatust" registreeritud eesti lauseid nende saksakeelsete vastetega. Eestikeelne lause on saksakeelsega väga sarnane, ka sõnajärg on mõlemas keeles täpselt samasugune.

Nt

Sest eth sa temma sisse ussut / ninck lebbi se uscko üx Jummal Laps / ninck perraja sest igkawessest ellust ollet / sahþ Christus sünnno wasto ütlemä : Tulle tenna **sinna õnnistut münno Jssast** / perrenda se rickusse / kumb sul walmistut on / sest Ilma algkmissesst .
<s> Den\~ weil du an jhn gläubest / vnd durch den Glauben ein Kind Gottes / vnd Erbe des=zw ewigen Lebens bist / wird Christus zu dir sagen : Kom her **du gesegneter meines Vaters** / ererbe das Reich / welches dir bereitet ist / von anbegin der Welt . </s> (St HH-IV, lk 306–307)

Käesolevas peatükis kirjeldatud eesti vanema kirjakeele prenominaalsete relatiivlausete näol on üleüldse tegemist saksamõjuliste konstruktsioonidega. Saksa keelt on prenominaalsete konstruktsioonide kasutajana maininud ka E. Keenan oma artiklis "Relative clauses". (Keenan 1985: 144) Kuigi samas kirjutises on prenominaalsete konstruktsioonide keelena toodud ka eesti keele sugulaskeel soome keel, on eesti keele prenominaalsetele partitsiiparinditele ilmselgelt tugevat mõju avaldanud samalaadsed saksa konstruktsioonid, sest nagu eelnevas selgus, on selliseid konstruktsioone kirjakeeles rohkesti kasutatud juba 17. sajandil, mil sidemed sakslaste ja saksa keelega olid väga tihedad. Saksapärasust saab taas tõestada Stahli "Käsi- ja koduraamatust" pärineva näite varal, kus eesti- ja saksakeelsed konstruktsioonid on täpselt samasugused.

Nt

ke usckup / ninck sahp ristitut / se peap önsax sahma / **üx uhs sündinut innimenne** temma on / kumb ep woip ennamb erra+surra / se taiwa rickusse peap temma perrandama .
<s> Wer gläubet vnd sich tauffen läst / soll da*durch selig werden / **ein newgeborner Mensch** er heist / der nicht mehr könne sterben / das Himmelreich soll erben . </s> (St HH-II, lk 59)

Nagu saksa keeleski, asub ka eestikeelses lauses partitsiibivorm enamasti vahetult põhisõna ees. Saksa keeles seisab täiendina kasutatud partitsiip reeglina selle nimisõna ees, mille juurde ta kuulub. Nimisõna juurde võib kuuluda ka teisi täiendeid, mis sel juhul asuvad partitsiibi ees. (Hoberg 1997: 44) Eesti vanema kirjakeele konstruktsioonidest, kus partitsiibi laiendid asuvad partitsiibi järel, mitte ees, oli juttu käesolevas peatükis eespool. Selle nähtuse puhul aga ei saa olla kindel saksa mõjus, sest näitelause on pärit Georg Mülleri jutlustest, mis pole esitatud eesti- ja saksakeelse paralleeltekstina. Et tegemist on ka eesti keelele võõrapärase ja vanas kirjakeeles väga haruldase nähtusega, on tõenäoline, et autor on võtnud eeskujuna mõnest endale tuttavast kultuurikeelest, mis võis olla ka saksa keel.

Stahli "Käsi- ja koduraamatus" leidis vaid üks selline näide, kus teksti eesti keelde tõlkides on muudetud prenominaalse konstruktsiooni sõnajärge. Seetõttu ei asu eestikeelses lauses kesksõna vahetult enne põhisõna, kuigi saksakeelses vastes see on nii.

Nt

SJn\~a teht / armas welli / Jumjala sannast / eth se Kurrat **üx wandtut** Christusse **wainlane** on / ninck wasto keick risti usckolisset öhe suhre weeha kannap / ninck otzip / kui temma nemmat Jummalast erra+sahtma / ninck hennesse kahs se pörgko sisse lückama woip .

<s> DV weist lieber Bruder / us=z Gottes Wort / das der Teuffel **ein geschworne Feind Christi** sey / vnd wider alle Christgläubige einen grossen Zorn habe / vnd suche / wie er sie von Gott abführen / vnd mit sich in die Helle stürzen möge . </s> (St HH-IV, lk 196)

See lause tõendab, et kuigi toleaeagne eesti kirjakeel oli väga suurte saksa mõjudega, ei järginud autorid igal üksikjuhul väga rangelt saksa eeskujuga ja püüdsid teksti võimaluste piires eestindada.

Üldistusi

Kokkuvõtteks võib vanemas kirjakeeles esinevate prenominaalsete relatiivlausetega kohta öelda, et need on eesti keelde ammu juurdunud ja neid leidub juba 17. sajandi kirjakeeles. Selliseid lauseid on kasutanud kõik kolm käesolevas töös vaatluse all olevat autorit – G. Müller, J. Rossihnius ja H. Stahl. Siiski leidub prenominaalseid relatiivlauseid tekstides harvem kui postnominaalseid. Kõige enam on prenominaalseid relatiivlauseid kasutanud Müller, Stahli ja Rossihniuse tekstidest on selliseid konstruktsioone registreeritud mõnevõrra vähem.

Eesti vanema kirjakeele prenominaalsed relatiivlauseid on kõige sagedamini vormistatud *tud*-kesksõnaga, mida on kõige rohkem kasutanud Müller ja Rossihnius. Sageduselt järgmine on *mata*-vorm, mida leidub kõige enam Stahli "Käsi- ja koduraamatus". *mata*-vormi puhul on tähelepanuväärne see, et Müller ja Rossihnius on seda väga tihti kasutanud koos eessõnaga *ilma* ning mõnikord väljendites, kus tänapäeval oleks ootuspärane *tud*-kesksõna.

nud- ja *v*-kesksõna on kõik autorid kasutanud harvem kui *tud*- ja *mata*-vormi ning *tav*-kesksõna ei leitud vana kirjakeele prenominaalsetes relatiivlauseid üldse. Üldiselt võib järeldada, et nii Müller, Rossihnius kui ka Stahl on seda tüüpi lausetes eelistanud kasutada mineviku partitsiipi ning väljendanud seega põhilausele eelnenud sündmust.

Prenominaalsel partitsiipatribuudil on eesti keeles tihti keeruline mitmesõnaline väljendusvorm, sest kesksõnale võib lisada erinevaid laiendeid. Tänapäeva eesti keeles võib prenominaalne partitsiipartibuut olla pikk ja keeruline, kuid vanemas kirjakeeles ei ole seda tüüpi konstruktsioonid harilikult eriti pikad. Enamasti ei ole kesksõnal üldse

laiendeid või esineb see koos asesõnadega *see*, *need* või *üks*, mis funktsioneerivad artikli, mitte laiendina. Rossihniuse kirikukäsiraamatus ongi registreeritud enamasti ainult lühikesi partitsiipartindeid. Müller ja Stahl on prenominaalsetes relatiivlausetes mõnikord kasutanud ka rohkem laiendeid. Kahe-kolme laiendiga prenominaalsed partitsiipatribuudid on vanas kirjakeeles siiski üsna haruldased. Kõige sagedamini leidub kesksõnu, mille juurde kuulub vaid artikkel. Enamasti eelneb laiendile kas ainult artikkel või on pärast artiklit teine laiend, milleks on tavaliselt määrus või kuuluvust näitav asesõna (personaal- või possessiivpronoomen). Määrusliku laiendina esinevad kõigi autorite tekstides kõige sagedamini omadussõnad *uus* ja *ainus*, mida kasutatakse Jumala poega märkivates kindlaks kujunenud väljendites. Veel üks sagedamini kasutatud laiendeid on omadussõna *suur*. Vanas kirjakeeles esineb harva ka selliseid prenominaalseid relatiivlauseid, kus ühe põhisõna juurde kuulub mitu kesksõnavormi, millel aga ei ole ühtegi laiendit.

Stahli "Käsi- ja koduraamatus" esineb üks juhus, kus partitsiibi eitav vaste *mata*-vorm käändub vastavalt oma põhisõnale. Sarnaselt tänapäeva keelega on selline käändumine ka vanas kirjakeeles väga haruldane.

Vanemas kirjakeeles leidub mõningaid selliseid lauseid, kus partitsiipatribuudi laiendid ei paikne mitte kesksõna ees, vaid selle taga. Eesasendis partitsiipatribuudiga võrreldes on sellised konstruktsioonid väga harvad ning tõenäoliselt saksamõjulised. Võrreldes Stahli "Käsi- ja koduraamatu" lauseid nende saksakeelsete vastetega, selgub, et eestikeelne lause on saksakeelsega väga sarnane, ka sõnajärg on mõlemas keeles täpselt samasugune.

Saksamõjulised on ilmselt ka eesti vanema kirjakeele prenominaalsed relatiivlauseid. Selle tõestuseks on Stahli tekstinäited, millest selgub, et eesti- ja saksakeelsed konstruktsioonid langevad enamasti täpselt kokku. Leidub vaid üks selline näide, kus teksti eesti keelde tõlkides on muudetud prenominaalse konstruktsiooni sõnajärge ilmselt eesmärgiga teksti võimaluse piires eestipärasemaks muuta.

5. EESTI VANEMA KIRJAKEELE RELATIIVLAUSETE SÕNAJÄRG

Magistritöö selles osas esitan statistilised andmed vana kirjakeele relatiivlausetes kasutatud sõnajärjemallide kohta ning selgitan välja, milliseid neist on autorid kõige sagedamini kasutanud. Põhjalikumalt käsitlen selliseid relatiivlauseid, kus verb ei paikne mitte teisel kohal (V2), nagu oleks ootuspärane pealauses, vaid kolmandal positsioonil või veel kaugemal (V3). Sellistest lausetest toon eraldi välja verbilõpulised laused ning selgitan välja, kui suure osa need moodustavad V3-lausetes ja kõigi pronoomeniga *kumb* vormistatud relatiivlausetes hulgas.

Analüüsin vana kirjakeele relatiivlausetes sõnajärge pronoomeniga *kumb* vormistatud lausetes alusel, mida esineb vaadeldavates tekstides kokku 1597 korral. Sõnajärjemallide märkimiseks kasutan Kaja Taela eeskujul järgmiseid tähiseid: S – subjekt, V – verb, X – verbi laiend, lause kõrvalliige. Viimane võib tähistada ka mitut kõrvuti asetsevat lause kõrvalliiget (Tael 1988: 5). Lisaks eelmainituile kasutan vajadusel ka tähiseid RP ja PS, mis märgivad vastavalt relativeerijat ja põhisõna lausemallides, kus on vaja see eraldi välja tuua.

5.1. Eesti keele sõnajärjest

Eesti keele sõnajärge on peetud suhteliselt vabaks. Nikolai Rimmel, kes on eesti sõnajärge üsna põhjalikult käsitletud, ütleb aga, et sõnajärg pole mitte päris vaba, vaid paindlik. Ta ei nõustu nende keeleteadlastega (nt Saarestega), kes väidavad, et eesti sõnajärg on täiesti vaba. Rimmeli sõnul on olemas sõnu, mida võib paigutada lauses mitmesse kohta, kuid on ka selliseid, millel on kindel asend, nt *ei*. Sõnajärjes kehtivad oma kindlad reeglid, seda mõjutavad nt öeldu uudsus, soov ökonoomselt ja ilmekalt väljenduda ning väljendada oma suhtumist öeldavasse, samuti lause rütm, emotsioonid. Mida vaesem on keele vormistik, seda rangem on sõnajärg. Eesti keel on rikkaliku vormistikuga ning seega üsna paindliku sõnajärgiga, selles ei saa tuua välja üht kindlat põhimalli, sõnajärge võib muuta ka nt kunstilistel kaalutlustel. Siiski ei saa eesti keelt

liigitada täiesti vaba sõnajärgjega keeleks, sest siin kehtivad teatud reeglid, mis on välja kujunenud aegade jooksul ning tingitud inimloomusele omasest püüdest kõike korrastada, samuti vajadusest väljenduda arusaadavalt ja ühemõtteliselt. (Remmel 1963: 216–220)

Johannes Aaviku järgi on eesti keele sõnajärg saksamõjuline. Verbilõpulisuse tõttu on ta kõrvallausete sõnajärge nimetanud isegi ‘kõige suuremaks germanismuseks eesti keeles’. (Aavik 1912) N. Remmeli arvates ei ole kõrvallausete verbilõpulisus mitte saksapärasus, vaid vana soome-ugri keeltele iseloomulik verbiga lõppev sõnajärg (SOV), mis on kõrvallausetes säilinud. Võõrkeel võib Remmeli sõnul avaldada sellist mõju vaid siis, kui mõjutatava keele kõnelejad tunnevad seda väga hästi, aga tavaestlased pole saksa keelt kunagi sedavõrd heal tasemel osanud. Remmeli enda uurimuses tuleb saksapärase verbilõpulisus aga välja just rahvakeele tekstidest. Samas leiab ta, et eesti kirjakeelt on loomulikult tugevalt mõjutanud kirik ja saksa keelest tõlgitud kirikukirjandus, hiljem ka saksa haridusega kirjanikud. Kõigest sellest teeb Remmel järelduse, et ‘kõrvallause öeldise lõppasend kuulub eesti keele põhiliste joonte hulka’. Ühtelangevus saksa keelega sõltub suhteliselt piiratud sõnade paigutamise võimalustest. (Remmel 1963: 252)

Ka soome uurija Tapani Lehtineni arvates ei ole eesti kõrvallausete verbilõpulisuse puhul tegemist saksa mõjuga, sest sarnaseid lauseid esineb ka Soome ja Karjala murretes, mida saksa keel ei ole mõjutanud. Ta leiab, et kui soome keele verbilõpulisused kõrvallaused on algupärased, siis võivad seda olla ka eesti keele samasugused laused. Lehtinen seostab eesti verbilõpulisid kõrvallauseid verbilõpulistega. Tema arvates on määravaks kõigi verbilõpulistega lausete tähendus: fokuseeritud lauseliikmega või lauseadverbiaaliga algavad verbilõpulisused ning verbilõpulisused kõrvallaused sisaldavad vana infot, millest on juba juttu olnud või mida kõnelejad teavad. Seetõttu asub neis lausetes verbi laiend ootuspäraselt mujal kui lause lõpus ja nii satub lause lõpu hoopis verb. Kõrvallaused sarnanevad infostruktuurilt verbilõpulistega ning seoses sellega on loomulik, et pealausete sõnajärge kasutatakse ka vastavates kõrvallausetes. Nii võiks kõrvallausete verbilõpulisus olla pigem teatud pealauseteüüpide analoogia kui igivana SOV sõnajärje jäänuk. (Lehtinen 1992: 74–80)

Samas oli SOV valitsevaks sõnajärjeks ka alggermaani keeles ning verbilõpulist lausetüüpi kasutati vanas ülemsaksa keeles. Sellise sõnajärje abil märgiti alistuvates

lausetes alistussuhet, kuid verbilõpulisus ei olnud siiski sõltuv komplementeerijast nagu uusülemsaksa keeles. Viimases kasutati verbilõpulist sõnajärge vaid alistava sidendiga algavates kõrvallausetes. Selline sidend esineb ka relatiivsete kõrvallausete alguses, nii et verbilõpuline sõnajärg oli tõenäoliselt levinud ka uusülemsaksa relatiivlausetes. (Pittner 1995: 211–213) Ka tänapäeva saksa keeles kasutatakse alistuvates kõrvallausetes SOV sõnajärge. (Whaley 1997: 103)

Eesti sõnajärje uurimine on olnud keeruline. Kõige vanemate kirjanike keelepruuk (enne 1912. aastat) oli tõenäoliselt väga saksamõjuline, sest nemad said hariduse saksakeelses koolis ning ka lugesid peamiselt saksakeelset kirjandust. Neile vastandusid teise äärmusliku rühmana J. Aaviku keeleuuendusliikumist järgivad kirjanikud, kes alustasid oma tegevust pärast 1912. aastat, mil Aavik avaldas kaks artiklit, kus väitis, et senine traditsiooniline sõnajärg on eesti keeles kõige suurem germanism. Aaviku mõttekaaslased püüdsid hakata sõnajärge muutma vähem saksapäraseks – peamiselt väljendus see verbi ettepoole paigutamises. Eesti sõnajärje uurimises tekitavadki raskusi vastuolud ühelt poolt saksa mõju ja teiselt poolt “degermaniseerimise” vahel.

Väga tugevalt mõjutas Aaviku keeleuuendus kõrvallause, sh ka relatiivlause sõnajärge. Rahvakeele tekstides, ilukirjanduses ning keeleuuenduseelsetes tekstides on verbi lõppasend väga tavaline, seevastu ajakirjandustekstides ja tõlketeostes paigutatakse öeldis kõrvallauses enamasti ettepoole, st kõrvallause sõnajärg on pealausega sarnane. Keeleuuenduslased eesotsas Aavikuga soovitasidki kasutada just viimati nimetatud varianti. Seoses keeleuuendusliikumisega tekkis 1920ndail eesti sõnajärjes suur segadus. Nagu juba eespool öeldud, soovitas Aavik saksapärasest sõnajärjest loobuda, sest see muutvat eesti keele koledaks ja kohmakaks. Ebasoovitavaks peeti ka rahvakeelest eeskujude võtmist. Õige pea hakati keeleuuenduslaste lennukaid ideid kritiseerima, nende vastu võttis sõna nt J. V. Veski, kes pidas ebasoovitavaks hoopis soomepärasest sõnajärge, mida Aavik soovitas eeskujuks võtta. Viimaks hakkas lauseehituse “ülidegermaniseerituse” pärast muret tundma ka Aavik ise, sest saavutatud sõnajärg tundus palju ebaloomulikumana kui nn saksapärase. (Remmel 1963: 218–219, 250–252)

Ei ole teada, mis oleks eesti sõnajärjest saanud, kui Aavik ei oleks püüdnud seda mõjutada, ning siia maani on jäänud selgusetuks ka see, kas meie sõnajärg on pigem saksamõjuline või soome-ugri keelte algupärane. Et minu töö allikmaterjal on suures osas

esitatud eesti- ja saksakeelse paralleeltekstina, võib selle alusel kontrollida, kas Aavikul oli tõepoolest alust kahtlustada eesti sõnajärje saksapärasust. Selles peatükis püüangi vana kirjakeele näidete varal selgust saada, kas Aavikul võis siiski olla õigus ning eesti verbilõpulisel kõrvallause on saksamõjulised ning kas relatiivlauset sõnajärg sarnanes 17. sajandil nende saksakeelsete vastetega. Kui need osutuvad tõepoolest väga sarnaseks, kas võib siis kindlalt väita, et tegemist on saksa mõjuga? Kui vanas kirjakeeles kasutatud saksa keelega sarnanevad sõnajärjemallid on jäänud enam-vähem samal kujul kasutusele tänapäevani, siis mingi, kas või vähene saksa keele mõju on ilmselt olemas. Seda põhjusel, et nende lausete üleskirjutajaiks on saksa autorid, kes tundsid eesti keelt üsna vähesel määral ning võtsid kirjutamisel abiks oma emakeele. Kahjuks pole teada, milline oli tegelik eesti rahvakeel 17. sajandil. Nii ei saa ka võrrelda toleaeget kirja- ja kõnekeelt ning seepärast ei ole ilmselt võimalik anda päris tõepärast vastust selle kohta, kas eesti keele kõrvallause sõnajärje verbilõpulisus on tingitud saksa mõjust või mitte.

5.2. Sagedasemad relatiivlausete sõnajärjemallid eesti vanemas kirjakeeles

Ülevaate eesti vana kirjakeele sagedasematest sõnajärjemallidest olen koostanud pronoomeniga *kumb* vormistatud relatiivlausete põhjal. Selliseid lauseid leidub Mülleri jutlustes, Stahli ‘Käsi- ja koduraamatus’ ning Rossihniuse kirikukäsiraamatus kokku 1597: Müllerial 354, Stahhil 651 ja Rossihniusel 592. Neis lausetes on autorid kasutanud väga erinevaid sõnajärjemalle, millest mõningad ei ole tänapäeva keeles enam kuigi sagedased (nt sellised põhisõna kordusega laused, milles korratavaks põhisõnaks ei ole personaalpronoomen, vaid substantiiv). Leidub ka malle, mida on kasutanud ainult üks autoritest. Sellest aga tuleb täpsemalt juttu edaspidi.

Alljärgnevalt esitan tabeli eesti vanema kirjakeele pronoomenit *kumb* sisaldavate relatiivlausete sõnajärjemallide sageduse kohta autoriti. Olen siin sõnajärjemalle üldistanud ning jaganud need kolmeks suuremaks klassiks (otsejärjega, pöördjärjega ja subjektita laused):

OTSEJÄRG	Müller		Stahl		Rossihnius		Kokku	
SV	-		6	0,9%	-		6	0,4%
SVX	5	1,4%	41	6,3%	21	3,6%	67	4,2%
Verb 3. pos. või kaugemal (V3)	268 neist verbi- lõpul. 239 (67,5%)	75,7%	487 neist verbi- lõpul. 403 (62%)	74,8%	449 neist verbi- lõpul. 361 (61%)	75,7%	1204	75,4%
PÖÖRD- JÄRG	1	0,3%	9	1,4%	6	1%	16	1%
SUBJEKTI- TA	76	21,6%	103	15,8%	112	19%	291	18,2%

Tabel 1. Eesti vanema kirjakeele relatiivlausete sõnajärjemallide jaotumine.

Protsentides esitatud väärtused tabeli viimases veerus väljendavad vastava sõnajärjemalli osakaalu pronoomeniga *kumb* vormistatud relatiivlausete koguhulgas (1597).

Tabelist selgub, et kõige sagedamini on eesti vanema kirjakeele relatiivlausetes kasutatud otsejärke, nt:

- 1) V\:\x Palwe sen eike Mes=ziame ninck Ihesus=ze Christus=ze pohle , **kumb (S) Jumala Tay\:\lwa sen Is=za sarnane (X) on (V)** , eth ta=ema sen Woimus ta=ema ninck meddy\:\ Way\:\nlas=ze wasta woix piddada , kumb seel on , @v\:\lle& se\~ Surma , Kurlrati ninck Porgku+ +hauwda , sel kombel , et se Igkewe Iumala wegki , meyv\:\e siddes se no\:\ddra Liha kin\~itab : etc . (Mü 1600, tekst 1, lk 3)
- 2) O Jssa keicke kõrgkemb Jummal / kui wehgka põlgketaxe sünno kesck / anna jerrel meije söggedusse / **kumb (S) paljo pattut (X) teep (V)** / heita armo meije pehle .
<s> Ach Vater allerhöchster GOtt / wie klein achtet man deine Gebot / schon vnser Blindheit die doch viel Sünde thut / Erbarm dich vnser . </s> (St HH-II, lk 49)
- 3) Temma towotab enge armu ninck kike ha\:\hd kihkille , **kumbat (S) need+ +sinatzet Kessut (X) piddawat (V)** . (Ros lk 10)

Pöördjärje on kõik autorid kasutanud väga harva, Müller 0,3%, Stahl 1,4% ja Rossihnius 1% kõigist juhtudest, nt:

Teye mehet ninck weljet , sa\:\hl piddi se kirri teutetut sahma , **kumba enne (X) u\:\ttelnut om (V) se po\:\ha Waim (S)** , lebbi se suh Davida , sest Iudast , kumb u\:\tz ehn+ +keuwia olli neist , kumbat IEsu kindi wo\:\tsit , sest temma olli meye kahn lojetut , ninck olli se+ +sinatze ammeti meye kahn sahnut . (Ros lk 159–160)

Pöördjärje puhul paikneb verb vastupidiselt tavalisele sõnajärjele subjekti ees, vanas kirjakeeles on pöördjärjemallid järgmised: XVS (Stahlil 9, Rossihniusel 5 korda), XV SX (Rossihniusel 1 kord), X(RP+PS)XVS (Mülleril 1 kord).

Rohkem on kasutatud subjektita sõnajärjemalle: Mülleri jutlustes esineb neid 76 korral (21,6%), Stahli “Käsi- ja koduraamatus” 103 korral (15,8%) ning Rossihniuse kirikukäsiraamatus 112 korral (19%), nt:

Ninck sem+perrast on temma kahs üx wahe+mees sest uhest Testamentist / eth lebbi se surma / kumb sündinut on erra+lunnastamissex / neist hexitussest (kumbat se essimesse Testamente alla ollit) needt / **kumbat (X) kutzutut ommat (V)** / se towotut igkawesse perrandusse sahwat .
<s> Vnd darumb ist er auch ein Mitler des Newen Testaments / Auff das durch den Todt / so geschehen ist / zur Erlösung von den übertretungen / (Die vnter dem ersten Testament waren) die / so beruffen sind / das verheissen ewige Erbe empfaen . </s> (St HH-III, lk 57)

Subjektita relatiivlausete sõnajärjemallid on järgmised: kõige sagedasem XV – Stahlil 72, Rossihniusel 67, Mülleril 60 korda (näide 1), XVX – Stahlil 31, Rossihniusel 50, Mülleril 7 korda (näide 2). Lisaks haruldasemad põhisõna kordusega laused: X(RP+PS) XV – Mülleril 5 korda (näide 3), ning X(RP+PS)XVX – Rossihniusel ja Mülleril kummalgi ühe korra (näide 4). Nt

1) O Jssand motle se rasseda aja pehl / **Kumba kahs se iho (X) sahp wangkis piddatut (V)** / sel hingel / kumba sinna erra+lunnastanut ollet / anna Jssand Jesu sünno Trohst .

<s> O Herr gedenck der schwere\~ zeit / Damit der Leib gefangen leit / Der Seelen / die du hast erlöst / Gib O HErr JESu deinen Trost . </s> (St HH-IV, lk 265)

2) Ninck se rawu Iummalast wallitzekut teye so\ame sissen , **kumba mannu teye kahn** (X) **heickatut ollete** (V) **u\utte ihu sissen** (X) , ninck olcket tennolikut . (Ros lk 89)

3) Mon\~ikat wan\~a Kircko oppiat , wie wir in ali`as , Crux . ihren scriptis lesen , saab se Rist kz nimetuth v\chex wo\llax , **kumba wo\llase** (RP+PS) **sy\ls=ze** , **nedt Kuria+ +tegiat ninck nedt warkat** (X) **omat v\lles+ +pooduth** (V) , ni\~ck on se+ +sama v\lles=z+ +Pooholmene nente Ro\mere Rachwa iures , v\~x heutu\h ninck kurry\ Surm olnuth , sest , eth na=emat nedt+ +samat Inimes=zet , ke sa=el saidt v\lles+ +pohoduth , ne keicke kuriemba kuria+ +tegiade eddes omat piddanuth . (Mü 1600, tekst 26, lk 2–3)

4) KIttetut olkut Iummal ninck se Issa meyest Issandast IESu Christi , ken meit omma rochke armu perrast jelle su\~nnitanut om , u\ttes ellawas lohtusses , lebbi se u\lles+ +tous=zmissie IESu Christi sest surmast , u\ttes ilma erra+ +lo\pmatta ninck ilma erra+ +fleckmatta ninck ilma erra+ +nerwetamatta perrandusses , kumb pehtut sahb taiwa sissen , **teile** , **kumbat teie** (RP+PS) **Ium\~ala wa\ghest** , **lebbi se ussu** (X) **hojetut sahte** (V) **se o\~nnistusse mannu** (X) , kumb walmistut om , et se awalick sahkut sel wihsel ajall , kumba sissen teye hendas ro\mustama sahte , ken teye nu\~d u\~tz weiti aicka (kun se peab ollema) murrelikut ollete mo\~nne+ +suggetze kiwsatusse sissen , et teye usck eucke ninck illusamb lo\itut sahkut , kui se erra+ +lo\pmetta kuld (kumb lebbi se tulle seljetut sahb) kittus , tennos , ninck auwus . (Ros lk 176)

Otsejärejega subjekti sisaldavad relatiivlused jagunevad omakorda kolmeks:

1. Kahe lauseliikmega kõrvallused, kus verb asub teisel kohal (SV) ning mida vanas kirjakeeles leidub väga vähesel määral – neid on kuuel korral kasutanud ainult Stahl, nt:

Sest kus selle selgkus olli / mea erra+lõppes / palju ennamb sahp sel selgkus olla / **kumb** (S) **jehp** (V) .

<s> Denn so das klarheit hatte / das da auffhöret / wie viel mehr wird das klarheit haben / das da bleibet . </s> (St HH-III, lk 116).

2. Kolme lauseliikmega relatiivlused, milles verb on teisel positsioonil (SVX) – need on samuti vanas kirjakeeles üsna haruldased: Mülleri jutlustes leidis selliseid lauseid 5 (1,4%), Stahli “Käsi- ja koduraamatus” 41 (6,3%) ja Rossihniuse kirikukäsiraamatus 21 (3,6%), nt:

1) V\~x Kuy\~lnal **kumb** (S) **walgkustab** (V) **neile Pagkanaile** (X) , ninck v\~hex ky\~tus selle Israelli rachwalle . (Mü 1600, tekst 1, lk 11)

2) Keick teedt sest Jssandast ommat tödde / heldus / ninck rochke arm / omma towotusse piddap temma truwig / ninck annap needt neile noppedaste / **kumbat** (S) **otzwat** (V) **temma sanna** (X) / ninck ussuwat / mea temma towotap sehl siddes / kudt meile se Kirni(#) tunnistap .

<s> Alle Weg des=z Herren sind Warheit / Güte vnd blose Gnade / Sein gelübd helt er trewlich / vnd gibt sie den gar balde / die fragen nach dem Worte seyn / vnd gläuben / was er gelobt darein / Als vns die Schriff abmahlet . </s> (St HH-II, lk 63–64)

3) Enge Iummal om tedda u\lles erratanut sest surmast , ninck temma om hendas na\itanut palju peiwi , neile , kumbat temma kahn u\lles Galila=ea mahst Ierusalemme lihna pohle ollit lennut , **kumbat** (S) **ommat** (V) **temma tunnistaajat se raghwa wasto** (X) . (Ros lk 107–108)

Veidi üle poole kõigist SVX-järjega relatiivlausetest olid predikatiivlaused ehk öeldistäitega laused, nt:

Ninck ommat keick öhe+sarnase waimolicko rohgka söhnut / ninck ommat keick öhe+sugkuse waimolicko johto johnut / Nem~at jöit agkas sest waimolickust paest / ke nende jures olli / **kumb (S) olli (V) Christus (ÖT)** .

<s> Vnd haben alle einerley Geistliche Speise gessen / Vnd haben alle einerley geistlichen Tranck getruncke~ / Sie truncken aber von dem Geistlichen Fels / der mit folget / welcher war Christus .
</s> (St HH-III, lk 35)

Rossihniuse tekstis leidis selliseid laused 14 (67% SVX-järjega lausetest), Mülleri jutlustes kolm (60%) ning Stahli “Kodu- ja käsiraamatus” 19 (46%).

3. Otsejärjega subjekti sisaldavate lausete puhul on ülekaalus kolme või enama lauseliikmega kõrvallaused, kus verb asub kolmandal positsioonil või kaugemal. Sellise sõnajärjemalliga relatiivlauseid leidis nii Mülleri, Stahli kui ka Rossihniuse tekstides kõige sagedamini: Mülleril 268 (75,7% kõigist pronoomeniga *kumb* vormistatud relatiivlausetest), Rossihniusel 449 (samuti 75,7%) ning Stahli 487 korral (74,8%).

Vastavad andmed on toodud alljärgnevas tabelis:

Sõnajärjemall	Müller		Stahl		Rossihnius		Kokku	
SXV	91	25,6%	176	27%	248	41,8%	515	32%
XSXV	93	26,2%	123	18,8%	53	9%	269	17%
XSV	36	10,2%	99	15,4%	53	8,9%	188	12%
SXVX	21	5,8%	26	4%	54	9%	101	6%
XSVX	4	1,2%	38	5,9%	23	3,9%	65	4%
XSXVX	3	0,9%	18	2,7%	9	1,5%	30	2%
S(RP+PS) XV	4	1,1%	1	0,2%	3	0,5%	7	0,4%
X(RP+PS) SXV	6	1,7%	-				6	0,4%
X(RP+PS) XSXV	6	1,7%	-				6	0,4%
S(RP+PS) V	-		-		4	0,7%	4	0,3%
XSXSV	-		3	0,5%	-		3	0,2%
X(RP+PS) XSV	3	0,9%	-				3	0,2%
S(RP+PS) VX	-		1	0,2%	1	0,2%	2	0,1%
X RP X S V	-		1	0,2%	-		1	0,06%
X RP S V	-		1	0,2%	-		1	0,06%
X(RP+PS) XSVX	-		1	0,2%	-		1	0,06%
X(RP+PS) XSXVX	1	0,3%	-		-		1	0,06%
X(RP+PS) XVX	-		-		1	0,2%	1	0,06%

Tabel 2. Verb kolmandal kohal või kaugemal (otsejärjega, subjektiga relatiivlaused; vt ka diagramme lisas 2, 3 ja 4).

Tabelist 2 selgub, et sellistes relatiivlausetes, kus verb asub kolmandal kohal või kaugemal, on vaadeldavad autorid kasutanud kõige sagedamini SXV-järge. Nt

1) Wy\mselt mainitab se Po\ha Daud Israelli , se on se po\ha ry\sti Kirck , et ta=ema v\ :x+ +peines Ihesuxe Christuxe Armu pa=ele piddab lothma , **kumb (S) se Ainus wahe mees Jumala ninck meddy\ : Inimes=ze wahel (X) on (V)** ; Kus=z ta=ema ninda iu\tleb : (Mü 1600, tekst 3, lk 11)

2) Se innimesse hing / **kumb (S) Jum\~ala (X) kartap (V)** / sahp temma wilja perrandama / keick **kumbat (S) uscku sees temma jerrel (X) keiwat (V)** / needt ep sahwat hucka minna / se Jssand on nende weggiw kilp / omma testamenti neil ülles+awwama tahap / ninck omma waimo neil andma . <s> Des=z Menschen Seel die Gott fürchtet / wird seiner Güter erben / All die im Glauben / jhm folgen nach / die werden nicht verderben / der HErr ist jhr verborgen Schildt / sein Testament jhn öffnen will / vnd seinen Geist jhn geben . </s> (St HH-II, lk 64)

3) Neile , **kumbat (S) eucke parrandusse sissen om\~a pattut (X) u\:\les+ +tun\~istawat (V)** , ninck kaddeliko ninck usckliko so\:\ame kahn lebbi IESum Christum , armu ninck ro\:\hmu otzwat : (Ros lk 23)

SXV (mille puhul relativeerija on subjekti funktsioonis ja verb asub kolmandal positsioonil) on ühtlasi vanas kirjakeeles kõige sagedamini kasutatud sõnajärjemall. Nimetatud sõnajärjega kõrvallused moodustavad Mülleri jutlustes pronoomeniga *kumb* vormistatud relatiivlausetest peaaegu 26%, Stahli “Käsi- ja koduraamatus” 27% ning Rossihniuse kirikukäsiraamatutes isegi 42%.

Järgmine kokkuvõttes sagedamini kasutatav sõnajärjemall on XSXV, kus relativeerija ei ole subjekt, vaid objekt või adverbiaal, ning verb asub lauses neljandal kohal. Selle sõnajärje puhul tulevad aga esile autoritevahelised erinevused: kui Mülleri tekstis esineb seda sarnaselt eelkirjeldatud SXV-järjega umbes veerandis kõigist pronoomeniga *kumb* vormistatud relatiivlausetest (26,2%), siis Stahli “Käsi- ja koduraamatus” vaid 18,8% ning Rossihniuse kirikukäsiraamatus 9%. Nt

1) Sest iu\:\tleb kaas se es=zimene toiwutus , **kumb (X) Iulmal (S) meddy\:\ es=zimes=ze wanambille p/-rast se langmelses=ze (X) olli andnut (V)** . (Mü 1600, tekst 1, lk 9)

2) Temma enge laus neine wasto : Need ommat need pajatusset , **kumbat (X) minna (S) teye wasto (X) pajatasi (V)** , kui minna wehl teye man olli : Sest sa\:\hl peab kihck teutetut sahma , mea minnust kirjutut om Mosesse Sa\:\dusse sissen , neine Prophetide ninck Psalmide sissen . (Ros lk 108)

3) ninck anna ommal Jssal tehda / eth sinna ollet kül münno eddes tehnut / sihs sahn minna wabbax sest pattu kohrmast / Jssand / pidda omma sanna / **kumba (X) sinna (S) münnul (X) towotanut ollet (V)** .

<s> Vnd zeig mich deinem Vater an / das=z du hast gnug für mich geehan / So werd ich quit der Sünden Last / Herr halt mir fest / wes=z du dich mir versprochen hast . </s> (St HH-II, lk 71)

Kolme sageduselt järgmist sõnajärjemalli, milles verb paikneb kolmandal kohal või kaugemal, on vanas kirjakeeles kasutatud harvemini: vastavalt XSV – 12% (näide 1), SXVX – 6% (näide 2), XSVX – 4% (näide 3) ja XSXVX – 2% (näide 4), nt:

1) Süttita meile öhe Kühnla moistusse sees / anna meile süddame sisse se armo tulle / se nöddra leeha meije sees / **kumba (X) sinna (S) tun\~et (V)** / pidda kindlast lebbi sünnno wehje / ninck armo

<s> Zünd vns ein Liecht an im verstand / gib vns ins Hertz der liebe B*u\~st das schwach Fleisch in vns dir bekant / erhalt fest durch dein Krafft vnd Gunst . </s> (St HH-II, lk 46)

2) Erra+ +jetta kahn mitte need+ +samat , **kumbat (S) Ilma+ +su\:\ta ninck Iumala so\:\nna perrast (X) kan\~atawat (V) Perran+ +kiwsamist (X)** , saisa neine Man neine Hedda ninck waiwa sissen , et nemad woisid sedda Ilma u\:\le+ +wa\:\hrda , ninck Christusse kahn Iggawelt Wallitzeda . (Ros lk 53)

3) Armasta hend / Armasta hend / Armasta hend sünnno rahwa pehle / Christe / **kumba (X) sinna (S) erra+lunnastanut ollet (V) omma kalli werre kahs (X)** .

<s> Erbarm dich / Erbarm dich / Erbarm dich deines Volckes / O Christe / das du erlöset hast mit deinem thewren Blute . </s> (St HH-II, lk 72)

4) Mey\ :e tahame A . R . sen Ro\ :y\ :msa ninck kauni Lo\ :hilkesse Ketku Lauulo hen\ ~esa ette wotta , **kumb (X) se suhr ninck Korgke Prophet Esaias (S) lebb\ : sen Po\ :ha way\ :mo sisse andmen\ ~e , meile (X) on kirliutanuth (V) oma Ramato siddes ninck oma V\ :dixsa Capitli siddes (X)** . (Mü 1600, tekst 6, lk 3)

Lisaks leidub Stahli teoses kolm sellist juhust, kus subjekt esineb ühes relatiivses kõrvallause kahel korral kahel erineval kujul, nt:

Eddes+pitte on mul talle pantut se Krohn sest öigkussent / **kumba münnul (X) se Jssand (S) sel toisel pehwal (X) / se öigke sundija (S) / andma sahp (V)** .

<s> Hinfort ist mir beygelegt die Cron der Gerechtigkeit / welche mir der HERR an jenem tage / der Gerechte Richter geben wird . </s> (St HH-IV, lk 167)

Kõigi autorite tekstidest on registreeritud põhisõna kordusega relatiivlauseid. Kõige enam (20 lauset) esineb neid Mülleri jutlustes, kus sellised laused moodustavad 5,6% kõigist pronoomeniga *kumb* vormistatud relatiivlausestest. Nagu tabelist 2 selgub, on relativeerija sellistes lausetes enamasti adverbiaali funktsioonis, mille puhul on sõnajäremallid järgmised: X(RP+PS)SXV (näide 1), X(RP+PS)XSXV (näide 2), X(RP+PS)XSV (näide 3), X(RP+PS)XSVX (näide 4). Lugeses neis mallides relativeerija ja korduva põhisõna kaheks erinevaks lauseliikmeks, selgub, et verb paikneb lauses enamasti neljandal kohal või kaugemalgi. Nt:

1) Nu\ :ith on A . R . se+ +sinane Laull (Gott der Vater etc :) v\ :x kaulnis ninck tro\ :stlick **Laull , kumba (RP) Lauulo (PS) v\ :x igka Risty\ : Inilmen\ ~e (S) , ha=el+ +melell ninck vs=zinasti (X) piddab laulma (V)** , ni\ ~ck suhre ro\ :y\ :mu kaas , se v\ :che Aino Sana kaas Alleluia , Iumalla ky\ :thma ninck ta=enname . (Mü 1600, lk 1)

2) Se+ +sinan\ ~e Laull N . eth ta=ema ku\ :ll Sanast ninck Versist lo\ :hiken\ ~e on , sy\ :s=z eb ta=e mina toesti mitte , kust mey\ :e ny\ : paliu aika peaxime wottma , eth mina se+ +sama woixin welia pan\ ~a , se+ +p/-rast , eth meile se+ +sinatze breui cantione , mon\ ~e+ +sarnast kaulnist Oppetust , ia v\ :che igka **Sanast** , saab ta=edta antuth , **kumba (RP) Sanade (PS) kz (X) , Sina ninck Mina (S) , hend igka ay\ :al , keicke meddy\ : hedda vnd willetzus=ze siddes (X) , woime kinnitada ninck ro\ :y\ :mustada (V)** . (Mü 1600, tekst 19, lk 1)

3) Tey\ :e Inimes=zet , tey\ :e eb piddate hend mitte heitotama {ninck} echk karthma , weel palio wehemb kurbat ollema , Minck+ +p/-rast , tena+ +peiwi on te{y\ :e}ddy\ : O\ :n\ ~is ninck ro\ :hmus **Peiw , kumba (RP) peiwa (PS) siddes (X) , se keicke Ilma on\ ~is+ +teckia (S) on ilmale tulnut (V)** . (Mü 1600, lk 5)

4) Pfiingsten Lieder . Nente Nelia Po\ :hade v\ :lle laulame ninck kinnitame mey\ :e hend , Iumala sen Po\ :ha W : Ande ninck ha=e+ +tegkolmes=ze kaas , ninck palwume , eth Iumal Po\ :ha Way\ :m mey\ :dt tahax hoy\ :dta ninck oma Armu kaas ickex medldy\ : iures {tahax} ellada , ninck am\ ~a meddy\ : Ello otza , mey\ :e iure ia=eda , Kudt mey\ :e kaas sen+ +sinatze **Laulo** siddes laulame , Gott der Vater wohn vns bey\ : etc : **kumba (RP) Lauulo (PS) siddes (X) mey\ :e keicke (S) hend (X) anname (V) , Iumala sen Issa , sen Poy\ :a ninck sen Po\ :ha Way\ :mo , ta=ema keicke wa=egkewa Ka=ee ninck hov\ :tus=ze alla (X)** , ninck palwume eth se v\ :x Ainus keicke Wa=egkiwene Iumall meidt keicke Kachio ninck kuria eddest tahax hoy\ :dta . (Mü 1600, lk 8)

Stahli “Käsi- ja koduraamatus” on selliseid põhisõna kordusega sõnajäremalle kasutatud tunduvalt harvem, vaid kahel korral (0,3%). Mõlemal juhul on relativeerija

subjekti funktsioonis, verb on ühel juhul kolmandal (S(RP+PS)VX – näide 1), teisel juhul neljandal kohal (S(RP+PS)VX – näide 2). Nt

1) Sömne / ninck Jomne ep thep se töddest mitte : Erranis nedt **Sannat** kumbat sehl seiswat : Teite ehs andtut / ninck erra+wallatut Pattude andix andmissex : **kumbat (RP) sannat (PS) om\~at (V) se iholicko sömse ninck jomse jures (X)** re kudt se peh+tüek Sacramenti sees / ninck ke nedt sammat sannat Usckup / selle on / mea nemmat ütewat / ninck tootawat / nimmeta Pattude andix andminne . <s> Essen vnd Trincken thut es freylich nicht : Sondern die Wort / so da stehen / für euch gegeben / vnd vergossen / zur vergebung der Sünden : Welche Wort sind neben dem leiblichen Essen vnd Trincken / als=z das Häuptstück im Sacrament / vnd wer denselben Worten Gläubet / der hat was sie sagen / vnd wie sie lauten / nemlich vergebung der Sünden . </s> (St HH-I, lk 26–27)

2) Onnex willitzus / sihs sündip se teije trohstix ninck **önnex (kumb (RP) ön (PS) hend (X) nöitap (V) / kus teije kannatate kannatusse kabs / sel kombel / kudt meije kannatame)** onne Trohst / sihs sündip se kabs teije trohstix ninck önnex / <s> Jsts Trübsal / so geschichts euch zu Trost vnd Heil (welches Heil beweiset sich / so jhr leidet mit Gedult / dermassen / wie wir leiden) ists trost / so geschichts euch auch zu Trost vnd Heyl . </s> (St HH-IV, lk 151)

Rosihniuse tekstis esinevad põhisõna kordavatest sõnajärjemallidest järgmised: neljal korral S(RP+PS)V (näide 1), kolmel korral S(RP+PS)XV (näide 2) ning ühel korral S(RP+PS)VX (näide 3) ja X(RP+PS)XVX (näide 4). Kokku leidub Rosihniuse tekstis selliseid lauseid 9 (1,5%). Nt

1) Sest sedda u\tleme meye teile , kui u\tte so\inna sest Issandast , et **meye , kumbat (RP) meye (PS) ellame , ninck u\lle+ +ja\hme (V)** , se jelle+ +tullemisse sissen sest Issandast , ei sah mitte neine ette tulles , kumbat sa\hl maggawat . (Ros lk 149)

2) Se Iummal enge kikest armust , kumb teit kutznut om omma iggawetze auwustusse mannu , Christusse IESusse sissen , se+ +samma sahb **teit , kumbat (RP) teye (PS) u\tz wa\iti aicka (X) kannatate (V)** , teutelikut walmistama , kinnitama , weggi andma , ninck pohjandama . (Ros lk 122)

3) **Kumbat (RP) so\:\n\~at (PS) om\~at (V) se ihuliko so\hmse ninck johmse man (X)** , kui se Pa\h+ +tu\ck se Sacramenti sissen , ninck ken ni+ +suggutzet So\nnat ussub , sell om , mea nemmat u\tlewat , ninck kui nemmat kuhlutawat , nimme kahn , pattude andis andmine . (Ros lk 21)

4) KIttetet olckut Iummal ninck se Issa meyest Issandast IESu Christi , ken meit omma rochke armu perrast jelle su\nnitanut om , u\ttes ellawas lohtusses , lebbi se u\lles+ +tous=zmissse IESu Christi sest surmast , u\ttes ilma erra+ +lo\pmatta ninck ilma erra+ +fleckmatta ninck ilma erra+ +nerwetamatta perrandusses , kumb pehtut sahb taiwa sissen , **teile , kumbat (RP) teie (PS) lum\~ala wa\ghest , lebbi se ussu (X) hojetut sahte (V) se o\:\nnistusse mannu (X)** , kumb walmistut om , et se awalick sahkut sel wihsel ajall , kumba sissen teye hendas ro\:\mustama sahte , ken teye nu\:\d u\tz weiti aicka (kun se peab ollema) murrelikut ollete mo\:\nne+ +suggutze kiwsatusse sissen , et teye usck eucke ninck illusamb lo\:\itut sahkut , kui se erra+ +lo\:\pmetta kuld (kumb lebbi se tulle seljetut sahb) kittus , tennos , ninck auwus . (Ros lk 176)

Kui Mülleri ja Stahl'i tekstis korraldab substantiivset põhisõna, siis Rosihniuse kirikukäsiraamatus on peaaegu kõigil juhtudel tegemist personaalpronoomeni kordusega, millest oli eelnevalt lähemalt juttu ka käesolevas magistratöös. Vaid ühel juhul korraldatakse substantiivi (vt näidet 3).

Minnes veel kord tagasi leheküljel 55 esitatud tabeli 1 juurde, on huvitav märkida erinevusi, mis ilmnesid selle tabeli andmete võrdlemisel tänapäeva eesti keele relatiivlausete sõnajärgiga. Nimelt kui vanas kirjakeeles on märgatav V3-lausete tugev ülekaal (75%) ja V2-lausete suhteline vähesus (4,2%) (vähemalt kolme- ja rohkemaliikmeliste relatiivsete kõrvallausete hulgas), siis tänapäeva eesti keele relatiivlausetes kasutatakse Liina Lindströmi sõnul neid sõnajärjetüüpe peaaegu võrdsel määral – vastavalt 44% ja 56%. (Lindström 2004) Samas tuleb märkida, et selline erinevus vana ja tänapäeva eesti keele relatiivlausete sõnajärjes võib olla tingitud ka uuritava materjali erinevusest – käesolevas magistritöös kirjeldatakse kirjakeelt, L. Lindströmi artiklis aga suulist kõnet. Siiski võib üsna kindlalt väita, et eesti vana kirjakeele relatiivlausetes on domineerivaks V3-lausetüüp ning ülekaalukalt kasutatakse verbi lõpulist sõnajärge.

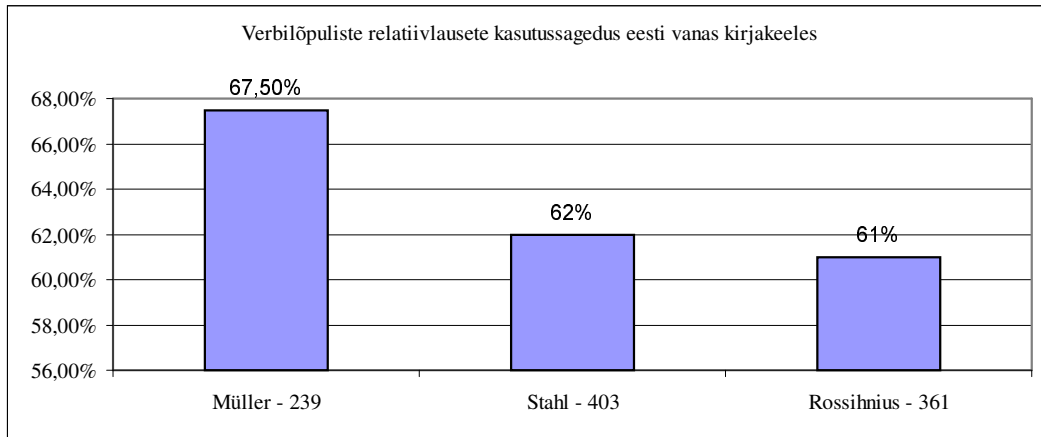
5.3. Verbilõpulised relatiivlauseid eesti vanemas kirjakeeles

Järgnevalt käsitlem selliseid V3-lauseid, kus verb paikneb lõpus, n-õ verbilõpulisel relatiivlauseid. Niisiis jagunevad V3-lauseid verbilõpulisteks ja verbikeskseteks lauseteks. Käesolevas püüan välja selgitada, kui suur on vanema kirjakeele relatiivlauseid hulgas verbilõpulistele lausetele osakaal.

Sõnajärjemall	Müller		Stahl		Rossihnius		Kokku	
Verbilõpulised relatiivlauseid								
SXV	91	25,6%	176	27%	248	41,8%	515	32%
XSXV	93	26,2%	123	18,8%	53	9%	269	17%
XSV	36	10,2%	99	15,4%	53	8,9%	188	12%
S(RP+PS) XV	4	1,1%	1	0,2%	3	0,5%	7	0,4%
X(RP+PS) SXV	6	1,7%	-				6	0,4%
X(RP+PS) XSXV	6	1,7%	-				6	0,4%
S(RP+PS) V	-		-		4	0,7%	4	0,3%
XSXSV	-		3	0,5%	-		3	0,2%
X(RP+PS) XSV	3	0,9%	-				3	0,2%
X RP X S V	-		1	0,2%	-		1	0,06%
X RP S V	-		1	0,2%	-		1	0,06%
Kokku	239	67,5%	403	62%	361	61%	1003	63%
Verbikesksed relatiivlauseid								
SXVX	21	5,8%	26	4%	54	9%	101	6%
XSVX	4	1,2%	38	5,9%	23	3,9%	65	4%
XSXVX	3	0,9%	18	2,7%	9	1,5%	30	2%
S(RP+PS) VX	-		1	0,2%	1	0,2%	2	0,1%
X(RP+PS) XSXVX	1	0,3%	-		-		1	0,06%
X(RP+PS) XVX	-		-		1	0,2%	1	0,06%
X(RP+PS) XSVX	-		1	0,2%	-		1	0,06%
Kokku	29	8,2%	83	13%	88	15%	200	12,5%

Tabel 3. Verbilõpulised ja verbikesksed relatiivlauseid (otsejärjega, subjektiga relatiivlauseid, verb kolmandal kohal või kaugemal; vt ka diagramme lisas 2, 3 ja 4).

Tabelist 3 selgub, et vaadeldavad vana kirjakeele autorid on eelistanud kasutada verbilõpulist sõnajärge. Verbilõpulisi relatiivlauseid leidub 1003, mis moodustab 63% kõigist pronoomeniga *kumb* vormistatud relatiivlausestest. Kõige rohkem leidub verbilõpulisi lauseid Mülleri jutlustes (239 korral, 67,5% kõigist pronoomenit *kumb* sisaldavatest relatiivlausestest). Stahli “Käsi- ja koduraamatus” on vastavad näitajad 403 – 62% ning Rossihniuse tekstis 361 – 61%.

Kõige sagedasema sõnajärjemalli puhul on siin väike erinevus: kui Stahl ja Rossihnius on kõige enam kasutanud SXV-järge, milles relativeerija on subjekti funktsioonis (näited 1 ja 2), siis Mülleri tekstis on kõige sagedasem XSV-järg, kus relativeerija funktsioneerib objekti või adverbialina (näide 3). Mõlemal juhul paikneb subjekti ja verbi vahel samuti adverbiaal. Nt

- 1) Sömne / ninck Jomne ep thep se töddest mitte : Erranis nedt Sannat **kumbat (S) sehl (X) seiswat (V)** : Teite ehs andtut / ninck erra+wallatut Pattude andix andmissex : kumbat sannat om\~at se iholicko sömse ninck jomse jures re kudt se peh+tück Sacramenti sees / ninck ke nedt sammat sannat Usckup / selle on / mea nemmat ütlewaw / ninck tootawat / nimmeta Pattude andix andminne . <s> Essen vnd Trincken thut es freylich nicht : Sondern die Wort / so da stehen / für euch gegeben / vnd vergossen / zur vergebung der Sünden / Welche Wort sind neben dem leiblichen Essen vnd Trincken / als=z das Hauptstück im Sacrament / vnd wer denselben Worten Gläubet / der hat was sie sagen / vnd wie sie lauten / nemlich vergebung der Sünden . </s> (St HH-I, lk 26–27)
- 2) Sa\hl olli enge Iuda raghwast , kumbat Ierusalemis ellasit , need ollit Iummala+ +pelglikut mehet , kike+ +sugguttest raghwast , **kumb (S) taiwa all (X) om (V)** . (Ros lk 115)
- 3) V\ :x tos=zine {Iumal} Inimene on Ihu=s Chru=s , et ta=ema v\ :x pis=zokene Lapsukene on su\ :ndinut , **kumba kaas (X) ta=ema (S) oma Allandus (X) on neuthnut (V)** , et ta=ema meit se lebbi tachtis v\ :llendata , et meyl\ :e , ke meyl\ :e ta=ema Ny\ :me sis=ze vs=zume , Iumala Lapsex piddime ny\ :lmetuth Ioh : 1 sama . (Mü 1600, lk 9)

Eelnimetatud kahele sõnajärjemallile järgneb sageduselt XSV-järg, milles relativeerija on objekt või adverbiaal ning verb järgneb vahetult subjektile. Selle malliga lauseid leidub kõige enam Stahli “Käsi- ja koduraamatus”. Nt

Lasse münd warra kuhlma sünno armo / sest minna lotan sünno pehl / anna münnul teha se tee / **kumba pehle (X) minna (S) keima pean (V)** / sest minna igkatzen sünno jerrel .
<s> Las=z mich frühe hören deine Gnade / denn ich hoffe auff dich / Thut mir kundt den Weg / darauff ich gehen sol / denn mich verlanget nach dir . </s> (St HH-IV, lk 17)

Ülejäänud verbilõpulised relatiivlused on põhisõna kordusega laused, mis on eelkirjeldatutest palju haruldasemad ning millest oli täpsemalt juttu eelnevalt. Samuti kuuluvad verbilõpuliste relatiivlause hülka mallid X-RP-X-S-V ja X-RP-X-V, mille puhul relatiivlause ei alga relativeerijaga. Nendest lausetest oli samuti eespool juttu.

Sellest, et 17. sajandi tekstides kasutati sagedasti just verbilõpulist sõnajärge, annavad tunnistust koopulaga lõppevad predikatiivlused. Nimelt Nikolai Rummeli järgi “umbkaudu kuni 20ndate aastateni reastati kirjanduses öeldistäitega kõrvallause tähtsamad liikmed järgmiselt: alus – öeldistäide – koopula” ning alles pärast Johannes Aaviku keeleuendust, mille kohaselt koopula tuleks paigutada “lauses kuhugi ettepoole”, hakati rohkem eelistama tänapäeval tuttavamat ja pealausega sarnasemat sõnajärge (Rummel 1963: 263–264). Nagu juba öeldud, eelistavad ka vaadeldavad vanema kirjakeele autorid “vana” varianti ning paigutavad öeldistäitega relatiivlausest koopula enamasti lause lõppu. Kõige enam esineb selliseid lauseid Mülleri jutlustes, kus on kasutatud koguni 92% (36 korral 39-st) predikatiivlausest verbilõpulist varianti (näide 1). Üsna verbilõpuliste predikatiivlausest lembene on ka Rossihnius, vastavalt 41 korral 55-st (75%) (näide 2). Stahl kasutab verbilõpulist öeldistäitega lauseid 60% juhtudest (28 korral 47-st) (näide 3). Nt

1) Se on v\ :x armutu ninck halla=e as=zy\ : , keickede Inimeste Ello kaas sest Em\~a Hy\ :wust , senni eth ta=ema se Maa sis=ze saab maeltuth , **kumb (S) meddy\ : keickede Em\~a (X – ÖT) on (V)** . (Mü 1600, tekst 24, lk 1)

2) Minna mannitze teid , armat weljet , lebbi se rochke armu Iummalast , et teye omma ihut annate se offri mannu , **kumb (S) sa\ :hl ellaw , po\ :halick , ninck Iummala mehle perrast (X – ÖT) om (V)** , kumb olkut teye moistlick Iummala+ +thenistus , ninck erra+ +pancket hendas mitte se ilma sarnatzes , enge ka\ :hndket hendas u\ :mber lebbi wastses+ +teggemisse teyest mo\ :ttest , et teye woite kajeda , kumb sa\ :hl om se ha\ : , se ha\ :sti mehlelick , ninck teutelick mehl Iummalast . (Ros lk 84–85)

3) Sest wata / se pörgko ollet sina iho ninck hinge kaks vor+deninut / ninck kannatat üx+peines ommas ihus öhe ajalick* ristt(#) / **kumb (S) palju kebjamb / ninck wehhemb (X – ÖT) on (V)** / kudt Christusse Jesusse / sünno Jssanda ninck önnis+teggija rist .

<s> Denn siehe / die Helle hast du mit Leib vnd Seel verdienet / vnd leidest nur an deinem Leib ein zeitliches Creutz / welches viel leichter vnd geringer ist / als Christi JEsu / deines Herren vn\~Heylandes Creutz / </s> (St HH-IV, lk 138)

Tabeli 3 alumises osas toodud relatiivlauseid, kus verb paikneb kolmandal kohal või kaugemal, aga mitte lause lõpus, on vanas kirjakeeles üsna haruldased. Need verbikesksed laused moodustavad 12,5% kõigist pronoomeniga *kumb* vormistatud relatiivlausestest. Kõige sagedasem verbikeskne sõnajärjemall eesti vanemas kirjakeeles on SXVX (6% kõigist pronoomenit *kumb* sisaldavatest relatiivlausestest). Rossihniuse kirikukäsiraamatus esineb sellise sõnajärjega lauseid 54 korral (9%) (näide 1), Mülleri jutlustes 21 korral (5,8%) (näide 2) ning Stahli “Käsi- ja koduraamatus” 26 korral (4%) (näide 3). Nt

- 1) Sest meil ei olle mitte lihha ninck werre kahn tappelda , enge neine Fu\~rstide ninck Weggiwette , nimme+ +kahn , neine Issandite kahn sest+ +sinatzezt ilmast , **kumbat (S) see pimmedusse sissen (X) wallitzewat (V) , neine kurja waimode kahn se taiwa all (X)** . (Ros lk 144)
- 2) Eth sa=el v\~x Ainus tos=zine Iumall on , ke Tay\~wa ninck Maa on lohnut , **kumb (S) sa=el kaas (X) on (V) Iumal Is=za , P : ninck P : Waim (X)** . (Mü 1600, tekst 12, lk 10)
- 3) Wotket münno armo Weljat öhex Exemplix sest kannatamisest ninck kannatussest needt Prophetit / **kumbat (S) teile (X) rehcknut ommat (V) se Jssanda nimmi siddes (X)** .
<s> Nemet meine lieben Brüder zum Exempel des=z Leidens vnd der Gedult die Propheten / die zu euch geredet haben in <loetamatu> </s> (St HH-IV, lk 245)

Ülejäänutest sagedasemad on ka XSVX-järg (näide 1) ja XSVX-järg (näide 2): Stahli tekstis vastavalt 5,9% ja 2,7%, Rossihniusel 3,9% ja 1,5% ning Müllerial 1,2% ja 0,9%. Nt

- 1) Sest önnist on se mees / ke se kuisatusse(#) kannatap / sest kus temma selgkest löidut on / sahp tem\~a se Kroni sest ellust sahma / **kumba (X) Jum\~al (S) towotanut (V) on neile / ke tem\~a armastawat (X)** .
<s> Denn selig ist der Man / der die Anfechtung erduldet / dann nach dem er beweret ist / wird er die Crone des=z Lebens empfahen / welche Gott verheissen hat / denen / die jhu(#) lieb haben . </s> (St HH-IV, lk 115)
- 2) KVi enge se ro\~mustaja tullema sahb , **kumba (X) minna (S) teile (X) la\~hatama sahb (V) sest Issast (X)** , se waim sest to\~ttest , kumb sest Issast welja la\~hb , se sahb tunnistama minnust , ninck teye sahte kahn tunnistama , sest teye ollete alckmisest minnu man olnut . (Ros lk 114–115)

Ülejäänud verbikesksed sõnajärjemallid on põhisõnakordusega ning esinevad väga harva.

5.4. Vana kirjakeele relatiivlausete sõnajärje saksapärasusest

Nagu käesoleva peatüki algul öeldud, olevat J. Aaviku järgi eesti kõrvallause sõnajärg saksapärane ja seda just eelnevalt käsitletud verbilõpulisuse tõttu. Järgnevalt püüan selgust saada, kas eesti vanema kirjakeele relatiivlauseid on saksamõjulised. Selleks võrdlen mõningaid Stahli ‘Käsi- ja koduraamatust’ registreeritud relatiivlauseid nende saksakeelsete vastetega. Võrdlusmaterjaliks olen valinud näiteid vanale kirjakeelele iseloomulike ja tänapäeva keelele mitteootuspäraste sagedasemate verbilõpuliste sõnajäremallide hulgast (SXV, XSXV, XSV), samuti Stahlile ainuomaste sõnajäremallide seast (XSXSV, X-RP-X-S-V).

SXV – Se olli se tössine walgkus / **kumb keick Innimesset walgkustap** / kumbat sesinnase ilma sisse tullewat .

<s> Das war bis warhafftige Liecht / **welches alle Menschen erleuchtet** / die in diese Welt kommen . </s>
(St HH-III, lk 14)

XSXV – Sihs pallun minna sünd / Jesusse Christusse sünnõ arma poja mün\~o Jssanda perrast / sinna tahat se towotut põha waimo münnul lekitama / eth se münno süddame ülles+awwap / eth minna tehalle pannen sünnõ sallajat asjat / ninck suhret imme+tegkut / **kumbat sinna mulle lebbi sünnõ sullaset kuhlutama saht** ;

<s> So bitte ich dich / vmb JESu Christi deines lieben Sohnes / meines Herren willen / du wollest den versprochenen H . Geist mir senden / das der mein Hertz eröffne / das ich acht habe auff deine Geheimnissen / vnd grosse Thaten / **die du mir durch deine\~ Diener verkündigen wirst** ; </s> (St HH-IV, lk 19)

XSV – KV's Moses se Jssanda jure tullis / pajatas temma : Ach / se rahwas on öhe suhre patto tehnut / Nühdt anna andix neile nende patto / muito / kusta münd erra sest ello rahmatust / **kumba sinna kirjotanut ollet** .

<s> AL's Moses zum Herren kam / sprach er : Auch dz Volck hat eine grosse Sünde gethan : Nun vergib jhnen jhre Sünde / wo nicht / so tilge mich auch aus=z deinem Buch / **das du geschrieben hast** / </s> (St HH-IV, lk 174)

XSXSV – Eddes+pitte on münnul tallel pantut se Krohn sest öigkussess / **kumba münnul se Jssand / sel töisel pehwal / se öigke sundija andma sahp** .

<s> Hinfort ist mir beygelegt die Cron der Herrligkeit / **welche mir der HErr an jenem Tage / der gerechte Richter / geben wird** / </s> (St HH-IV, lk 143)

X-RP-X-S-V – Weel pehlekit annat sinna kahs Meije wessinut süddamel hingamisse / Sünnõ sanna ninck Sacramentit : Sünnõ magkus sanna On meije kaitzija / **Jlma kumba sünd kekit tunnex** .

<s> Noch über dieses giebest du Für vnsre matte Seelen ruh Dein Wort vnd Sacramente : Das süsse Wort Jst vnser Hort / **Ohn dem dich keiner kente** . </s> (St HH-II, lk 235)

Kõiki eelnevaid eestikeelseid lauseid vaadeldes jääb silma, et need on konstruktsioonilt oma saksakeelsete vastetega väga sarnased. Sõnajärg on täiesti identne. See lubab järeldada, et Stahl on eestikeelset teksti kirjutades ka sõnajärje osas enamasti võtnud eeskujuna saksa keelest, järgides saksakeelset lauset sõna-sõnalt. Nii on tal kirja pandud muuhulgas näiteks ka tulevikuvorm (XSXV-järje näites):

kumbat sinna mulle lebbi sünno sullaset kuhlutama saht
die du mir durch deine\~ Diener verkündigen wirst

Verbilõpulisus tundub siin vaadeldavate tekstide põhjal siiski pärinevat saksa keelest, nagu J. Aavik on arvanud. Seda kinnitab SXV-järje näide, millesarnaseid leidub Stahli, aga ka ülejäänud kahe autori tekstides ülekaalukalt palju, nagu selles uurimuses juba varem on näidatud:

/.../ Kumb (S) keick Innimesset (X) walgkustap (V)
/.../ welches (S) alle Menschen (X) erleuchtet (V)

Tänapäeval oleks sellises relatiivlauseis ootuspärane, et verb paikneks vahetult subjekti järel. Siin on Stahl siiski valinud just verbilõpulise sõnajärje tõenäoliselt saksa keele eeskujul. Põhjuseks on asjaolu, et ta polnud eestlane ega osanud hästi eesti keelt ning on vähemalt lausemoodustuse osas järginud oma emakeele vastavate konstruktsioonide ülesehitust.

Ka Stahlile ainuomaste sõnajäremallide, nt XSXSV-järje puhul võib märgata tugevat saksa keele mõju ning on selge, et ka need on saksa keelest eesti keelde sõna-sõnalt lihtsalt "ümber pandud":

Kumba münnul (X) se Jssand (S1) / sel töisel pehwal (X) / se öigke sundija (S2) andma sahp (V)
welche mir (X) der Herr (S1) an jenem Tage (X) / der gerechte Richter (S2) / geben wird (V) /

Üldistusi

Kokkuvõttes võib vanema kirjakeele relatiivlauseis sõnajärje kohta öelda, et see on mitmekesine, jagunedes väga paljude mallide vahel. Enim leidub verbilõpulist SXV-järge, mida on kõige sagedamini kasutanud Stahl ja Rossihnius. Mülleri jutlustest kõige sagedamini registreeritud sõnajärg on samuti verbilõpuline – XSXV, mida nimetatud autor kasutas vaid ühe protsendi võrra rohkem kui SXV-järge.

Väga vähe on vanas kirjakeeles pöördjärjega relatiivlauseid, mis moodustasid vaid 1% kõigist pronoomeniga *kumb* vormistatud lausetest. Samuti ei esine vaadeldavates tekstides kuigi sageli subjektita relatiivlauseid (18,2%).

Kõige suurem osakaal on otsejärjega relatiivlausetel (nagu eespool selgus, oligi kõige sagedasem otsejärjega sõnajärjemall SXV), mis moodustasid kõigis tekstides kokku 75,4%. Vanema kirjakeele otsejärjega laused jagunevad omakorda kolmeks: 1) kahe lauseliikmega kõrvallauseid, kus verb asub teisel kohal (SV); 2) kolme lauseliikmega relatiivlauseid, kus verb on teisel positsioonil (SVX) ning 3) kolme või enama lauseliikmega relatiivlauseid, kus verb asub kolmandal positsioonil või kaugemal (V3-lauseid). Viimaseid on otsejärjega lausete hulgas ülekaalukalt kõige rohkem, ühtlasi on nende osakaal suurim ka kõigi pronoomeniga *kumb* vormistatud relatiivlauseid hulgas. Lisaks SXV-järjele (32%) on V3-lauseid hulgas sagedasemad sõnajärjemallid XSXV (17%) ja XSV (12%). Veel leidub V3-lauseid seas sellise sõnajärjega lauseid, mis on iseloomulikud vaid ühele autorile, nt XSXSV Stahli puhul. Samuti esineb põhisõna kordusega lauseid, neid on kõige rohkem registreeritud Mülleri jutlustes (20), vähem Stahlil (2) ja Rossihniusel (9).

V3-lauseid jagunevad verbilõpulisteks ja verbikeskseteks lauseteks. Käsitletava materjali põhjal võib järeldada, et kõik autorid on eelistanud kasutada verbilõpulist sõnajärje, vastavad laused moodustavad 63% kõigist pronoomeniga *kumb* vormistatud vana kirjakeele relatiivlauseid. Kõige enam leidub verbilõpulist lauseid Mülleri jutlustes (67,5% kõigist pronoomenit *kumb* sisaldavatest relatiivlauseid).

Relatiivlauseid, kus verb paikneb kolmandal kohal või kaugemal, aga mitte lause lõpus, on vanas kirjakeeles üsna haruldased. Need verbikesksed laused moodustavad 12,5% kõigist pronoomeniga *kumb* vormistatud relatiivlauseid.

Viimases alapeatükis selgus, et 17. sajandi autorite kasutatud eesti keel on ka sõnajärje osas tugevate saksa keele mõjutustega. Seda järeldasin, võrreldes mõningaid Stahli "Kodu- ja käsiraamatu" lauseid nende saksakeelsete vastetega. Kõigil juhtudel oli eestikeelne lause saksakeelse täpne, sõnasõnaline vaste. Seda oli märgata eriti verbilõpulist relatiivlauseid puhul, kus Stahl on valinud verbilõpulisuse tõenäoliselt saksa keele eeskujul.

6. PRONOOMENIT *KUMB* SISALDAVAD EESTI VANEMA KIRJAKEELE RELATIIVLAUSED

Eesti keele grammatika järgi viitab interrogatiiv-relatiivpronoomen *kumb* ühele kahest võimalikust asjast ning esineb proadjektiiivina. Nt *Kumb õde sulle rohkem meeldib?* (EKG I 1995: 30)

Sarnaselt teiste küsivate-siduvate asesõnadega võib ka *kumb* täita kahesugust funktsiooni. Esiteks muudab see lause küsivaks, asendades küsimustatavat noomenit. Teiseks esineb *kumb* kõrvallause sidendina, viidates asjale või tunnusele, millest pealause juttu oli. (EKG I 1995: 29)

Nagu teisedki interrogatiiv-relatiivpronoomenid, täidab ka *kumb* siduvat funktsiooni relatiiv- ja komplementlausetes ning küsivat funktsiooni eriküsilausetes, kus see esineb küsituumana (EKG II 1993: 168, 171, 281–283, 311).

Eesti vanemas kirjakeeles võib interrogatiiv-relatiivpronoomen *kumb* esineda nii küsisõna kui ka sidendina. Peamiselt esineb *kumb* siiski relatiivlause sidendina, seda nii G. Mülleri jutlustes, H. Stahli "Käsi- ja koduraamatus" kui ka J. Rossihniuse kirikukäsiraamatus. Komplementlause sidendi ning küsisõnana on pronoomenit *kumb* kõikides tekstides kasutatud harvem.

Kõige sagedamini on asesõna *kumb* kasutanud Rossihnius, kelle tekstis esineb seda 627 korral (0,98% tekstisõnade koguarvust). Stahli tekstis on pronoomenit *kumb* registreeritud 670 (0,58%) ja Mülleri jutlustes 376 korral (0,38%). Kõigi autorite tekstides esineb nimetatud asesõna peaaegu alati relatiivpronoomeni funktsioonis.

Eesti vanema kirjakeele omapäraks ning erinevuseks tänapäeva keelest on asjaolu, et pronoomen *kumb* ei viita tavaliselt ühele kahest võimalikust asjast, vaid esineb tähenduses ' kes' või ' mis' (vt ka Alvre 1977: 20), viidates lihtsalt mingile pealause elemendile, mis ei pruugi olla üks kahest. Erinevalt tänapäeva keelest ei ole *kumb* vanas kirjakeeles tavaliselt proadjektiiivne, vaid prosubstantiivne. Nt

1) V:\x Kuy\:\nal **kumb** walgkustab neile Pagkanaile , ninck v\:\hex ky\:\tus selle Israelli rachwalle . (Mü tekst 1, lk 11)

2) Sest Christus on se Jummalambas / **kumb** se Ilma Pattut kan~ap / temma on se Leppitus meite Pattude ehs – Denn Christus ist das Lamb GÖttes / welchs der Welt Sünde tregt / er ist die Versünung für vnsere Sünde (St HH-I, lk 72)

Sellises funktsioonis esineb pronoomen *kumb* kõigis kolmes vaatluse all olevas tekstis.

6.1. Relatiivlause sidendi *kumb* morfoloogia eesti vanemas kirjakeeles

Nagu eespool selgus, esineb pronoomen *kumb* eesti vanemas kirjakeeles peamiselt relatiivlause sidendina. Stahl on 670-st kasutuskorrast 651 korda ehk 97%, Rossihnius 627-st 592 (95%) ja Müller 376-st 354 korda (94%) kasutanud seda asesõna just relatiivlause.

Kõige rikkalikum relatiivlause sidendi *kumb* vormistik on Rossihniusel, kes on kasutanud kaheksat käänat ainsuses ja viit mitmuses. Kõige sagedamini esineb Rossihniuse tekstis ainsuse nominatiiv, millel on kaks ortograafilist kuju: (a) *kumb* (242 korda) ja (b) *komb* (ühe korra). Nt

(a) Wo\:tket , So\:ket , se om minnu Ihu , **kumb** teije ehst antut sahb , sedda techket minnu melletusses . (Ros lk 20)

(b) Perrast sel o\:ddankul , sest et se sa\:dmisse peiw olli , **komb** om se ehn po\:ha , tulli Ioseph Arimathist , se lihna sissest sest Iuda+ +ragwast , u\:tz rickas mehs , u\:tz rathi Issand , u\:tz ha\ : ninck wagga mehs /.../ . (Ros lk 201)

Veel on pronoomeni *kumb* puhul Rossihniuse kirikukäsiraamatutes üsna sage kääne genitiiv. See on käändevormidest kõige variatiivsem ning tal on kolm erinevat ortograafilist kuju: (a) *kumba* (80 korda), (b) *kuba* (üks kord) ja (c) *kumma* (kolm korda). Nt

(a) Sa\:hl peab jo pahandus tullemä , kummandakit haicke selle inimesselle , **kumba** lebbi pahandus tulleb . (Ros lk 178)

(b) Ium\~ala pohlest , peawat tedda mo\:llembat se Issanda Christusse kesck ninck towutamine , perrast kahn temma omma hennessee hedda , kumb tem\~a kahla pa\:hl om , ajama , **kuba** perrast ni+ +suggune kesckmine , kutzmine , ninck towutamine su\ :n\~ib . (Ros lk 29)

(c) Se heng ellab ilma kike waiwa Se Ihu maggab ammo wihsel peiwal **kumma** sissen Iummal tedda\ : sahb selgeda\ :ma\ : ninck se Igga\ :wenne ro\ :m telle sahb andma . (Ros lk 215)

Ainsuse partitiiv esineb Rossihniusel erinevalt teistest autoritest vaid ühel ortograafilisel kujul. See langeb kokku ühe genitiivivormiga ja on *kumba* (19 korda). Nt

O Kike+ +weggiwene , Armolinne , Taiwane Issa , ken sinna po\ha Mo\tte , ha\ Newo ninck eucke to\ Tallitat , anna sinu sullastelle Rawo , **kumba** se Ilm ei woi mitte anda , sest et meije so\amet sinnu Kessu\ juren kindi peaku\t ninck meije ommal ajal lebbi sinnu Iumaliko hoidusse waick ninck rawole meije Wainlaste ehst woissime ellada , lebbi IESum Christum , sinu aino Poja , meije Issanda , Amen . (Ros lk 63)

Lisaks eeltoodutele on Rossihniuse tekstist registreeritud pronoomeni *kumb* mõningad kohakäänded: inessiiv *kumbas* (üks kord) (a), elatiiv *kumbast* (23 korda) (b1) ja *kummast* (üks kord) (b2), allatiiv *kumbale* (üks kord) (c1) ja *kumballe* (kolm korda) (c2) ja adessiiv *kumbal* (kuus korda) (d). Nt

(a) O Kike+ +weggiwene , Iggawene Taiwane Issa , Meijet tenname sin\~o so\ame pohjast , et sinna hennessele sest Inimesse Suggust u\tte kercko Hagget , **kumbas** sinna tahat ajalikult ninck iggawelt kittetut sahda , (Ros lk 61–62)

(b1) Kui se riwine waim sest inimessest welja la\hab , sihs lebbi wandritzeb temma kuiwat assemet , otzib hengamist , ninck ei lo\wa sedda mitte : Sihs u\tleb temma : Minna taha jelles u\mber+ +ka\hnda omma koa pohle , **kumbast** minna olle welja tulnut . (Ros lk 99)

(b2) Kui nu\d olli kesck+ +paiwa ajal neinde kurria+ +teggiate jallat murtut saj Iesus omma ku\lge sisse u\tte odda kahn pistetut **kummast** werri ninck wessi johs se kirri teutada kui Iohannes tunnistap sedda U\tzines meie perrast . (Ros lk 239)

(c1) Kui kellekit u\tz ammet om , et temma techku kihkest omast wa\ghest , kumba Iummal annab , et kihke as=zjade sissen Iummal kittetut sahkut , lebbi IESum Christum , **kumbale** olckut auwo ninck weggi , iggawel ajall , Amen . (Ros lk 114)

(c2) SE ehs=zmatze pajatusse olle minna ku\l teutnut , armas Theophile , kihkest sest , mea IESum nackas , mo\llembat , teggema ninck oppema , ammo se paiwani , kui temma u\lles+ +wo\tut sai , perrast sedda , kui temma neile Apohstlille (kumbat temma erra+ +wallitzenut olli) lebbi se po\ha waimo kescknut olli , **kumballe** temma hendas kahn perrast temma kannatamist ellawelt na\itanut olli , lebbi mo\enne+ +suggutze na\itamisse , ninck lasck hendas netta neine sean koggones nelli+ +ku\mment peiwa , ninck pajatis neine kahn Iummala rickussest . (Ros lk 162)

(d) Egga+ +mehs olckut alla+ +heitlick kocho Issandelle , **kumbal** Weggi u\lle tema om . (Ros lk 34)

Huvitav on see, et inessiivi leidubki ainult Rossihniuse kirikukäsiraamatus, kumbki ülejäänud vaadeldavatest autoritest seda kasutanud ei ole.

Erinevalt relatiivpronoomenitest *kes* ja *mis* on pronoomeni *kumb* puhul eesti vanemas kirjakeeles kasutatud ka mitmust. Kõige rikkalikum mitmuse vormistik pärineb kõne all olevast Rossihniuse kirikukäsiraamatust ning selles on viis käänet. Kõige sagedasem on mitmuse nominatiiv *kumbat*, mis esineb 202 korral. Nt

Temma towutab enge armu ninck kike ha\hd kihkille , **kumbat** need+ +sinatset Kessut piddawat . (Ros lk 10)

Lisaks leidub Rossihniuse mitmuse vormistikus genitiiv, partitiiv, allatiiv ja adessiiv: *kumbade* (a), *kumbat* (b), *kumbadelle* (c) ja *kumbadel* (d). Esimest on kasutatud neli korda, teisi kõiki ühel korral. Nt

(a) Kui enge u\ :tz kangemb u\ :lle temma tulleb , ninck u\ :lle+ +wa\ :hrab temma , sihs wo\ :ttab temma temma raud+ +reiwat , **kumbade** pa\ :hle temma hendas lohtis , ninck jaggab se wilja welja . (Ros lk 99)

(b) Perrast peat sa luggema se po\ :ha Issa meije , ninck se+ +sinatze Palwe : ISSand Iummal , Taiwane Issa , o\ :n\ ~ista meit ninck need+ +sinatzet sinnu andet , **kumbat** meije sin\ ~ust rochkest armust heneselle wo\ :ttame , lebbi IESum Christum , meije Issanda , Amen . (Ros 31–32)

(c) Ninck temma laus neine wasto : Minnu karrika peate teye ku\ :hl johma , ninck se risti kahn , kumba kahn minna ristitut sah , peate teye ristitut sahma , enge se Istmine minnu ha\ :hl ninck kurral ka\ :ghel anda , ei saisa mitte minnu ka\ :ghe sissen , enge **kumbadelle** se walmistut om minnust Issast . (Ros lk 172–173)

(d) Need wainlasset sest ristist Christi , kumbade tucka om se hucka minnemine , **kumbadel** se ko\ :tt neine Iummal om , ninck neine auw hebbedusse sisse sah , neine , kumbat ilmalikust mo\ :ttest ommat . (Ros lk 147)

Ka Georg Mülleri jutlustest on pronomeni *kumb* puhul registreeritud küllaltki rikkalik vormistik – sellesse kuulub seitse käänet. Kõige rohkem on Müller kasutanud nominatiivi, millel on kaks ortograafilist kuju: (a) *kumb*, mis on sagedasem (200 korda), ning (b) *ku~b* (kolm korda). Nt

(a) Auwo olkut selle Is=zandalle Ihesuxselle Christuxselle , selle+ +samalle Lapsukes=zelle **kumb** meile on su\ :ndinuth , ninck selle Poy\ :alle , **kumb** meile on antuth . (Mü tekst 6, lk 13)

(b) Minu Armat ninck erra+ +wallitzetuth Risti Inimelset , Exordium ex Psal : 118 . Tenna+ +peiw , ninck nente sinatze Po\ :hade v\ :lle woy\ :lme mey\ :e sen Kunningka Dauide kaas laulda ninck v\ :ttelda : Ha=ec e\ Dies quam fecit Don\ ~u=s : Se on se peiw , **ku\ ~b** se Is=zandt on technut : Lasckem meidt hendt ro\ :imustada ninck roy\ :msat olla sen+ +sama Peiwa siddes . (Mü tekst 6, lk 1)

Relatiivlause sidendi *kumb* genitiiv on Mülleri paradigmas samuti variatiivne, sellel on kaks ortograafilist kuju: (a) *kumba* (102 korda) ning (b) *kum~a*, mis on haruldane ja esineb vaid ühel korral. Nt

(a) Nente sinatze pis=zokes=ze Maddode @ ellaiade & Aick , saab meddy\ : Silmade ette malituth , meddy\ : keickede hedda ninck willetzus , **kumba** alla mey\ :e olleme heitetuth , von vnser Geburths stunde an , bis an Vnsers Lebens Ende . (Mü tekst 24, lk 3)

(b) Se on nu\ :it kaas Lo\ :hitelt v\ :tteldut , sest Is=zanda Chr\ ~xse Personist , **kum\ ~a** Oppetus=zest tey\ :e A . R . meddi Po\ :ha Catechis : Oppetus=ze siddes rickamasti ollete kullnut , ninck eddes+ +peiti (: annab Iumal terwedt :) parrembasti peate kulma . (Mü tekst 5, lk 12–13)

Genitiivivorm *kumba* esineb tihti konstruktsioonides koos kaassõnadega *kaas* (kz) (näide 1 ja 2), *lebbÿ* ' läbi' (näide 3), *siddes* ' juures' (näide 4), *sisse* (näide 5), *vlle* ' üle' (näide 6). Nt

- 1) V\ :x tos=zine {Iumal} Inimene on Ihu=s Chru=s , et ta=ema v\ :x pis=zokene Lapsukene on su\ :ndinut , **kumba kaas** ta=ema oma Allandus on neuthnut , et ta=ema meit se lebbi tachtis v\ :llendata , et meyl\ :e , ke meyl\ :e ta=ema Ny\ :me sis=ze vs=zume , Iumala Lapsex piddime ny\ :lmetuth Ioh : I sama . (Mü tekst 4, lk 9)
- 2) Es=zimelt N . kaibame meyl\ :e selle Iss : I=-h=-s=-e=-l=-l=-e=- C=-h=-r=-s=-e=-l=-l=-e=- meddy\ : hedda noddrus=ze ninck willetzus=ze , **kumba kz** meyl\ :e weikasti same waiwatuth , on nu\ :ith se , eth keick Inimes=zett meddy\ : Wainlas=zett omat , mea suhr , korgke , tarck ninck wa=egkew on , nedt+ +samat seis=zwat meddy\ : wasta , ninck stormiwat keickest Paikast ni\ -ck nurckast meddy\ : pa=eale , eth eb meil v\ :chttekil Silma+ +pilckmes=ze ay\ :all nente eddest Rahwo olle . (Mü tekst 21, lk 1)
- 3) Eth meyl\ :e nu\ :ith olleme onsax sanuth lebbÿ\ : sen Vssu , syl\ :s=z on meil Rawo Iumala+ +kz , lebbÿ\ : sen Issanda I=-h=-m Christ , **kumba lebbÿ\ :** meil kaas v\ :x iulke iure astlmene on , lebbÿ\ : sen Vs=zu , se+ +sama Armu pohle , kumba siddes meyl\ :e seisame , ninck ky\ :tame hend sest lothmes=zett sest tullewa Auwust , mea Iumal meile tahab andada . (Mü tekst 15, lk 6)
- 4) Mey\ :e olleme way\ :set Inimes=zett syl\ :n Ma\ :*a\ :* peel , ninck on meil paliu Nouwo tarwist , sen+ +sama leu\ :y\ :ame meyl\ :e syl\ :n heldesti ninck rickasti sen+ +sinatze Lapsukes=ze iures , kumb meile on su\ :ndinut , ninck sen Poy\ :a iures ka=e meile on antuth , kumb ta=ema meile keick sen Po\ :ha Euangeliumi Oppetus=ze siddes on ta=eta andnut , **kumba siddes** keick meddy\ : Nouw seisab ninck on . (Mü tekst 7, lk 7)
- 5) Ia Iumal ellab kaas meddy\ : iures , kuy\ : meyl\ :e Iumala kartus=ze siddes v\ :x Igka Inimene oma Am\ -ety\ : sees , oma Ka=edde to\ :h tagka nouwame , ninck ninda meddy\ : higke Palgke siddes , meddy\ : igke+ +peiwise Leiwa otzime , ni\ -ck hoy\ :ame se+ +sama Am\ -ety\ : , **kumba sisse** Iumall meidt sa=edtnut ninck kaas ta=ema mela=e+ +p/-rast on . @ (Mü tekst 13, lk 4)
- 6) Ny\ : im\ -e+ +tabbasel kombel , kudt nu\ :ith Mart : Luth : Iulmalast on v\ :lles+ +erratuth , ny\ : vs=zin on ta=ema kaas oma To\ :h siddes olnuth , eth eb ta=ema mitte v\ :x+ +peines paliu Ramaltuth olle kiriutanuth , **kumba v\ :lle** kaas keick ta=ema Way\ :nlas=zett hend omat im\ -etellenuth , eth v\ :x Ainus Mees ny\ : paliu ramatuth on kiriutanuth . (Mü tekst 9, lk 7)

Mülleri jutlustest registreeritud relatiivlause sidendi *kumb* partitiivivormil on kolm varianti: (a) *kumba* (seitse korda) on sama ortograafilise kujuga kui üks genitiivi variantidest, (b) *kummat* (kaks korda) ning (c) *kum~at* (üks kord). Nt

- (a) C=-h=-ru=s an vnser stat ist kom\ -en . Sem+ +perrast lasckem meidt sen Issanda I=-h=-x=-e=- C=-h=-r=-x=-e=- iure ia=eda , ke meddy\ : as=zemelle on tulnut , Ta=ema Taiwase Issa Sana perrast , **kumba** ta=ema kulnut ninck gehorsam olnut on . (Mü tekst 8, lk 9)
- (b) Leppitay\ :a **kummat** ollit sa=el erra+ +kaddonut , Sina waikistay\ :a meddi ry\ :dast .(Mü tekst 11, lk 8)
- (c) Eth nu\ :ith meddy\ : vsck no\ :dder ninck pissokenne on , syl\ :s=z eb pidda meyl\ :e se+ +sama @Ande& mitte erra+ +polgkma , minck+ +p/-rast v\ :x pis=zoken\ -e no\ :dder vsck on **kum~at** v\ :x Vsck , kumba lebbÿ\ : sina Iumala piddat abby\ : hu\ :idma : Herr stercke Vnd mehre vns den glauben , Ach Herr hilf meinem vnglauben . (Mü tekst 10, lk 9)

Lisaks eespool käsitletud grammatilistele käänetele leidub Mülleri jutlustest registreeritud relatiivlause sidendi *kumb* paradigmas ka kolm kohakäänet – elatiiv, allatiiv

ja adessiiv. Elatiiv on kohakäänetest kõige sagedasem, seda esineb kokku 30 korral, samal ajal kui kahte väliskohakäänetest esineb kokku vaid viiel korral. Elatiiv on Mülleri paradigmas kõige variatiivsem käänne – sellel on kolm eri kuju: (a) *kum~ast* (17 korda), (b) *kumbast* (kaheksa korda) ning (c) *kummast* (neli korda). Nt

(a) Waitd se~ peele olle mina suhr , et se On~is+ +teckia , **kum~ast** se Engel on nentele Kariatzele kulutanut , {kaas} minu perralt on , minulle su~ndilnut ninck kaas antuth etc . (Mü tekst 2, lk 8)

(b) Se+ +sinane Lauo A . R . R . on v~x Oppetus , kumb meit Iumala Sana sis=ze iohatab , ninck mainitab meit , et mey~e suhre hy~m~o ninck armu kaas , Ium~ala Sana piddame kwlma ninck oppema , Se+ +p/-rast et Iumala Sana v~x+ +peines se kaunis Lust+ +Ay~d ninck Parady~s on , **kumbast** meil se+ +sinatze ello siddes keick su~ddame ro~y~m ninck Lust piddab ollema , ninck meddy~: wilia piddame kandma . (Mü tekst 36, lk 1)

(c) Waitd nu~it ewat olle meddy~: es=zimes=ze wanamlbadt sen+ +sama auwo sisse mitte iehnuth , erranis sel+ +samal Peiwal , lebb~: sen Mao kawwalus=ze sest Kochnretti kaddest ninck wihast erra+ +pettelututh , Iumalast erra+ +tagkanuth , sen Kochnretti walla=e vscknut , ninck ninda Iumala Kescku v~lle+ +astnut , ninck sest Puhst so~hnuth , **kummast** Iumal na=emat olli erra+ +keelnuth , Sen+ +sama vngelhorsame lebb~: , omat Adam ninck Eua hend isse , ninck keick sen Inimesse Suggu , sen Igelwesse hedda ninck huckudus=ze sisse wihnut . (Mü tekst 5, lk 4–5)

Relatiivlause sidendi *kumb* puhul on sarnaselt eespool käsitletud käänetega variatiivne ka Mülleri jutlustest registreeritud allatiiv, millel on kaks ortograafilist kuju: (a) *kumballe* ja (b) *kum~alle*. Nt

(a) Se+ +sama O~:nne echk O~:n~is+ +teckia on meddy~: Iss : I=-h=-u=s C=-h=-ru=s , ta=ema piddab neile Pagkanalle ta=edta sama , kz ninda , eth nedt Pagkanat sest+ +samast Iumala Armust piddawat os=za sama io ny~: ha=esty~: , kuy~: needt , **kumballe** Iumall se toy~:wututh Nay~:se Sema=e toiwutanuth olly~: , eth keick , ke se toiwututh Messiam C=-h=-rm I=-h=-m Iumala Poy~:a v~:che kindla vssu kz wasta wotsith , ned+ +samat , piddit ta=ema Armust ossa sama . (Mü tekst 17, lk 3)

(b) Ro~y~:mustawat hend needt Karliatze v~lle sen+ +sinatze Lapsukes=ze , **kum~alle** neist Engelist v~x se+ +sarn suhr ro~y~:m olli kulututh : Minck+ +p/-rast eb peax sy~:s=z mey~:e hend nente Kariatzedede kaas mitte roy~:mustalma , Sem+ +p/-rast eth se+ +sarn suhr ro~y~:mu eb mitte v~:x+ +peines neile Kariatzele , erranis keickelle rachwalle , kudt kaas meile piddi tullema ? (Mü tekst 6, lk 12)

Kumbagi pronoomenikuju on Müller kasutanud kahel korral.

Relatiivlause sidendi *kumb* allatiivi puhul paistab silma, et Müller on kasutanud ainult arhailist käändelõppu *-lle* (vt näiteid eespool). Näiteks pronoomeni *kes* allatiivivormi puhul kasutab Müller nii arhailist lõppu *-lle* (*kelle*) kui ka tänapäevast *-le* (*kennele*).

Adessiivivormis relatiivlause sidend *kumb* on Mülleri paradigmas kõige haruldasem, seda esineb vaid ühel korral ortograafilisel kujul *kumbal*. Nt

Erra+ +su~:stket Ebre : 10 tey~:e Lotus mitte erra , **kumbal** v~x suhr Palck saab antuth , Waitd kannatus on tey~:l tarwis , et tey~:e Iumala tachtmes=ze p/-rast teete , ninck sen toy~:wutus=ze sate . (Mü tekst 3, lk 10)

Sarnaselt Rossihniusega on ka Müller proomeni *kumb* puhul kasutanud mitmust. Mülleri paradigmas esineb mitmuse genitiiv, millel on üks ortograafiline kuju *kumbade* ning mida esineb kokku kolmel korral. Nt

Nu\it piddab meidt A . R . es=zimelt mainitzema echk sundlma , keicke nente Patriarchide ninck Prophetide Laulut , **kumbade** Psalmit ninck Laulut weel ta=en\~akit+ +peiwa Iumala Kiria siddes sawat leuduth , nente+ +samade Ialla+ +sam\~ode sisse piddame meyl\~e kaas astma ninck perra keuma . (Mü tekst 12, lk 3)

Rossihniusega võrreldes on Mülleri jutlustes mitmuse kasutamine siiski üsna haruldane nähtus, sest nagu eespool selgus, oli Rossihniuse kirikukäsiraamatust registreeritud tervelt viis mitmuse vormistikku kuuluvat käänat.

Stahli "Käsi- ja koduraamatus" esineb relatiivlause sidendit *kumb* sagedamini kui Mülleri jutlustes, ent harvemini kui Rossihniuse kirikukäsiraamatus. Stahli teosest on registreeritud pronoomeni *kumb* paradigmas kaheksa käänat. Erinevalt Mülleriist ei ole Stahl kasutanud ainsuse allatiivi ning Mülleri paradigmas puudub mitmuse nominatiiv ja partitiiv, mis Stahlil on olemas. Sarnaselt Mülleri ja Rossihniusega on ka Stahl kõige sagedamini kasutanud nominatiivi, mis on paradigmas kõige variatiivsem vorm – sellel on neli ortograafilist kuju: (a) *kumb* (208 korda); (b) *ku~b* (kuus korda); (c) *kümb* (kolm korda) ning (d) *kumbs* (üks kord). Nt

(a) Ninck iggapeiw jelle üllestousma üx uhs Innimenne / **kumb** öigkusse ninck põhastusse sees Jummal ehs iggawest ellakut

<s> Vnd wiederumb täglich herausz kommen / vnd aufferstehen ein newer Mensch / der in Gerechtigkeit vnd Reinigkeit für GOtt ewiglich lebe <s> (St HH-I, lk 42)

(b) Sesinnane karrickas on se vhs Testament münno werre sees / **ku~b** teije ninck paljode ehs errawallataxe pattude andix andmissex

<s> Dieser Kelch ist das neue Testament in meinem Blut / das für euch / vnd für viele vergossen wird / zur Vergebung der Sünden <s> (St HH-IV, lk 59)

(c) Meije Issand Jesus Christus / sel öhsel kus temma errapetteti / wottis se leiba / tennas ninck murdis / ninck andis ommal sullasil ninck pajatis: wotket ninck söhket / se on münno iho / **kümb** teije eddes andtaxe

<s> Vnser Herre Jesus Christus / in der nacht da er ver?athe ward / nam dz brodt / däckete vn~brachs / vn~ gabs seinen Jüngern vnde sprach: nemet hin vnde esset / das ist mein Leib / der für euch wird gege <s> (St HH-II, lk 216)

(d) Ninck errapididaket hend mitte sesinnase ilma sarnasex / erranis uhendaket hend lebbi se uhendamisse ommast meelest / eth teije woite kiusama / **kumbs** on se heh / se meelelinne / ninck töitelick tachtminne Jummalast.

<s> Vnd stellet euch nicht dieser Welt gleich / sondern verendert euch durch vernewerung ewers sinnes / Auff das ihr prüfen müget / welches da sey der gute / der wolgefellige / vnd der vollkommene Gotes wille <s> (St HH-III, lk 22)

Tähelepanu väärib pronoomenivormi *kumbs* s-aines. Ühe oletuse kohaselt võiks seda pidada pronoomenite *kes* ja *mis* lõpu-s-i sarnaseks. Sellisel juhul võiks Paul Alvre

järgi *s*-elementi pidada liitepartikliks nagu soome pronomeneis *mikä-s* ' mis siis' *haka-s* ' kes siis' . Partikkel võib olla kujunenud sõnadest, *se(e)* ja *es*. Alvre sõnul tundub eesti keele *mis-* ja *kes-*pronomeni puhul kõige usutavamana arengukäik *se(e) > -s* (nt *mi-see > mi-s*). (Alvre 1985: 28) Võimalik, et niisugune asesõnast *see* kujunenud partikkel ongi liitunud eesti vanemas kirjakeeles pronoomenile *kumb*.

Võib oletada ka seda, et Stahl on pronomeni vormi *kumbs* kirjutanud asesõnade *kes* ja *mis* eeskujul, mille vormistikes ta kasutab ka tänapäevaseid *s*-iga lõppevaid vorme.

Stahli "Käsi- ja koduraamatust" registreeritud relatiivlause sidendi *kumb* genitiiv on samuti variatiivne ning sellel on kaks ortograafilist kuju: (a) *kumba*, mis on sarnane Mülleri poolt kasutatava samakujulise genitiivvariandiga, kuid on viimasest sagedasem. Kui Mülleri paradigmas esines sama genitiivikuju relatiivlause sidendina 102-l, siis Stahlil 174 korral. Rossihniuse tekstis esines sellist genitiivi üldse kõige harvem – 80 korda. Stahli kasutatav teine genitiivivariant *ku~ba* (b) esineb harvem (3 korral). Nt

(a) Meije ehs seisap se öigke mees / **kumba** Jum~al issi on errawallitzenut. – Es streit für vns der rechte Mann / den GOtt hat selbst erkoren (St HH-II, lk 137, 27)

(b) ... tem~a teep neile se patto / **ku~ba** sisse temma nem~at lückama tahap / ni armax / ni magkusax / ni kaunix / eth nemmat temma wasto suhre meeheh kandwat – ...er machet ihnen die Sünde / darein er sie führen wil / so lieb / so süsz / so fein / dz(#?) sie grosz gefallen daran tragen (St HH-IV, lk 194)

Viimast vormi ei leidu nt Mülleri jutlustes, küll aga Rossihniuse tekstis, kus sellel on ainult veidi erinev ortograafiline kuju: *kuba*.

Mõlemad Stahli "Käsi- ja koduraamatust" registreeritud genitiivivormid võivad esineda konstruktsioonis mõningate kaassõnadega. *kumba* esineb koos tagasõnadega *kahs* (näide 1), *lebbi* ' läbi' (näide 2), *pehl(e)* ' peal(e)' (näide 3 ja 4), *sisse* (näide 5) ning eessõnaga *ilma* (näide 6). *ku~ba* võib esineda koos tagasõnaga *sisse* (näide 7). Nt

1) Minna pallun sünd allandusse kahs / sinna tahaxit münnul münno pattut andix anda / **kumba kahs** se sinnase ello siddes / minna sünd weehastanut ollen.

<s> Ich bit dich demütiglich / wöllst mir mein Sünd vergeben / wo mit in diesem Leben / ich hab(#) erzürnet dich <s> (St HH-II, lk 177)

2) Lebbi se süddamelicko armo meddi Jummalast / **kumba lebbi** meid on koddõ otznut se üllestousminne taiwast.

<s> Durch die hertzliche Barmhertzigkeit vnsers Gottes / durch welche vns besucht hat der Auffgang ausz der Höhe <s> (St HH-III, lk 182)

3) Kuhendel tundil sai tem~a allasti / risti pehle pohdtut / **kumba pehl** temma omma werri errawallas / pallus suhre heggamisse kahs.

<s> Vmbs sechs ward er nackt vnd blosz an das Creutz geschlagen / an dem er sein Blut vergosz / betet mit wehklagen <s> (St HH-II, lk 30)

- 4) Lasse münd warra kuhlma sünno armo / sest minna lotan sünno pehl / anna münnul teha se tee / **kumba pehle** minna keima pean / sest minna igkatzen sünno jerrel.
 <s> Lasz mich frühe hören deine Gnade / denn ich hoffe auff dich / Thue mir kundit den Weg / darauff ich gehen sol / denn mich verlanget nach dir <s> (St HH-IV, lk 49)
- 5) Ilma Jummala trosti / ke meid errapehstnut on / septsammast suhrest kahjust / **kumba sisse** se maddo Evam sundis / Jummala weeha hennesse pehle sahtada.
 <s> Ohn Gottes Trost / der vns erlöst / hat von dem grossen Schaden / darein die Schlang Evam bezwang / Gottes Zorn auff sich zu laden <s> (St HH-II, lk 76)
- 6) Sünno magkus sanna On meije kaitzija / **Ilma kumba** sünd kekit tunnex.
 <s> Das süsse Wort Ist unser Hort / Ohn dem dich keiner kente <s> (St HH-II, lk 235)
- 7) ...tem~a teep neile se patto / **ku~ba sisse** temma nem~at lückama tahap / ni armax / ni magkusax / ni kaunix / eth nemmat temma wasto suhree meeleeheh kandwat
 <s> ...er machet ihnen die Sünde / darein er sie führen wil / so lieb / so süsz / so fein / dz(?) sie grosz gefallen daran tragen <s> (St HH-IV, lk 194)

Stahli relatiivlause sidendi *kumb* paradigmas esinev partitiiv on sarnaselt eelmiste käänetega samuti variatiivne. Partitiivil on siinses paradigmas kolm ortograafilist kuju: (a) *kumba* (45 korda) on samakujuline ka Mülleri jutlustes ja Rossihniuse kirikukäsiraamatus esineva partitiivivormiga; (b) *kumbat* (3 korda) langeb kokku Rossihniuse tekstis leiduva mitmuse nominatiiviga; (c) *ku~bat* (kaks korda) on haruldane ja esineb vaid Stahli tekstis. Nt

- (a) Ninda kaks nüdt tulle meije abbix / ke meije hendes kartame / eth meije lebbi möchka echk tulle / tenna echk hohme sahme huckatut / se hedda / **kumba** meije nehnut olleme / meehede / naisede / ninck lapsede jures / erra lasse jelle meije pehle tulla.
 <s> Also auch jetzt komb(#) vns zu stewr / die wir sitzen in sorgen / das wir werden vom Schwerdt vnd Fewr / vmbbracht heut oder morgen / den Jammer so wir haben gesehen / an Mann vnd Weib / vnd Kindern klein / lasz ja nicht wider kommen <s> (St HH-II, lk 117)
- (b) Temma sah p nemmat lückama se hauwa sisse / **kumbat** nemmat münnul kaiwawat
 <s> Er wird sie stürzten in die Grube / die sie mir betreiten <s> (St HH-IV, lk 214)
- (c) Kus agkas hend nöitis Jummala meije önnistegkija arm ninck heldus / mitte nende öigkusse tegkude perrast / **ku~bat** meije tehnut ollime / erranis om~a armo perrast / tegkis temma meid önsax / lebbi se pessemisse sest uhest sündimissest...
 <s> Da aber schein die Freundlichkeit vnd Leutseligkeit Gottes vnsers Heylandes / Nicht vmb der werck willen der Gerechtigkeit / die wir gethan hatten / Sondern nach seiner Barmhertzigkeit / machet er vns selig / Durch das Bad der Wiedergeburt...<s> (St HH-III, lk 12)

Kui Rossihniuse pronoomeni *kumb* vormistikus on kokku seitse kohakäänet ja Mülleriil kolm, siis Stahl on oma "Käsi- ja koduraamatus" kasutanud vaid kahte kohakäänet – elatiivi ja adessiivi. Kumbki kääne ei ole Stahli paradigmas variatiivne. Elatiiv esineb ortograafilisel kujul *kumbast* ning seda on registreeritud 20 korral. Nt

- Perrast on temma nechtut ennamb kudt wihs sadda wendast öhel kordal / **kumbast** weel paljo ellawat / monnigkat agkas ommat erraunnisenut
 <s> Darnach ist er gesehen worden von mehr denn fünff hundert Brüdern auff einmahl / der noch viel leben / etliche aber sind entschlaffen <s> (St HH-III, lk 114)

Samakujulist elatiivi on oma tekstides kasutanud ka mõlemad ülejäänud autorid.

Stahli paradigmast registreeritud adessiiv esineb kujul *kumbal* ning seda leidub kümnel korral. Nt

Agkas se pehw sest Issandast sahp tullemä kuds üx warras öhsel / **kumbal** needt taiwat suhrel pouckmisse kahs sahwat hucka minna.

<s> Es wird aber des HERRN tag kommen / als ein Dieb in der Nacht / In welchem die Him~el zergehen werden mit grossen krachen <s> (St HH-III, lk 148)

Mitmuse vormidest on Stahli "Käsi- ja koduraamatus" üsna sagedaseks nominatiiv, mida on relatiivlause sidendina kasutatud kokku 141 korral. Mitmuse nominatiiv on Stahli paradigmas variatiivne ning sellel on kaks ortograafilist kuju: (a) *kumbat* (140 korda) ning (b) *ku~bat* (üks kord). Nt

(a) **Kumbat** temma agkas sehndut on / needt on temma kahs kutznut / **kumbat** temma agkas kutznut on / needt on tem~a kahs öigkex tehnut / **kumbat** temma agkas öigkex tehnut on / needt on temma kahs auwsax tehnut

<s> Welche er aber verordnet hat / diehat(#) er auch beruffe. Welche er aber beruffen hat / die hat er auch gerechte gemacht. Welche er aber hat gerecht gemacht / die hat er auch herrlich gemacht <s> (St HH-III, lk 188)

(b) Hoidket hend / nende falschide Prophetide ehs / **ku~bat** lamba ridede sees teije jure tullemat / seespitte agkas om~at nem~at kiskijat huntit / nende sugkust peate teije nemmat tundma. (St HH-III, lk 107)

Stahli puhul esineb paradigmasisene vormihomonüümia: pronoomenivormid *kumbat* ja *ku~bat* võivad esineda samakujulistena, aga eri funktsioonis. Nimelt võib esimene neist (*kumbat*) lisaks mitmuse nominatiivile markeerida ka mitmuse ja ainsuse partitiivi ning teine (*ku~bat*) võib esineda ainsuse partitiivis (vt näidet eespool).

Üldistus

Eesti vanemas kirjakeeles esineva relatiivlause sidendi *kumb* morfoloogia kohta võib kokkuvõtteks öelda, et sarnaselt pronoomenitega *kes* ja *mis* (vt Kõpp 2001) on eelistatud kasutada nominatiivi. Seda on kõige sagedamini kasutanud kõik kolm vaatluse all olevat autorit. Kõige sagedasem on nominatiivi ortograafiline kuju *kumb*, ülejäänud vormid on haruldasemad.

Kõige rikkalikum vormistik on registreeritud Rossihniuse kirikukäsiraamatust, kus on kokku kasutatud kaheksat käänet, osa neist esineb ka mitmuses, nii et erinevaid käändevorme on kokku 13. Rossihnius on ülejäänud autoritest sagedamini kasutanud

kohakäändeid – neid on ainsuse vormistikus viis (inessiiv, elatiiv, allatiiv, adessiiv, ablatiiv) ja mitmuse paradigmas kaks (allatiiv ja adessiiv). Ei Müller ega Stahl ole mitmuse vormistikus kohakäändeid kasutanud. Üleüldse on eesti vanema kirjakeele interrogatiiv-relatiivpronoomenite puhul mitmuse kasutamine haruldane, vaid Stahl on ühel korral kasutanud mitmuse genitiivi vormi *kennede*.

Märgatavalt vähem käändevorme leidub Mülleri jutlustest registreeritud paradigmas, kus on seitse käänat, nende hulgas kolm kohakäänat – elatiiv, allatiiv ja adessiiv. Müller on relatiivlause sidendi *kumb* puhul kasutanud ka mitmuse genitiivi, mida esineb siiski harva.

Stahli tekstist registreeritud relatiivlause sidendi *kumb* vormistikus on samuti seitse käänat. Erinevalt Mülleri ja Rossihniusest on Stahl kasutanud ainult kahte kohakäänat – elatiivi ja adessiivi. Stahli mitmuse vormistikus on kolm käänat – nominatiiv, genitiiv ja partitiiv. Nominatiivi sagedasem variant ja partitiivivorm langevad ortograafiliselt kokku, s.o *kumbat*.

Kõigi vaadeldavate autorite tekstidest ilmnevat relatiivlause sidendi *kumb* paradigmat iseloomustavad variatiivsed käändevormid. Kõige variatiivsem on Mülleri vormistik, kus kõigil käänatel peale adessiivi ja mitmuse genitiivi on mitu ortograafilist kuju. Kõige rohkem variante on Mülleri paradigmas elatiivil, mis esineb neljal erineval ortograafilisel kujul (*kum~ast*, *kumbast*, *kummast*, *ku~mast*). Stahli paradigmas on just elatiivil ainult üks variant ning sarnaselt Mülleri esineb ka adessiiv vaid ühel ortograafilisel kujul (*kumbal*). Stahli paradigmas on kõige rohkem erinevaid variante nominatiivil (*kumb*, *kümb*, *ku~b*, *kumbs*). Rossihniuse paradigmas on variatiivsed ainult ainsuse nominatiiv, genitiiv ja allatiiv. Genitiivil on kõige rohkem ortograafilisi kujusid (*kumba*, *kuba*, *kumma*). Tavaliselt on igal variatiivsel käändel üks sagedasem ortograafiline kuju ning üks kuni paar haruldasemat. Käänete variatiivsus on tingitud eesti vanemale kirjakeelele omasest kirjaviisi ebaühtlusest. Huvitav on märkida, et nii Stahli kui ka Rossihniuse tekstis on ülekaalus sulghääliku ja nasaali ühendit sisaldavad vormid (nt *kumbat*, *kumbast*), seevastu Mülleri jutlustes on mitmetel käändevormidel ka ainult nasaaliühendiga ortograafilisi kujusid (nt *kummat*, *kum~ast*).

Genitiivivormile *kumba* on kõikides vaadeldavates tekstides iseloomulik esinemine konstruktsioonides koos kaassõnadega *kahs* (arhailine komitatiivi funktsioonis kaassõna),

lebbi ' läbi' *sisse*. Ainult Mülleri tekstis esineb genitiivne relatiivlause sidend *kumb* kaassõnadega *siddes* ' juures' *jälle* ' üle' . Ainult Stahli tekstis esineb genitiivne *kumb* tagasõnaga *pehl(e)* ' peal(e)' ning eessõnaga *ina*.

Mitmed pronoomeni *kumb* vormid on tekstides homonüümsed. Näiteks pronoomenivormi *kumba* on kõik kolm autorit kasutanud nii genitiivi kui ka partitiivina. Stahli "Käsi- ja koduraamatus" on pronoomenivorm *kumbat* kasutusel enamasti mitmuse nominatiivina, kuid mõnel juhul ka ainsuse partitiivina. Samamoodi võib pronoomenivorm *ku~bat* täita nii ainsuse partitiivi kui ka mitmuse nominatiivi funktsiooni. Rossihniuse kirikukäsiraamatus võib *kumbat* esineda mitmuse nominatiivi ja partitiivina.

Ka vormikasutuses on tekstidel sarnasusi. Näiteks nominatiivivormi *kumb* kasutatakse nii Rossihniuse kirikukäsiraamatus, Mülleri jutlustes kui ka Stahli "Käsi- ja koduraamatus". Pronoomenivormi *kumba* kasutavad kõik autorid genitiivi ja ka partitiivi väljendavaina, *kumbast* on kõigis tekstides elatiivi ning *kumbal* adessiivi funktsioonis.

6.2. Sidendit *kumb* sisaldavate relatiivlauseste süntaktiline ülesehitus eesti vanemas kirjakeeles

Kuigi pronoomen *kumb* võib vana kirjakeele relatiivlausestes esineda nii tähenduses ' mis' kui ka ' kes' , on kaks vaadeldavat autorit seda kasutanud eelkõige pronoomeni *mis* funktsioonis. Mülleri jutlustes nt on 354 korrast 220-l (63%) relatiivpronoomenit *kumb* kasutatud tähenduses ' mis' , 134 korral (37%) tähenduses ' kes' (ülevaate pronoomeniga *kumb* vormistatud vana kirjakeele relatiivlauseste süntaktilisest ülesehitusest saab lisas 6 esitatud tabelist).

Mülleri paradigmas esinevad mõningad relatiivlause sidendi *kumb* käändevormid ainult pronoomeni *kes* funktsioonis. Sellised on genitiivivorm *kum~a* (näide 1), allatiivivormid *kum~alle* (näide 2) ja *kumballe* ning adessiiv *kumbal* (näide 3). Ainult pronoomeni *mis* funktsioonis esineb partitiivivorm *kum~at* ning elatiivivorm *ku~mast*. Nt

1) Se on nu\it kaas Lo\hitelt v\:tteldut , sest **Is=zanda Chr\~xse** Personist , **kum\~a** Oppetus=zest tey\ve A . R . meddi Po\ha Catechis : Oppetus=ze siddes rickamasti ollete kullnut , ninck eddes+ +peiti (: annab Iumal terwedt :) parrembasti peate kulma . (Mü tekst 5, lk 12–13)

2) Ro\y\:\mustawat hend **needt Karliatzet** v\:\le sen+ +sinatze Lapsukes=ze , **kum\~alle** neist Engelist v\:\x se+ +sarn suhr ro\y\:\m olli kulututh : Minck+ +p/-rast eb peax sy\:\s=z mey\:\e hend nente Kariatzede kaas mitte roy\:\mustalma , Sem+ +p/-rast eth se+ +sarn suhr ro\y\:\mu eb mitte v\:\x+ +peines neile Kariatzelle , erranis keickelle rachwalle , kudt kaas meile piddi tullemma ? (Mü tekst 6, lk 12)

3) Erra+ +su\:\stket Ebre : 10 **tey\:\e** Lotus mitte erra , **kumbal** v\:\x suhr Palck saab antuth , Waitd kannatus on tey\:\l tarwis , et tey\:\e Iumala tachtmes=ze p/-rast teete , ninck sen toy\:\wutus=ze sate . (Mü tekst 3, lk 10)

Stahli "Käsi- ja koduraamatus" esineb *kumb* relatiivlause sidendina kokku 651 korral, neist 440 korral (68%) tähenduses ' mis' (näide 1), 211 korral (32%) tähenduses ' kes' (näide 2). Peaaegu kõik käändevormid võivad tähendada nii ' mis' kui ka ' kes' , tavaliselt on ülekaalus pronoomeni *mis* tähenduses relatiivlause sidend *kumb*. Nt

1) Sesinnane karrickas on se vhs Testament **münno werre** sees / **ku~b** teije ninck paljode ehs errawallataxe pattude andix andmissex

<s> Dieser Kelch ist das neue Testament in meinem Blut / das für euch / vnd für viele vergossen wird / zur Vergebung der Sünden <s> (St HH-IV, lk 59, 3)

2) Sest Christus on **se Jummala lambas** / **kumb** se Ilma Pattut kan~ap / temma on se Leppitus meite Pattude ehs

<s> Denn Christus ist das Lamb GOTTes / welchs der Welt Sünde tregt / er ist die Versünung für vnsere Sünde <s> (St HH-I, lk 72)

Mitmuse nominatiivi puhul on Stahli tekstis ülekaalus pronoomeni *kes* tähenduses relatiivlause sidend *kumb*.

Sarnaselt Mülleri jutlustega esineb ka Stahli "Käsi- ja koduraamatus" mõningaid relatiivlause sidendi *kumb* käändevorme, mis tähendavad kas ainult ' mis' või ainult ' kes' . Ainult pronoomeni *mis* funktsioonis esinevad nominatiivivorm *ku~b*, genitiivivorm *ku~ba* ning adessiiv *kumbal*. Ainult pronoomeni *kes* funktsioonis esineb mitmuse nominatiivi vorm *ku~bat*. Nt

Hoidket hend / **nende falschide Prophetide** ehs / **ku~bat** lamba ridede sees teije jure tullemat / seespitte agkas om~at nem~at kiskikijat huntit / nende sugkust peate teije nemmat tundma. (St HH-III, lk 107)

Rossihnius erineb ülejäänud kahest vaadeldavast autorist selle poolest, et tema kirikukäsiraamatus on pronoomenit *kumb* kasutatud rohkem tähenduses ' kes' , mitte ' mis' . Kokku esineb seda pronoomenit tema tekstis relatiivlause sidendina 592 korral, neist 363 (61%) tähenduses ' kes' ja 229 (38%) tähenduses ' mis' .

Sarnaselt Mülleri ja Stahliga on ka Rossihnius mõningaid käändevorme kasutanud ainult kas ühes või teises tähenduses. Nii näiteks märgib ta genitiivvormidega *kuba* ja

kumma, inessiivivormiga *kumbas*, elatiiviga *kummast* ning ablatiiviga *kumbalt* ainult tähendust ' mis' . Nt

- 1) O Kike+ +weggiwene , Iggawene Taiwane Issa , Meijet tename sin\~o so\ame pohjast , et sinna hennesselle sest Inimesse Suggust **u\tte kercko** Hagget , **kumbas** sinna tahat ajalikult ninck iggawelt kittetut sahda , Meije palleme sinno , sinna tachtsit se+ +samma sinnu po\ha Waimo kahn wallitzeda , kui sinna kahn towutanut ollet , ammo tuckmenni sest ilmast temma mannu ja\hda , ninck kihke wa\ghe eest sest Kurrattist ninck kurjast ilmast hoida , lebbi IESum Christum sinnu aino Poja , meije Issanda , Amen . (Ros lk 61–62)
- 2) Kui nu\d olli kesck+ +paiwa ajal neinde kurria+ +teggiate jallat murtut saj Iesus **omma ku\lge** sisse u\tte odda kahn pistetut **kummast** werri ninck wessi johs se kirri teutada kui Iohannes tunnistap sedda U\tzines meiie perrast . (Ros lk 239)

Mitmuslikud pronoomenivormid *kumbat* (pl. partitiiv), *kumbadelle* (pl. allatiiv) ja *kumbadel* (pl. adessiiv) on Rossihniuse kirikukäsiraamatutes ainult *kes*-i tähenduses. Nt

Need wainlasset sest ristist Christi , **kumbade** tucka om se hucka minnemine , kumbadel se ko\tt neine Iummal om , ninck neine auw hebbedusse sisse sahb , neine , kumbat ilmalikust mo\ttest ommat . (Ros lk 147)

Eelnevas selgus, et relatiivlause sidend *kumb* võib eesti vanemas kirjakeeles esineda nii pronoomeni *mis* kui ka *kes* funktsioonis. Seega võib asesõna *kumb* vanas kirjakeeles olla viiteseoses nii eluta asja (näide 1) kui ka elusolendit (näide 2) märkiva nimisõna(fraasi)ga. Nt

- 1) On eike **se+ +sama Laul** , **kumb** mey\ :e sen\ +sinatze {Ioulo} ro\hmsa Ioulo Po\ha siddes laulame . (Mü tekst 2, lk 2)
- 2) Ke eb tahax kaas sedda mitte vsckuda , et kaas **neet Po\had Englit** , **kumballe** se Taiwas Christus=ze Su\ndimes=ze Ay\al @suhrest ro\hmust& kitsax say\ : , et na=emat Tay\wast maha tullewat se\~ Weddichse Talli sis=ze , se@dda& vws Su\ndinuth Lapsukest wallatama , kumba v\lle na=emat kaas laul{a}@l&wat , Gloria in excelsis Deo . (Mü tekst 2, lk 2)

Sarnaselt pronoomenitega *kes* ja *mis* võib relatiivlause sidendina funktsioneeriv pronoomen *kumb* vanas kirjakeeles viidata nii pealauses olevale nimisõnale üksi kui ka tervele nimisõnafrasile. Tavalisem on nimisõnafrasile viitav *kumb* (näide 1), substantiivile üksi (näide 2) viitab see pronoomen vanas kirjakeeles harvem. Nt

- 1) Ia v\ :x Su\ddameliko Palwe on **se eike wotte** , **kumba** kz mey\ :e Iumala Abby\ : Ka=ee woy\ :me v\ :lles=z+ +awada . (Mü tekst 28, lk 5)
- 2) Ninck se rawu **Iummalast** , **kumb** ko\rgemb om , kui kihck moistus , hoitkut teye so\amet ninck mehlet Christusse IEsusse sissen . (Ros lk 74)

Relatiivlause sidend *kumb* võib vanas kirjakeeles olla viiteseoses pealause elemendiga nii korrelaadi vahendusel kui ka ilma selleta, samuti võib relatiivlause sidend *kumb* viidata pealauses asuvale korrelaadile üksi. Kui pronoomen *kumb* on viiteseoses pealause nimisõnafaasiga, siis viidatav fraas sisaldab tavaliselt korrelaati. Nt

Temma sahp nemmat lückama **se hauwa** sisse / **kumbat** nemmat münnul kaiwawat
<s> Er wird sie stürzen in die Grube / die sie mir betreten <s> (St HH-IV, lk 214)

Vanas kirjakeeles võivad sidendit *kumb* sisaldavates relatiivlausestes korrelaatidena esineda demonstratiivpronoomenid *see*, *need*, *seesama*, *seesinane*, *needsinased*, indefiniitpronoomen *üks* ning determinatiivpronoomen *kõik*.

Vaadeldavate tekstide järgi otsustades kasutatakse pronoomenit *kumb* sisaldavates relatiivlausestes korrelaatidena kõige sagedamini demonstratiivpronoomenit *see* (*need*) (näide 1) ning indefiniitpronoomenit *üks* (näide 2). Nt

- 1) Ia v\ :x Su\ :ddameliko Palwe on **se eike wotte** , **kumba** kz mey\ :e Iumala Abby\ : Ka=ee woy\ :me v\ :lles=z+ +awada . (Mü tekst 28, lk 5)
- 2) Sest teije ep ollete mitte öhe orja waimo sahnut / eth teije hend kahs kartma peaxitte / erranis teije ollete **öhe lapse waimo** sahnut / **kumba** lebbi meije hüame / Abba armas Issa.
<s> Denn ihr habet nicht einen Knechtlichen Geist empfangen / das ihr euch abermal fürchten müstet / sondern ihr habt einen Kindlichen Geist empfangen / durch welchen wir ruffen / Abba / lieber Vater <s> (St HH-III, lk 107)

Ülejäänud korrelaadid on vaadeldavates tekstides haruldased.

Asesõnade *see*, *need* ja *üks* puhul on vanas kirjakeeles tegelikult küsitav, kas need üldse on lauses korrelaadi funktsioonis, sest toleaeagsed autorid on neid sõnu oma tekstides kasutanud ka artiklitena. Korrelaat on EKG järgi põimlauses asendusfunktsiooni täitev sõna või fraas, millega kõrvallause sidend või kõrvallause tervikuna on viiteseoses (nt *see laud*, *mis siin seisab*). Korrelaat koos kõrvallausega esineb pealauses mingi lauseliikmena. Seejuures on just korrelaadil lauseliikme vormilised tunnused, just tema kaudu realiseerub vormis kõrvallause alistumine pealausele või pealause mingile liikmele. Relatiivsetes kõrvallausestes on relatiivpronoomen (*kes*, *mis*) korrelaadi abil (või ka ilma selleta) viiteseoses põhisõnaga. (EKG II 1993: 281–282). Vana kirjakeele relatiivlausestes võib pronoomenite *see*, *need* ja *üks* funktsiooni tõlgendada mitmeti. Ühest küljest on autorid neid saksa keele eeskujul kindlasti tarvitanud artiklitena. Kuid asjaolu, et leidub ka selliseid relatiivseid kõrvallauseid, mis viitavad ilma "artiklita" põhisõnale,

näitab, et nii mõnigi kord võib asesõnu *see*, *need* ja *üks* pidada ka korrelaatideks, sest nagu öeldud, on relatiivne kõrvallause nende abil viiteseoses pealauses asuva põhisõnaga ning identifitseerib seda. Mõneti võib artikli funktsiooni pidada korrelaadiga sarnasekski: nii määratlevate artiklite *see* ja *need* kui ka korrelaadina funktsioneerivate samade pronoomenite ülesanne on määratleda ja identifitseerida, et tegemist on just ühe kindla eseme või nähtusega.

Mõningatel juhtudel võib sidendit *kumb* sisaldava relatiivlause pealauses nimisõna(fraas), millele sidend viitama peab, puududa. Sellised laused on vaadeldavate tekstide põhjal otsustades vanas kirjakeeles siiski üsna haruldased. Viidatavaks pealause elemendiks on sellistel juhtudel enamasti demonstratiivpronoomenid *see* ja *seesama*. Esimene esineb nimetatud lausete korrelaadina nii Mülleri kui ka Stahli tekstis, viimane ainult Mülleri tekstis.

Mõnikord võib korrelaat sidendit *kumb* sisaldava relatiivlause pealausest üldse ära jääda. Sellisel juhul (nagu ka sidendit *kes* sisaldavate relatiivlausete puhul) on korrelaat lausesse juurdemõeldav. Nt

- 1) Sest kui meye ussume , et Iesus erra+ +kohlnut om , ninck u\lles+ +tous=znut , nu\nda sahb kahn Iummal (**need**) , **kumbat** sa\hl erra+ +kohlnut ommat , lebbi IEsomme hennesse kahn wihma . (Ros lk 149)
- 2) Sest Korgkest taiwast tullen minna / minna tohn teil hehdt uhett sannat / neist uhett sannast tohn minna ni paljo (**seeda**) / **kumbast** minna laulda / ninck uttelda tahan.
<s> Vom Him~el hoch da kom ich her / ich bring euch gute newe Mähr / der guten Mähr bring ich so viel / davon ich singen vnd sagen wil <s> (St HH-II, lk 7)

Võrreldes sidendit *kes* sisaldavate relatiivlausetega, on nimetatud korrelaadita relatiivlauseid sidendi *kumb* puhul eesti vanemas kirjakeeles haruldasemad, neid leidub vaid Stahli "Käsi- ja koduraamatus" (19 korral) ning Rossihniuse kirikukäsiraamatutes (15 korral).

Sarnaselt pronoomenit *kes* sisaldavate relatiivlausetega võivad ka sidendiga *kumb* vormistatud relatiivlauseid eesti vanemas kirjakeeles paikneda viidatavast fraasist kaugemal, mitte vahetult selle järel. Selliseid lauseid esineb nii Mülleri jutlustes, Stahli "Käsi- ja koduraamatus" kui ka Rossihniuse kirikukäsiraamatutes. Nt

- Se lotusse** münnul kahs anna / **ku~b** ep lassep errakiskkuma / ninck kahs öhe põha risti armo / wasto se ke münnul kurja tehnut on.
<s> Die Hoffnung mir auch glebe / die nicht verderben läst: Darzu ein Christliche Liebe / zu dem der mich verletzt <s> (St HH-II, lk 174)

Sellised laused, kus viidatav pealause element asub viitavast relatiivlausest kaugemal, ei ole eesti vanemas kirjakeeles siiski eriti sagedased. Kõige haruldased on laused, kus põhisõna ja kõrvallause vahele jääb seitse (näide 1) või kuus sõna (näide 2). Mülleri jutlustes esineb selliseid viiel, Rossihniusel ühel korral. Nt

- 1) V\:\x Palwe sen eike Mes=ziame ninck Ihesus=ze Christus=ze pohle , kumb Iumala Tay\:\lwa sen Is=za sarnane on , eth ta=ema **sen Woimus** ta=ema ninck meddy\:\ Way\:\nlas=ze wasta woix piddada , **kumb** seel on , @v\:\le& se\~ Surma , Kurlrati ninck Porgku+ +hauwda , sel kombel , et se Igkewe Iumala wegki , mey\:\e siddes se no\:\ddra Liha kin\~itab : etc . (Mü tekst 1, lk 3)
- 2) /.. / ninck neet Karialtzet mennit suhre roy\:\mo kaas , Bethlehem\~i Linna pohle setta as=ziu walatama , mea neet Englit neile olli iu\:\ttelnut , tullewat ninck leutwat **se Lapsukes=ze** sen Talli ninck Seuma siddes lessiwa , **kumba** na=emat omax Issandax , Iumala ninck Loy\:\ax tunnistawat , ninck palluwat ta=edda . (Mü 1600, lk 6)

Üsna haruldased on ka laused, kus relatiivne kõrvallause asub põhisõnast viie (näide 1), nelja (näide 2) ja kolme sõna (näide 3) kaugusel. Mülleri jutlustes leidub selliseid lauseid 34 korral (9% kõigist pronoomeni *kumb* esinemisjuhtudest), Rossihniuse kirikukäsiraamatus 14 korral (2%) ja Stahli "Käsi- ja koduraamatus" 25 korral (4%). Nt

- 1) Kui sihs Iummal **se rohu** se welja pa\:\hl nu\:\nda a\:\hitab , **kumb** toch ta\:\hmbsa saisab , ninck hohmen se ahju sisse heitetut sahb , eis sihs temma sedda palju ennamb teile peas teggema ? (Ros lk 138–139)
- 2) Kus nühd Iummal **se rocho** welja pehl ninda ehhitap / **kumb** doch tenna seisap / ninck home maha nitetaxe / eps temma mitte sedda ennamb teile se peax tegkema ? (St HH-III, lk 125)
- 3) **Se Iummal** enge kikest armust , **kumb** teit kutznut om omma iggawetze auwustusse mannu , Christusse IEsusse sissen , se+ +samma sahb teit , kumbat teye u\:\tz wa\:\iti aicka kannatate , teutelikult walmistama , kinnitama , weggi andma , ninck pohjandama . (Ros lk 122)

Suhteliselt sagedased on kõigis kolmes tekstis sellised relatiivlused, kus põhisõna ja kõrvallause vahele jääb kaks (näide 1) või üks sõna (näide 2). Mülleri tekstis moodustavad sellised laused vastavalt 10% ja 17% pronoomeni *kumb* kõigist kasutusjuhtudest, Rossihniusel 6% ja 23% ning Stahlil 6% ja 30%. Nt

- 1) Kuhendel tundil sai tem\~a allasti / **risti** pehle pohdtut / **kumba** pehl temma omma werri erra+wallas / pallus suhre heggamise kahs / needt wallatajat nahrsit tedda / kahs needt / kumbat temma jures pohsit / senni kudt se pehwlick om\~a walgkuse erra+keelis neile asjalle . (St HH-II, lk 30)
- 2) Ioh 17 . Po\:\ha Issa , pea sina na=emat **sinu Ny\:\me** siddes , **kumb** sina minulle andlnuth ollet , eth na=emat v\:\chendus=ze siddes omat , ninda kuy\:\ mey\:\e . (Mü tekst 20, lk 4)

Ülekaalus on siiski tänapäeva keelega sarnased põimlused, kus sidendit *kumb* sisaldav relatiivlause paikneb vahetult viidatava fraasi järel. Nt

- On eike **se+ +sama Laul** , **kumb** mey\:\e senl+ +sinatze {Ioulo} ro\:\hmsa Ioulo Po\:\ha siddes laulame . (Mü tekst 2, lk 2)

Mõnikord võib pronoomenit *kumb* sisaldav relatiivlause viidata eelmises lauses asuvale nimisõna(fraasi)le. Sellised laused on vaadeldavate tekstide põhjal otsustades eesti vanemas kirjakeeles (nagu ka tänapäeva keeles) haruldased ning mõningaid neist leidub vaid Stahlil "Käsi- ja koduraamatus". Nt

Minna tennan sünd lebbi sünnõ poja / O Jum~al sünnõ hehtgekemisse eddes / eth sinna münd tenna / **sel sinnasel öhsel** / ni armolickust hoidnut. **Ku~ba** öhse siddes minna ollin kangkest / pimmedusse kahs ümberandut / keickest münnust pattust sain waiwatut / kumbat minna omma ello sees tehnut ollen.

<s> Ich danck dir schon durch deinen Sohn / GOTT für deine Güte / dasz du mich heut **diese Nacht** / so gnädig hast behütet. In **welcher Nacht** ich lag so hart / mit Finsternüsz vmbfangen / von allen meinen Sünden geplaget ward / die ich mein Tag hab begangen <s> (St HH-II, lk 175)

Võrreldes eestikeelset lauset selle saksakeelse vastega, võib oletada, et tegemist on saksamõjulise lausekonstruktsiooniga, sest see on moodustatud sõna-sõnalt saksakeelse eeskujul.

Kui üldiselt esineb pronoomen *kumb* eesti vanemas kirjakeeles prosubstantiivsena, siis eeltoodud näites funktsioneerib see proadjektiivsena ning koos sellega korratakse nimisõna, millele sidend *kumb* viitab (*sel sinnasel öhsel* /.../. *Ku~ba öhse siddes*). Selline põhisõnana esineva substantiivi kordamine koos proadjektiivse relatiivpronoomeniga ei ole tänapäeva keeles kuigi levinud ning on haruldane ka vanas kirjakeeles.

Relatiivpronoomenite (ka asesõna *kumb*) saksakeelseteks vasteteks on Stahlil tekstis tavaliselt *der* või *die* (*mis* või *kes*), kuid eelkirjeldatud lausetes on kasutatud proadjektiivivi *welcher* (*welche*). See lubab oletada, et autor on eesmärgipäraselt kasutanud asesõna *kumb* mõnikord proadjektiivsena.

Sarnaseid relatiivlauseid, kus pronoomen *kumb* esineb proadjektiivina ning sellega koos korratakse laiendatavat substantiivi, leidub ka Mülleri jutlustes ja Rossihniuse kirikukäsiraamatus. Neis tekstides aga paiknevad viitaja ja viidatav ühes ja samas põimlauses. Nt

Se+ +sinan\~e lo\hikene Laull N . on se Iumala erra+ +wallitzetuth Mees , Mar : Luth : se Po\ha Risti Kircko ha=ex tehnut , ni\~ck laulnuth , Ninck on kz se+ +sinan\~e Laull , eth ta=ema Sanast ni\~ck Versist lo\hiken\~e on , v\ :x **eike Palwe Laull** , **Kumba Palwe Laulo** kz mey\ :e se suhre ninck hirmsa Way\ :nlas=ze , kuy\ : se Pawesti ni\~ck Tu\ :rcki wasta woime seista . (Mü tekst 20, lk 1)

Tavaliselt esineb sellistes lausetes pronoomen *kumb* omastavas käändes ortograafilisel kujul *kumba* tähenduses ' milline' . Üldiselt paikneb relatiivlause sellistes põimlausetes vahetult viidatava elemendi järel, kuid võib asuda ka sellest kaugemal.

Nagu öeldud, korratakse nimetatud põimlauset puhul kõrvallauses koos sidendiga *kumb* pealauset laiendatavat substantiivi(fraasi), nt *v\ :x eike Palwe Laull, Kumba Palwe Laulo*. Tõenäoliselt kasutab autor kordust rõhutamiseks, et tegemist on ühe kindla palvelauluga.

Lisaks nimisõna(fraasi)le võib sidendit *kumb* sisaldavate relatiivlausete hulgas leida ka selliseid, kus sidend on viiteseoses pealause kvantorifraasiga. Nt

Wata / sihs seisit nende jures **kax meehet** / walgkede ridede sees / **kumbat** ütlit: Teije meehet Galilea mahst / mis seisate teije sihn / ninck wallatate ülles taiwa pohle?
<s> Sihe / da stunden bey ihnen zween Männer in weissen Kleidern / welche auch sagten / Ihr Männer von Galilea / was stehet ihr / vnd sehet gen Him~el? <s> (St HH-III, lk 178)

Sellised laused on vanas kirjakeeles haruldased, neid esineb vaid Stahli "Käsi- ja koduraamatus".

Eelnevas selgus, et eesti vanemas kirjakeeles esinevad sidendit *kumb* sisaldavad relatiivlaused viitavad tavaliselt mingile pealause elemendile. Mülleri jutlustest aga on registreeritud erandlik relatiivlause, mis võib olla viiteseoses kogu pealausega. Nt

Iumala Poick on wo\ :irax sanut , se+ +sinatze Ilma siddes , *kuy\ : ta=ema Bethlehem Linnas ilmalle tulli* , **kum\~ast** se Prophet Micha kauwa enne olli kulutanut . Mich : 5 (Mü tekst 4, lk 10–11)

EKG järgi hõlmab sellistes lausetes sidend pealause sisu ja kannab selle kõrvallausesse. Sidendiks on nimetatud lausetes muuhulgas relatiivpronoomen *mis* mingis käändes või koos kaassõnaga. (EKG II 1993: 315) Nii on see samasuguse lause puhul ka eesti vanemas kirjakeeles. Eelnevalt esitatud Mülleri näites esineb pronoomen *kumb* tähenduses ' mis' ning tema funktsiooniks on kanda pealause sisu kõrvallausesse.

Teisest küljest võib seda relatiivlauset pidada ka pealause nimisõna(fraasi)le viitavaks, sõltuvalt lause tõlgendusest. Kui autor on mõelnud, et prohvet kuulutas Jumala poja Petlemmas ilmale tulekut, saab seda relatiivlauset pidada tervele pealausele viitavaks. Kui aga on mõeldud, et kuulutatakse Jumala pojast, siis viitab relatiivlause pealause substantiivifraasile. Nt

Iumala Poick on wo\ :irax sanut , se+ +sinatze Ilma siddes , *kuy\ : ta=ema Bethlehem Linnas ilmalle tulli* , **kum\~ast** se Prophet Micha kauwa enne olli kulutanut . Mich : 5 (Mü tekst 4, lk 10–11)

Arvestades konteksti, on usutatavam esimene variant, kus relatiivlause viitab pealausele tervikuna.

Eesti vanema kirjakeele relatiivlause sidendi *kumb* puhul on omapäraks asjaolu, et erinevalt pronoomenitest *kes* ja *mis* võib *kumb* seonduda arvukategooriaga. Kasutusel on mõningad mitmuslikud vormid ning mitmuslikule substantiivile võib viidata mitmuslik pronoomenivorm. Nt

Nu\it piddab meidt A . R . es=zimelt mainitzema echk sundlma , **keicke nente Patriarchide ninck Prophetide** Laulut , **kumbade** Psalmit ninck Laulut weel ta=en\~akit+ +peiwa Iumala Kiria siddes sawat leuduth , nente+ +samade Ialla+ +sam\~ode sisse piddame meyl\~e kaas astma ninck perra keuma . (Mü tekst 12, lk 3)

Kõige rohkem leidub mitmuslikke vorme Rossihniuse kirikukäsiraamatutes, kust registreeritud üsna rikkalikus mitmuse paradigmas on lisaks nominatiivile veel genitiiv, partitiiv, allatiiv ja adessiiv. Kohakäänded pole küll eriti sagedased – neid leidub igauhte ainult ühel korral. Relatiivlause sidendi *kumb* mitmusevorme on kasutanud ka Müller ja Stahl – esimene mitmuse genitiivi ja teine nii mitmuse genitiivi kui ka nominatiivi. Nimetatud mitmuslikud pronoomenivormid võivad viidata mitmuslikule demonstratiivpronoomenile, mitmuslikule nimisõna(fraasi)le ja kvantorifraasile. Mülleri tekstis on pronoomeni *kumb* mitmusevormiga viidatud ainult nimisõnafraasile, Stahli tekstis viidatakse mitmuse nominatiivi vormiga *kumbat* ja genitiiviga *kumbade* nii nimisõnafraasile, mitmuslikule pronoomenile kui ka kvantorifraasile. Rossihniuse kirikukäsiraamatus võivad mitmuslikud pronoomenivormid viidata näiteks nimisõna(fraasi)le, nominatiivivorm *kumbat* laiendab aga väga sageli demonstratiivpronoomenit *need*, samuti determinatiivpronoomenit *kõik*. Nt

Need Iummala Ricku Wo\~tmet ommat se weggi , kumba meije Issand IESus Christus mah pa\~hl se Evangeliumme sissen sa\~dnut om , Pattut andis Andma **neile** , **kumbat** hendas parrandawat , ninck neile Vmbuscklikulle Pattut kinnitama , kui need Christusse so\~nnat kuhlutawat . (Ros lk 22)

Eesti vanemas kirjakeeles esineb ka selliseid sidendit *kumb* sisaldavaid relatiivlauseid, kus mitmuslikule substantiivi(fraasi)le viitab ainsuslik pronoomenivorm. Nt

1) {Toesti} @Perrast& A . R . pidda{x}@b& meidt sundma , eth meyl\~e Iumalalle 2 . Vermanung der Schrift . meddy\~: Issandalle ta=ema auwux piddame laulma , **nedt kaunidt manitzus=zet** , **kumb** meidt mainitzewat , eth meyl\~e sen Issanda ro\~y\~:mu kaas piddame ky\~:thma , als Psal : 33 . Psal : 33 . (Mü tekst 12, lk 3)

Sellistes relatiivlausestes on ainsuslik *kumb* kõige sagedamini viiteseoses pealause mitmusliku nimisõnafraasiga. Veel võib sidend *kumb* viidata korreelaadina funktsioneerivale demonstratiivpronoomenile *need* või kvantorifraasile.

Pealause mitmuslikule elemendile võib Mülleri tekstis viidata nominatiivi-, genitiivi-, elatiivi- ja allatiivivormis pronoomen *kumb*. Allatiivset relatiivlause sidendina funktsioneerivat pronoomenivormi *kumballe* ongi Müller kasutanud ainult mitmusele viitavana. Stahli tekstis võib mitmuslikule elemendile viidata genitiivne ja elatiivne sidend *kumb*.

Üldistusi

Eesti vanema kirjakeele sidendit *kumb* sisaldavate relatiivlausete süntaktilist ülesehitust käsitlevas alapeatükis selgus, et *kumb* esineb eesti vanemas kirjakeeles tavaliselt asesõnade *kes* ja *mis* funktsioonis. Erinevalt tänapäeva keelest ei viita *kumb* vanas kirjakeeles harilikult ühele kahest võimalikust asjast ega esine proadjektiivselt, vaid funktsioneerib enamasti prosubstantiivsena ning viitab mingile pealause elemendile, mis ei pruugi olla üks kahest võimalikust.

Kõigis vaatluse all olevates tekstides, nii Mülleri jutlustes, Rossihniuse kirikukäsiraamatutes kui ka Stahli "Käsi- ja koduraamatus", kasutatakse relatiivlause sidendit *kumb* eelkõige tähenduses ' mis' . Mülleri ja Stahli tekstis esinevad mitmed käändevormid kas ainult pronoomeni *mis* või pronoomeni *kes* funktsioonis. Näiteks Mülleri tekstist registreeritud allatiivivorme *kum~alle* ja *kumballe* on autor kasutanud ainult asesõna *kes* funktsioonis. Stahli tekstis funktsioneerivad mõningad käändevormid ainult sarnaselt pronoomeniga *mis*, näiteks üks nominatiivi ortograafilistest kujudest – *ku~b* ning adessiiv *kumbal*. Rossihnius erineb ülejäänud kahest vaadeldavast autorist selle poolest, et tema kirikukäsiraamatutes on pronoomenit *kumb* kasutatud rohkem tähenduses ' kes' . Sarnaselt Mülleri ja Stahliga on ka Rossihnius mõningaid käändevorme kasutanud ainult kas ühes või teises tähenduses. Nii näiteks märgib ta genitiivivormidega *kuba* ja *kumma*, inessiivivormiga *kumbas*, elatiiviga *kummast* ning ablatiiviga *kumbalt* ainult tähendust ' mis' . Selline kasutus on ilmselt siiski juhuslikku laadi ja üsna haruldane. Tõenäoliselt on ka siin põhjuseks vana kirjakeele ortograafia järjekindlusetus ja võib-olla ka autorite vaheldustaotlus.

Sarnaselt pronoomenitega *kes* ja *mis* võib relatiivlause sidendina funktsioneeriv pronoomen *kumb* viidata nii pealauses olevale nimisõnale üksi kui ka tervele nimisõnafraasile. Tavalisem on nimisõnafraasile viitav *kumb*, substantiivile üksi viitab see pronoomen harvem. Substantiivile võib sidend *kumb* viidata nii korrelaadi vahendusel kui ilma, viidata võib ka ainult korrelaadile.

Korrelaatidena võivad vanas kirjakeeles sidendit *kumb* sisaldavates relatiivlausestes esineda demonstratiivpronoomenid *see*, *need*, *seesama*, *seesinane*, *needsinased*, indefiniitpronoomen *üks* ning determinatiivpronoomen *kõik*. Kõige sagedamini esinevad korrelaatidena demonstratiivpronoomenid *see* ja *need* ning indefiniitpronoomen *üks*. Ülejäänud korrelaate leidub sidendit *kumb* sisaldavates vana kirjakeele relatiivlausestes harvem.

Vanas kirjakeeles võib mõningatel juhtudel sidendit *kumb* sisaldava relatiivlause pealauses nimisõna(fraas), millele sidend viitama peab, hoopis puududa. Sellised laused on siiski üsna haruldased. Viidatavaks pealause elemendiks on siin enamasti demonstratiivpronoomenid *see* ja *seesama*.

Sarnaselt tänapäeva keelega võib ka vanemas kirjakeeles leiduvatest sidendit *kumb* sisaldavatest relatiivlausestest viidatav korrelaat üldse puududa. Kui pronoomeni *kes* puhul on sellised laused üsna tavalised, siis pronoomeni *kumb* korral on need haruldased. Selliseid lauseid esineb vaid Stahli "Käsi- ja koduraamatus" ning Rossihniuse kirikukäsiraamatutes.

Sarnaselt pronoomenit *kes* sisaldavate relatiivlausestega võivad ka sidendiga *kumb* vormistatud relatiivlauseid paikneda viidatavast fraasist kaugemal, mitte vahetult selle järel. Selliseid lauseid esineb Mülleri jutlustes ning Stahli "Käsi- ja koduraamatus". Niisugused laused on siiski vanas kirjakeeles suhteliselt haruldased, tavalisemad on tänapäeva keeles esinevate relatiivlausestega sarnased laused, kus kõrvallause asub vahetult pealause viidatava fraasi järel.

Stahli "Käsi- ja koduraamatust" on registreeritud mõningad laused, kus relatiivlause sidend *kumb* viitab elemendile, mis paikneb eelmises lauses. Sellised laused on vanas kirjakeeles vaadeldavate tekstide põhjal otsustades haruldased ning ilmselt saksamõjulised.

Vahel võib relatiivlause sidend *kumb* esineda prosubstantiivse asemel ka proadjektiivsena. Iseloomulik on siis see, et koos proadjektiivsena funktsioneeriva sidendiga *kumb* korratakse pealause asuvat substantiivi, mida sidend laiendab. Tavaliselt esineb neis lauseis pronoomen *kumb* omastavas käändes ortograafilisel kujul *kumba* tähenduses ' milline' . Üldiselt paikneb relatiivlause sellistes põimlausetes vahetult viidatava elemendi järel, kuid võib asuda ka sellest kaugemal.

Stahli tekstile ainuomased on sellised sidendit *kumb* sisaldavad relatiivlused, mis viitavad pealause kvantorifraasile. Sellised laused on eesti vanemas kirjakeeles haruldaseks nähtuseks.

Kui tavaliselt viitavad eesti vanemas kirjakeeles leiduvad sidendit *kumb* sisaldavad relatiivlused mingile pealause elemendile, siis Mülleri tekstist on registreeritud erandlik lause, mida võib pidada ka tervele pealausele viitavaks.

Eesti vanemas kirjakeeles esinevatest interrogatiiv-relatiivpronoomenitest iseloomustab ainult pronoomenit *kumb* asjaolu, et erinevalt pronoomenitest *kes* ja *mis* võib see seonduda arvukategooriaga. Kasutusel on mõningad mitmuslikud vormid – mitmuslikule substantiivile võib viidata mitmuslik pronoomenivorm. Kõige rohkem leidub selliseid kasutusjuhte Rossihniusel, kelle üsna rikkalikus mitmuse paradigmas on lisaks nominatiivile veel genitiiv, partitiiv, allatiiv ja adessiiv. Mülleri tekstist on registreeritud mitmuse genitiivi ning Stahlilt mitmuse nominatiivi ja genitiivi vorme. Mitmuslikule pealause elemendile viidatakse vaadeldavates tekstides ka sidendi *kumb* ainsusevormidega. Nii ainsuslikud kui ka mitmuslikud pronoomenivormid võivad viidata kas pealauses asuvale mitmuslikule nimisõnafraasile, kvantorifraasile või mitmuslikule demonstratiivpronoomenile *need*.

KOKKUVÕTE

Selles magistritöös käsitleti eesti vanema kirjakeele relatiivlauset ülesehitust. Töö eesmärk oli anda ülevaade 17. sajandi esimese poole eesti kirjakeeles kasutatud relatiivlausetehi põhijoontest ning võrrelda tolleaegset keelekasutust tänapäeva kirjakeele traditsiooniga.

Töö tulemusena selgus, et kirjeldatavad relatiivlausetehi tüübid – personaalpronoomeni kordusega ja prenominaalsed relatiivlauseid – on eesti vanemas kirjakeeles niisama tavalised kui tänapäeva keeles ning et neid leidub kõigi kolme vaadeldava autori tekstides. Samuti ilmnes kõigi töös käsitletud teemade puhul, et eesti vanema kirjakeele relatiivlauseid on saksamõjulised.

Personaalspronoomeni kordusega relatiivlauseid on vanas kirjakeeles enamasti vormistatud relatiivpronoomeniga *kes*, millel võib olla erinevaid ortograafilisi kujusid. Pronoomenikasutuse poolest erineb ülejäänud autoritest (G. Müllerist ja H. Stahlist) J. Rossihnius, kes on personaalspronoomeni kordusega relatiivlauseid vormistanud ka asesõnaga *kumb*.

Kirjeldatavat tüüpi relatiivsed kõrvallauseid kuuluvad vanas kirjakeeles enamasti ütte ja personaalspronoomeni, harvem ka täistähendusliku substantiivi ja refleksiivpronoomeni juurde. Erinevuseks tänapäeva keelest on see, et kui praegu kuulub personaalspronoomeni kordusega relatiivlause enamasti personaalspronoomeni juurde, siis vanas kirjakeeles on sagedasem üttega variant. Seejuures võib ütte juurde kuuluda mitmeid laiendeid ning relatiivlause võib viidata tervele sõnaloendile. Uurimuse tulemusel võib järeldada, et eesti vanemas kirjakeeles tingib relatiivlause põhisõnana funktsioneeriv ütte alati personaalspronoomenist asendusvormi kõrvallauses, seega võib öelda, et kordusvormi kasutamine on kohustuslik. Kui relatiivlause viitab ütte asemel personaalspronoomenile, on viimaseks tavaliselt mitmuse esimese isiku asesõna *meie*. Sellele järgnevad kasutussageduselt *sina*, *teie*, *mina* ja *nemad*. Erinevalt tänapäeva keelest järgneb vanas kirjakeeles relatiivpronoomenile peaaegu alati personaalspronoomeni pikk vorm. Vaid H. Stahli “Käsi- ja koduraamatus” on sellises lauses kasutatud ühel korral isikulise asesõna lühivormi.

Personaalpronoomeni kordusega lauseid on varasemates eesti keele grammatikates peetud tarbetuteks germanismideks. Vaadeldud 17. sajandi eesti kirjakeele tekstide põhjal võib järeldada, et sellised laused on ilmselt tõesti saksamõjulised. Selle kinnituseks on käesolevas magistritöös võrreldud H. Stahli eestikeelseid lauseid nende saksakeelsete vastetega ning selle tulemusena jõutud järeldusele, et enamikul juhtudest on eestikeelne lause saksakeelse sõnasõnaline tõlge – peaaegu kõigis näidetes on eestikeelse lause ülesehitus täpselt samasugune kui saksa keeles.

Saksamõjulised on ilmselt ka teist käesolevas magistritöös käsitletavat tüüpi laused – prenominaalsed relatiivlauseid, kus relatiivne kõrvallause ei paikne mitte põhisõna järel, vaid selle ees. Saksa keelele kui prenominaalsete konstruktsioonide kasutajale viitab ka E. Keenan oma artiklis ‘Relative Clauses’. Kuigi samasuguseid tarindeid esineb ka soome keeles, on eesti keele prenominaalsetele relatiivlausele avaldanud ilmselgelt tugevat mõju just saksa keel, sest niisuguseid konstruktsioone on kirjakeeles rohkesti kasutatud juba 17. sajandil, mil sidemed saksa keelega olid väga tihedad. Sarnaselt eelnevalt kirjeldatud lausetüübiga saab ka prenominaalsete relatiivlauseid saksapärasust tõestada H. Stahli eesti- ja saksakeelse paralleelteksti järgi, millest selgub, et eesti- ja saksakeelsed konstruktsioonid langevad enamasti täpselt kokku.

Prenominaalseid relatiivlauseid on kasutanud kõik kolm vaadeldavat autorit: kõige enam leidub selliseid lauseid G. Mülleri jutlustes (0,13% tekstisõnade koguarvust), H. Stahli ‘Käsi- ja koduraamatus’ ning J. Rossihniuse kirikukäsiraamatutes esineb neid mõnevõrra vähem, vastavalt 0,09% ja 0,07%.

Prenominaalseid relatiivlauseid vormistatakse erinevate partitsiipidega. Vanas kirjakeeles on kõige sagedamini kasutatud *tud*-kesksõna. Sellele järgneb sageduselt *mata*-vorm, mis esineb sellistes konstruktsioonides partitsiipitarindi eitava vastena. G. Müller ja J. Rossihnius kasutavad viimati nimetatud vormi prenominaalsetes relatiivlauseis enamasti koos eessõnaga *ilma*. Eelkirjeldatud sõnavormidest veidi harvem on vanas kirjakeeles kasutatud *nud*- ja *v*-kesksõna.

Kui tänapäeva eesti keeles võib prenominaalsel konstruktsioonil olla keeruline mitmesõnaline väljendusvorm ja kesksõnale võib lisada erinevaid laiendsõnu, siis vanas kirjakeeles ei ole sellised tarindid kuigi pikad – enamasti ei ole kesksõnal üldse laiendeid või esineb see koos asesõnaga *see*, *need*, või *üks*. Viimased funktsioneerivad vanas

kirjakeeles tõenäoliselt aga artikli, mitte laiendina. Kõige sagedasemad on sellised prenominaalsed relatiivlauseid, kus kesksõnale eelneb kas ainult artikkel või harvematel juhtudel pärast artiklit laiend(id), milleks on tavaliselt määrus või kuuluvust näitav asesõna.

Lisaks eelkirjeldatud kahele lausetüübile käsitletakse käesolevas magistritöös eesti vanema kirjakeele relatiivlauseite sõnajärge pronoomeniga *kumb* vormistatud relatiivlauseite põhjal. Vaadeldud tekstidest selgus, et nii G. Müller, J. Rossihnius kui ka H. Stahl on tarvitanud väga erinevaid sõnajärjemalle, millest mõningaid tänapäeva keeles enam ei kasutata.

Sõnajärje sagedusandmeid analüüsid selgus, et kõige enam leidub eesti vanemas kirjakeeles otsejärjega relatiivseid kõrvallauseid, kus verb paikneb kolmandal kohal või kaugemal (75,4% kõigist pronoomeniga *kumb* vormistatud relatiivlauseitest). Nende lauseite osakaal, kus verb asub teisel kohal (nt SVX), on otsejärjega relatiivlauseite hulgas 4,2%. Pöördjärjega relatiivlauseid (XVS, XV SX, X(RP+PS)XVS) moodustavad vanas kirjakeeles 1% ja subjektita laused (XVX, X(RP+PS)XV, X(RP+PS)XVX) 18,2% kõigist pronoomenit *kumb* sisaldavatest relatiivlauseitest.

Kõige sagedasem sõnajärjemall eesti vanas kirjakeeles on SXV, mida on enim kasutanud peaaegu kõik vaadeldavad autorid: H. Stahli "Käsi- ja koduraamatus" on selle sõnajärjemalli osakaal 27% ja J. Rossihniuse kirikukäsiraamatutes koguni 42%. G. Mülleri jutlustes on eeltoodud sõnajärjemall sageduselt teisel kohal (25,6%), vaid veidi rohkem on kasutatud XSXV-järge (26,2%).

Kõigist vaadeldud tekstidest on registreeritud põhisõna kordusega relatiivlauseid, kus relativeeriija on enamasti adverbialli funktsioonis. Põhisõna kordusega relatiivlauseite sõnajärjemallid on järgmised: X(RP+PS)SXV, X(RP+PS)XSXV, X(RP+PS)XSV, X(RP+PS)XSXVX. Enim leidub sellise sõnajärjega lauseid G. Mülleri jutlustes, kõige vähem aga H. Stahli tekstis.

Analüüsid pronoomeniga *kumb* vormistatud relatiivlauseite sõnajärge verbi asukoha järgi, selgus, et kõik kolm autorit on kindlalt eelistanud kasutada verbilõpulist järge – sellise sõnajärjega relatiivlauseid moodustavad 63% kõigist pronoomeniga *kumb* vormistatud relatiivlauseitest. Verbilõpulist sõnajärge on vanas kirjakeeles kasutatud ka

öeldistäitega relatiivlausetes, kus erinevalt tänapäeva keelest paigutati koopula kõrvallause lõppu.

Verbilõpulistest relatiivlausetest on vanas kirjakeeles haruldasemad nn verbikesksed laused, kus verb paikneb kõrvallauses kolmandal kohal või kaugemal, aga mitte lause lõpus. Sellised laused moodustavad kõigist pronoomeniga *kumb* vormistatud relatiivlausetest 12,5% ning kõige sagedasem verbikeskne sõnajärjemall on vanas kirjakeeles SXVX.

H. Stahli ‘Käsi- ja koduraamatust’ pärinevate näidete varal selgus, et ka vana kirjakeele relatiivlausetes sõnajärge on mõjutanud saksa keel. Selle tõestuseks on võrreldud vanale kirjakeelele iseloomuliku ja tänapäeva keeles mitteootuspärase sõnajärgiga relatiivlauseid nende saksakeelsete vastetega. Võrdluse tulemusel ilmselgus, et eesti- ja saksakeelsete lausetes sõnajärg on täiesti identne ning see lubab oletada, et H. Stahl on eestikeelse teksti kirjutamisel ka sõnajärje osas võtnud eeskujuna saksa keelest.

Magistritöö viimases peatükis on kirjeldatud vana kirjakeele tekstidest registreeritud pronoomeni *kumb* vormiparadigmasid ning seda asesõna sisaldavate relatiivlausetes süntaktilist ülesehitust. *kumb* on eesti vanas kirjakeeles väga oluline ja sagedane relatiivpronoomen, millega erinevalt tänapäeva keelest ei viidata ühele kahest asjast, vaid mida kasutatakse tähenduses ‘kes’ või ‘mis’.

Kõigi autorite tekstidest registreeritud pronoomeni *kumb* vormistikud on võrdlemisi rikkalikud. Kõige enam käändevorme on kasutanud J. Rossihnius, kelle vormistik sisaldab kaheksat ainsuslikku ja viit mitmuslikku käänet. Tema ning ka ülejäänud kaks autorit on käänetest enim kasutanud ainsuse nominatiivi ja genitiivi. Samas erineb Rossihnius teistest autoritest selle poolest, et tema vormistikus leidub ka mitmuslikke kohakäändeid: allatiiv *kumbadelle* ja adessiiv *kumbadel*. G. Mülleri jutlustest on registreeritud kuus ainsuslikku käänet ja üks mitmuslik – genitiiv *kumbade*. Viimane on aga väga haruldane – seda on kasutatud vaid kolmel korral. H. Stahli ‘Käsi- ja koduraamatust’ on registreeritud kaheksa käändega paradigma. Erinevalt Mülleri keelest ei ole Stahl kasutanud ainsuse allatiivi, kuid samas kuulub tema mitmuse vormistikku lisaks genitiivile (*kumbade*) ka partitiiv (*kumbat*).

Relatiivpronoomeni *kumb* vormistikus torkab silma käändevormide variatiivsus, mis on tingitud eesti vanemale kirjakeelele iseloomulikust kirjaviisi ebahüppelisusest. Näiteks on

G. Mülleri jutlustest registreeritud nelja erineva ortograafilise kujuga elatiivivormis pronoomenit *kumb* – *kum~ast*, *kumbast*, *kummast*, *ku~mast*.

Pronoomeniga *kumb* vormistatud relatiivlausete süntaktilist ülesehitust analüüsid selgus, et nimetatud pronoomen esineb eesti vanemas kirjakeeles enamasti asesõnade *kes* ja *mis* funktsioonis, sest ei viita harilikult ühele asjale kahest võimalikust. Kõik autorid kasutavad relatiivpronoomenit *kumb* eelkõige tähenduses ‘mis’ ning G. Mülleri ja H. Stahli tekstis esinevad mitmed käändevormid kas ainult asesõna *mis* või *kes* funktsioonis. Näiteks G. Mülleri jutlustest on registreeritud allatiivivorme *kum~alle* ja *kumballe* on autor kasutanud ainult asesõna *kes* tähenduses.

Sarnaselt pronoomenitega *kes* ja *mis* võib ka *kumb* viidata nii pealauses olevale nimisõnale üksi kui ka tervele nimisõnafrasile. Seejuures on tavalisem nimisõnafrasile viitav *kumb*. Substantiivile viidatakse nii korrelaadi vahendusel kui ilma, viidata võib ka ainult korrelaadile. Korrelaatidena võivad vanas kirjakeeles pronoomenit *kumb* sisaldavates relatiivlausetes esineda demonstratiivpronoomenid *see*, *need*, *seesama*, *seesinane* ja *needsinased*, indefiniitpronoomen *üks* ning determinatiivpronoomen *kõik*. Mõningatel juhtudel võib pealauses nimisõna(fraas) või viidatav korrelaat puududa, kuid sellised laused on vanas kirjakeeles üsna haruldased.

G. Mülleri jutlustes ning H. Stahli “Käsi- ja koduraamatus” esineb vähesel määral relatiivlauseid, kus kõrvallause paikneb viidatavast fraasist kaugemal, mitte vahetult selle järel. Stahli tekstist on aga registreeritud mõningad laused, kus *kumb* viitab elemendile, mis paikneb eelmises lauses. Samuti esineb Stahli tekstis väga harva pronoomenit *kumb* sisaldavaid relatiivseid kõrvallauseid, mis viitavad pealause kvantorifraasile.

Lisaks on pronoomeni *kumb* puhul oluline, et erinevalt asesõnadest *kes* ja *mis* võib see seonduda arvukategooriaga, st mitmuslikule substantiivile võib viidata mitmuslik pronoomenivorm. Kõige enam on selliseid kasutusjuhte registreeritud J. Rossihniuse kirikukäsiraamatutest. Samas viidatakse mitmuslikule sõnavormile sageli ka ainsusliku pronoomeniga.

Magistritöös vaadeldud tekstide põhjal otsustades võib väita, et käsitletud lausetüübid olid juurdunud juba 17. sajandi eesti kirjakeeles ning et nende süntaktiline ülesehitus oli juba tol ajal tänapäeva keelega suhteliselt sarnane. Läbivaks jooneks nii vana kirjakeele relatiivlausete ülesehituse kui ka sõnajärje osas on saksapärasus, mis on tingitud

tolleaegsest tugevast saksa keele mõjust eesti kirjakeelele, ning sellest, et vaadeldud teoste autorid olid ise sakslased ning kirjutasid tekstid oma rahvuskaaslastest pastoratele abimaterjaliks. Mitmed saksapäraseid lausekonstruktsioonid (näiteks personaalpronoomeni kordusega relatiivlauseid) on eesti keeles kasutusel siiaani, hoolimata sellest, et nii mõnedki keelemehed on neid pidanud tarbetuteks germanistideks.

LÜHENDID

ablat = ablatiiv

ades = adessiiv

allat = allatiiv

elat = elatiiv

gen = genitiiv

ines = inessiiv

Mü = Georg Mülleri jutlused (1600–1606)

nom = nominatiiv

part = partitiiv

Ros = Joachim Rossihniuse kirikukäsiraamatud (1632)

St = Heinrich Stahli "Käsi- ja koduraamat" (1632–1638)

KIRJANDUS

- Aavik, Johannes* 1912. Kõige suurem germanismus eesti keeles. – Eesti Kirjandus, nr 9.
- Aavik, Johannes* 1936. Eesti õigekeelsuse õpik ja grammatika. Tartu.
- Alvre, Paul* 1977. Pronoomenite morfoloogiat. Pronoomen *kes*. – Keel ja Kirjandus, nr 1.
- Alvre, Paul* 1985. Pronoomenite morfoloogiat. Pronoomen *mis*. – Emakeele Seltsi aastaraamat, nr 31.
- Comrie, Bernard* 1993. Language Universals and Linguistic Typology: Syntax and Morphology. – 2nd Edition. Oxford. Cambridge: Blackwell.
- Croft, William* 2003. Typology and Universals. – Second Edition. [Cambridge]: Cambridge University Press.
- EKG I = *Mati Erelt, Reet Kasik, Helle Metslang, Henno Rajandi, Kristiina Ros, Henn Saari, Kaja Tael, Silvi Vare* 1995. Eesti keele grammatika I. – Tallinn: Eesti Teaduste Akadeemia Keele ja Kirjanduse Instituut.
- EKG II = *Mati Erelt, Reet Kasik, Helle Metslang, Henno Rajandi, Kristiina Ross, Henn Saari, Kaja Tael, Silvi Vare* 1993. Eesti keele grammatika II. – Tallinn: Eesti Teaduste Akadeemia Keele ja Kirjanduse Instituut.
- Erelt, Mati* 1996. Relative Words in Estonian Relative Clauses. – Estonian: Typological Studies. – Toim. Mati Erelt. Tartu Ülikooli eesti keele õppetooli toimetised 4. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus.
- Helasvuo, Marja-Liisa* 1993. Are Relative Clauses either Restrictive or Non-Restrictive. – Case and Other Functional Categories in Finnish Syntax. Studies in Generative Grammar 39. Ed. Anders Holmberg, Urpo Nikanne. Berlin, New York.
- Helbig, Gerhard, Buscha, Joachim* 1988. Deutsche Grammatik. Ein Handbuch für den Ausländerunterricht. 11., unveränd. Aufl. – Leipzig: Verlag Enzyklopädie.
- Hoberg, Rudolf* 1997. Saksa keele grammatika = Der kleine Duden. Deutsche Grammatik: Eine Sprachlehre für Beruf, Fortbildung und Alltag. Tallinn: Tea.
- Itkonen, Esa* 2001. Maaailman kielten erilaisuus ja samuus. – Yleisen kielitieteen julkaisuja. Turun Yliopisto. Turu.
- Kask, Arnold* 1970. Eesti kirjakeele ajaloo I. Tartu: Tartu Riiklik Ülikool.

- Keenan, Edward* 1985. Relative clauses. – T. Shopen (toim). *Language Typology and Syntactic Description*. Vol 2. Cambridge.
- Kingisepp jt* 2002 = *Valve-Liivi Kingisepp, Külli Habicht, Külli Prillop*. Joachim Rossihniuse kirikumanuaalide leksika. – Tartu Ülikooli eesti keele õppetooli toimetised 22. Tartu: Tartu Ülikool.
- Kõpp, Kadri* 2001. Interrogatiiv-relatiivpronoomenid eesti vanemas kirjakeeles. – Bakalaureusetöö. Käsikiri Tartu Ülikooli eesti keele õppetoolis. Tartu.
- Lederer, Herbert* 1969. *Reference Grammar of the German Language*. – New York: Charles Scribner's Sons.
- Lehmann, Christian* 1986. On the Typology of Relative Clause. – *Linguistics* 4.
- Lehtinen, Tapani* 1992. Suomen ja viron verbioppuisista sivulauseista. – Pohjoismaiden kielet Baltiassa. Baltian maiden yliopistojen pohjoismaisten kielten opettajien kokous, Riika 26.–30.11.1991. Nordisk Språksekretariats rapporter 18. Oslo.
- Lindström, Liina* 2004. Verbi asend eesti kõrvallauses. Relatiivlause. – Ilmumas ajakirjas *Keel ja Kirjandus* 2004. aasta suvel.
- Mihkla jt* 1974 = *Mihkla, K., Rannut, L., Riikoja, E., Admann, A.* Eesti keele lauseõpetuse põhijooned I. Lihtlause. Tallinn: Valgus.
- Pääkkönen, Irmeli* 1988. Relatiivisanan valinta. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimituksia 481. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura. Helsingi.
- Pikver, Ann* 1988. Eesti relatiivlausest keeletüpoloogilisel taustal. *Keel ja Kirjandus*, nr 8.
- Pittner, Karin* 1995. The Case of German relatives. *The Linguistic Review*, 12.
- Remes, Hannu* 1992. Pronominien käytöstä viron relatiivilauseissa. – Lähivertailuja 6. Suomalais-virolainen kontrastiivinen seminaari Mekrijärvellä 10.–11.4.1992. Joensuun yliopisto, Humanistinen tiedekunta. Kielitieteellisiä tutkimuksia 27. Joensuu.
- Rommel, Nikolai* 1963. Sõnajärjestusest eesti lauses. – Eesti keele süntaksi küsimusi. Keele ja Kirjanduse Instituudi uurimused VIII. Tallinn: Eesti Riiklik Kirjastus.
- Riikoja, Elli* 1972. Lihtsat ja keerulist täiendimaalt (I). – *Keel ja Kirjandus*, nr 1.
- Tael, Kaja* 1988. Sõnajärjemallid eesti keeles (võrrelduna soome keelega): Läänemeresoome keeleteaduse sümposium, Turu, 30.08–02.09.1988. – Eesti ENSV Teaduste Akadeemia, Keele ja Kirjanduse Instituut. Tallinn.

Tauli, Valter 1966. Structural Tendencies in Uralic Languages. – Indiana University publications. Uralic and Altaic series; vol. 17. The structural tendencies of languages; 2. The Hague: Mouton.

Tauli, Valter 1980. Eesti grammatika II. Lauseõpetus. – Uppsala.

Viitso, Tiit-Rein 1990. Eesti keele kujunemine flekteerivaks keeleks. – Keel ja Kirjandus, nr 8 ja 9.

Whaley, Lindsay 1997. Introduction to Typology: The Unity and Diversity of Language. – [California]: Sage Publication, Inc.

MAIN FEATURES OF RELATIVE CLAUSES IN THE OLD LITERARY ESTONIAN

Summary

The author of this master's thesis deals with the construction of relative clauses in the old literary Estonian. The aim of the thesis is to provide an overview of the main features of relative clauses in the first half of the 17th century and to compare the language usage of that time with the traditional modern Estonian.

The master's thesis contains the analysis of three texts that were written between the years 1600 and 1638: Georg Müller's sermons were written from 1600–1606, the catechism of Joachim Rossihnius was published in 1632 and the four parts of Heinrich Stahl's work "Käsi- ja koduraamat" ("Hand- und Haußbuches für die Pfarherren vnd Haußväter Ehstnischen Fürstenthumbs...") were published from 1632 to 1638.

The thesis consists of six chapters. A general overview of language typology as a research method and of history of typology has been presented in Chapters 1 and 2. Relative clauses are described from the typological point of view.

Chapter 3 deals with the relative clauses with person agreement, i.e. sentences where the relative clause modifies a personal pronoun and the relative pronoun serves as the subject of the relative clause, and where the relative pronoun is usually immediately followed by the same personal pronoun in the nominative (*mina, kes ma siin elan*). The prenominal relative clauses are treated in Chapter 4. It appeared that both types of relative clauses were as usual in the old literary Estonian as in the modern Estonian. In addition, the writer of the thesis reached the conclusion that such relative constructions were strongly influenced by German language.

Chapter 5 provides a short overview of the Estonian word order and deals also with the order of contents of the relative clauses in the old literary Estonian. The author finds that in case of the relative clauses of the old literary Estonian a verb-final word order is preferred, and that the most frequent clauses are those where the verb is at the third

position. The most frequent pattern of content order is SXV (subject – object (etc.) – verb) and it is very common in case of all three authors.

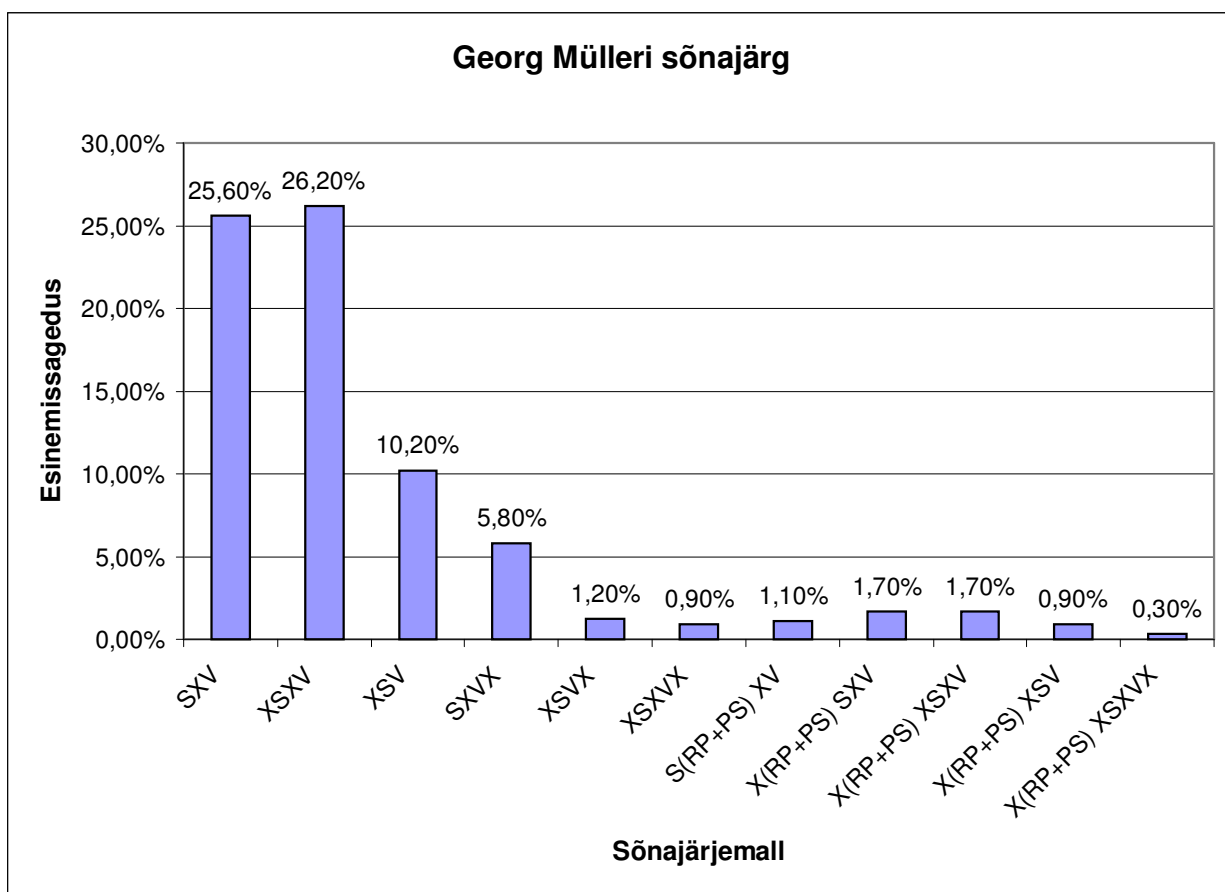
The old literary Estonian relative pronoun *kumb* ‘who, what’ is dealt with in Chapter 6. The chapter contains the description of the syntactic functions and morphology of that pronoun. In addition, statistic data of this pronoun are provided.

The author of the master’s thesis concluded that the previously described types of relative clauses were used in the literary Estonian of the 17th century and the syntactic construction of these clauses had already become much like the modern language structures. In case of the construction and word order of the relative clauses in the old literary Estonian, the German influence was a very important feature that might be seen in the Estonian language to this day.

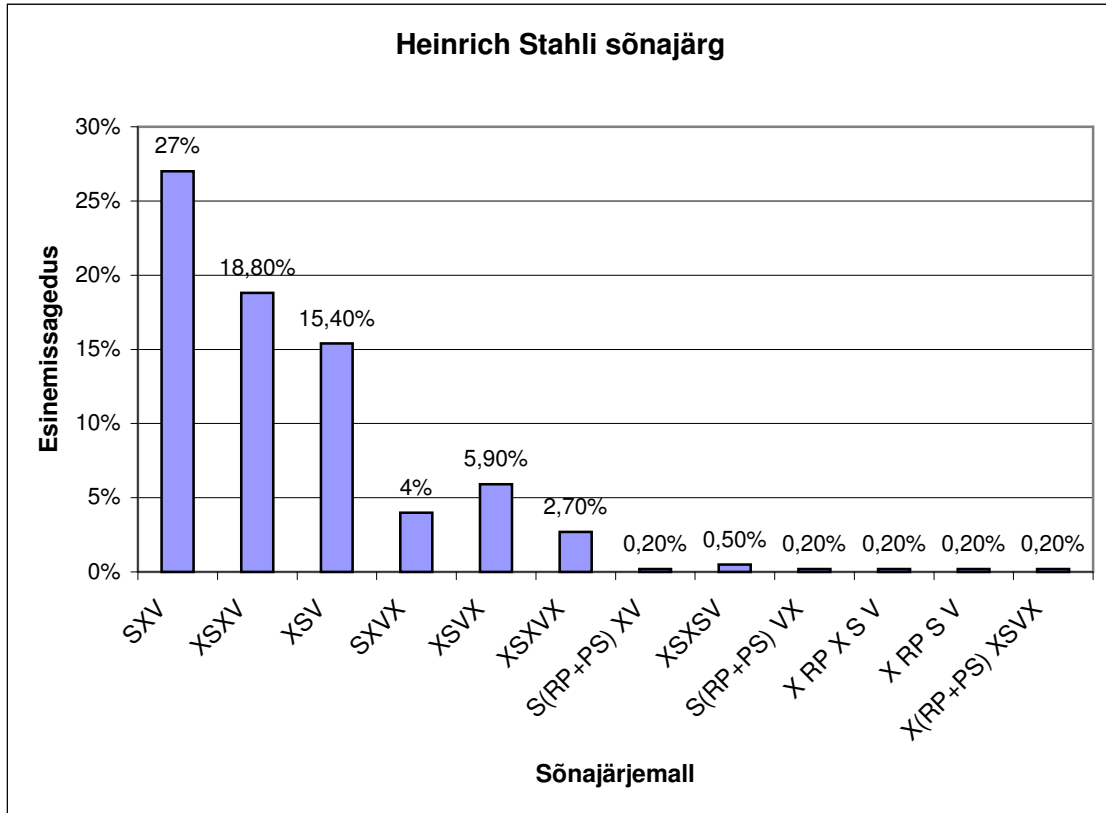
LISA 1. ERINEVATE KESKSÕNADE JA MATA-VORMI KASUTUSSAGEDUS EESTI VANA KIRJAKEELE PRENOMINAALSETES RELATIIVLAUSETES

Sõnavorm	Müller	Stahl	Rosshnius
-tud	72 korda – 55%	42 korda – 43%	22 korda – 54%
-mata	28 korda – 22%	33 korda – 34%	9 korda – 22%
-nud	20 korda – 15%	21 korda – 21%	9 korda – 22%
-v	10 korda – 8%	2 korda – 2%	5 korda – 11%

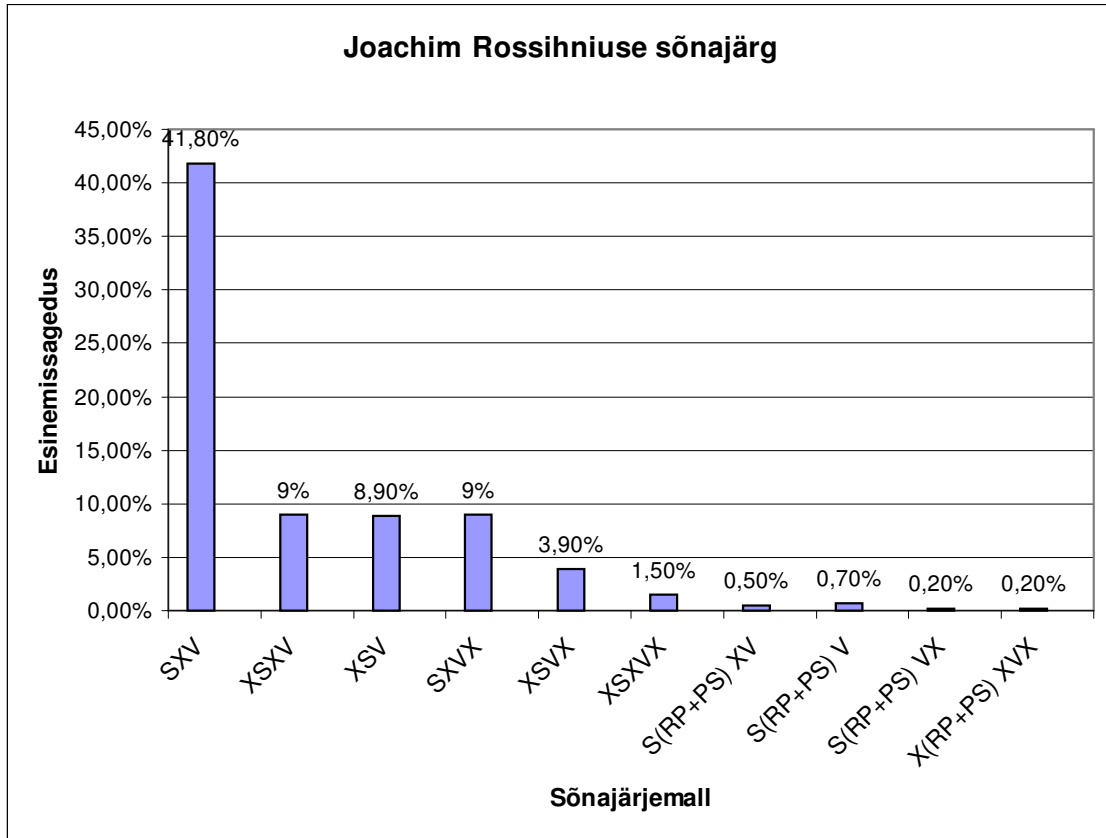
LISA 2. GEORG MÜLLERI JUTLUSTES PRONOOMENIGA KUMB VORMISTATUD RELATIIVLAUSETE SÕNAJÄRJEMALLIDE ESINEMISSAGEDUS

**LISA 3. HEINRICH STAHLI “KÄSI- JA KODURAAMATUS”
PRONOOMENIGA *KUMB* VORMISTATUD RELATIIVLAUSETE
SÕNAJÄRJEMALLIDE ESINEMISSAGEDUS**

LISA 4. JOACHIM ROSSIHNIUSE KIRIKUKÄSIRAAMATUTES PRONOOMENIGA *KUMB* VORMISTATUD RELATIIVLAUSETE SÕNAJÄRJEMALLIDE ESINEMISSAGEDUS

LISA 5. RELATIIVPRONOOMENI *KUMB* KÄÄNDEVORMISTIK EESTI VANEMAS KIRJAKEELES

1) Relatiivpronoomeni *kumb* käändevormide loend allikate järgi

Müller	1600	nom	<i>kumb</i> (200), <i>ku~b</i> (3)
		gen	<i>kumba</i> (102), <i>kum~a</i> (1)
		part	<i>kumba</i> (7), <i>kummat</i> (2), <i>kum~at</i> (1)
		elat	<i>kum~ast</i> (17), <i>kumbast</i> (8), <i>kummast</i> (4), <i>ku~mast</i> (1)
		allat	<i>kumballe</i> (2), <i>kum~alle</i> (2)
		ades	<i>kumbal</i> (1)
		pl. gen	<i>kumbade</i> (3)
Rosihnius	1632	nom	<i>kumb</i> (243), <i>komb</i> (1)
		gen	<i>kumba</i> (80), <i>kumma</i> (3), <i>kuba</i> (1)
		part	<i>kumba</i> (19)
		ines	<i>kumbas</i> (1)
		elat	<i>kumbast</i> (23), <i>kummast</i> (1)
		allat	<i>kumballe</i> (3), <i>kumbale</i> (1)
		ades	<i>kumbal</i> (6)
		ablat	<i>kumbalt</i> (1)
		pl. nom	<i>kumbat</i> (202)
		pl. gen	<i>kumbade</i> (4)
		pl. part	<i>kumbat</i> (1)
		pl. allat	<i>kumbadelle</i> (1)
		pl. ades	<i>kumbadel</i> (1)
Stahl	1632–1638	nom	<i>kumb</i> (208), <i>ku~b</i> (6), <i>kiimb</i> (3), <i>kumbs</i> (1)
		gen	<i>kumba</i> (174), <i>ku~ba</i> (3)
		part	<i>kumba</i> (45), <i>kumbat</i> (3), <i>ku~bat</i> (2)
		elat	<i>kumbast</i> (20)
		ades	<i>kumbal</i> (10)
		pl. nom	<i>kumbat</i> (140)
		pl. gen	<i>kumbade</i> (2)
		pl. part	<i>kumbat</i> (33)

2) Relatiivpronoomeni *kumb* käändevormide alfabeetiline loend

komb	<i>nom</i>	(Rossihnius)
kuba	<i>gen</i>	(Rossihnius)
ku~b	<i>nom</i>	(Müller, Stahl)
ku~ba	<i>gen</i>	(Stahl)
ku~bat	<i>part</i>	(Stahl)
ku~bat	<i>pl.nom</i>	(Stahl)
kum~a	<i>gen</i>	(Müller)
kum~alle	<i>allat</i>	(Müller)
kum~ast	<i>elat</i>	(Müller)
kum~at	<i>part</i>	(Müller)
kumb	<i>nom</i>	(Müller, Rossihnius, Stahl)
kumba	<i>gen</i>	(Müller, Rossihnius, Stahl)
kumba	<i>part</i>	(Müller, Rossihnius, Stahl)
kumbade	<i>pl. gen</i>	(Müller, Rossihnius, Stahl)
kumbadel	<i>pl. ades</i>	(Rossihnius)
kumbadelle	<i>pl. allat</i>	(Rossihnius)
kumbal	<i>ades</i>	(Müller, Rossihnius, Stahl)
kumbale	<i>allat</i>	(Rossihnius)
kumballe	<i>allat</i>	(Müller, Rossihnius)
kumbalt	<i>ablat</i>	(Rossihnius)
kumbas	<i>ines</i>	(Rossihnius)
kumbast	<i>elat</i>	(Müller, Rossihnius, Stahl)
kumbat	<i>part</i>	(Stahl)
kumbat	<i>pl. nom</i>	(Rossihnius, Stahl)
kumbat	<i>pl. part</i>	(Rossihnius, Stahl)
kumbs	<i>nom</i>	(Stahl)
kumma	<i>gen</i>	(Rossihnius)
kummast	<i>elat</i>	(Müller, Rossihnius)
kummat	<i>part</i>	(Müller)
kümb	<i>nom</i>	(Stahl)

3) Relatiivpronoomeni *kumb* vormistik käändevormide kaupa

Nominatiiv

komb	(Rossihnius)
ku~b	(Müller, Stahl)
kumb	(Müller, Rossihnius, Stahl)
kumbs	(Stahl)
kümb	(Stahl)

Genitiiv

kuba	(Rossihnius)
ku~ba	(Stahl)
kum~a	(Müller)
kumba	(Müller, Rossihnius, Stahl)
kumma	(Rossihnius)

Partitiiv

ku~bat	(Stahl)
kum~at	(Müller)
kumba	(Müller, Rossihnius, Stahl)
kumbat	(Stahl)
kummat	(Müller)

Inessiiv

kumbas	(Rossihnius)
--------	--------------

Elatiiv

ku~mast	(Müller)
kum~ast	(Müller)
kumbast	(Müller, Rossihnius, Stahl)
kummast	(Müller, Rossihnius)

Allatiiv

kum~alle	(Müller)
kumbale	(Rossihnius)
kumballe	(Müller, Rossihnius)

Adessiiv

kumbal	(Müller, Rossihnius, Stahl)
--------	-----------------------------

Ablatiiv

kumbalt	(Rossihnius)
---------	--------------

Mitmuse nominatiiv

kumbat	(Rossihnius, Stahl)
ku~bat	(Stahl)

Mitmuse genitiiv

kumbade	(Müller, Rossihnius, Stahl)
---------	-----------------------------

Mitmuse partitiiv

kumbat	(Rossihnius, Stahl)
--------	---------------------

Mitmuse allatiiv

kumbadelle	(Rossihnius)
------------	--------------

Mitmuse adessiiv

kumbadel	(Rossihnius)
----------	--------------

LISA 6. PRONOOMENI *KUMB* SÜNTAKLILISED FUNKTSIOONID EESTI VANEMAS KIRJAKEELES

Käändevorm	MÜLLER			STAHL			ROSSIHNUS		
	Relatiivlause	Komplementlause	Küsilause	Relatiivlause	Komplementlause	Küsilause	Relatiivlause	Komplementlause	Küsilause
Nominatiiv	kumb (128/mis, 72/kes) k-ub (1/mis, 2/kes)	kumb (9/mis)	kumb (7/mis)	kumb (152/mis, 56/kes) kümb (2/mis, 1/kes) ku-b (6/mis) kumbs (1/kes)	kumb (1/mis) kumbs (2/mis)	kumb (4/mis, 1/kes) kumbs (1/mis)	kumb (132/kes, 111/mis) komb (1/mis)	kumb (5/kes, 1/mis)	kumb (10/kes)
Genitiiv	kumba (66/mis, 36/kes) kum-a (1/kes)	kumba (5/mis)	-	kumba (147/mis, 27/kes) ku-ba (3/mis)	-	-	kumba (31/kes, 49/mis) kuba (1/mis) kumma (3/mis)	-	kumba (4/kes, 2/mis)
Partitiiv	kumba (3/mis, 4/kes) kummat (1/mis, 1/kes) kum-at (1/mis)	-	-	kumbat (2/mis, 1/kes) kumba (36/mis, 9/kes) ku-bat (1/mis, 1/kes)	kumba (1/mis)	kumba (2/kes)	kumba (7/kes, 12/mis)	kumba (2/kes, 1/mis)	
Inessiiv	-	-	-	-	-	-	kumbas (1/mis)		
Elatiiv	kum-ast (10/mis, 7/kes) kumbast (5/mis, 3/kes) kummast (3/mis, 1/kes) ku-mast (1/mis)	-	-	kumbast (17/mis, 3/kes)	kumbast (1/mis, 1/kes)	-	kumbast (11/kes, 12/mis) kummast (1/mis)		
Allatiiv	kum-alle (2/kes) kumballe (2/kes)	-	-	-	-	-	kumbale (1/kes) kumballe (3/kes)	kumbale (2/mis)	
Adessiiv	kumbal (1/kes)	-	kumbal (1/mis)	kumbal (10/mis)	kumbal (3/mis)	-	kumbal (4/kes, 2/mis)		
Ablatiiv	-	-	-	-	-	-	kumbalt (1/mis)	kumbalt (1/mis)	kumbalt (1/mis)
Pl. nominatiiv	-	-	-	kumbat (43/mis, 97/kes) ku-bat (1/kes)	kumbat (2/kes)	-	kumbat (170/kes, 32/mis)	kumbat (2/kes, 1/mis)	kumbat (1/mis)
Pl. genitiiv	kumbade (1/mis, 2/kes)	-	-	kumbade (2/mis)	-	-	kumbade (1/kes, 3/mis)	kumbade (1/kes)	
Pl. partitiiv	-	-	-	kumbat (21/mis, 12/kes)	-	-	kumbat (1/kes)		
Pl. allatiiv	-	-	-	-	-	-	kumbadelle (1/kes)		
Pl. adessiiv	-	-	-	-	-	-	kumbadel (1/kes)		kumbadel (1/kes)
Kokku	354 (220/mis, 134/kes)	14 (14/mis)	8 (8/mis)	651 (440/mis, 211/kes)	11 (8/mis, 3/kes)	8 (5/mis, 3/kes)	592 (363/kes, 229/mis)	16 (10/kes, 6/mis)	19 (15/kes, 4/mis)
Kokku pron. <i>kumb</i> kasutatud	376 korda			670 korda			627 korda		